

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Črt Poglajen

Mentor: Izredni profesor dr. Andrej Lukšič

ISKANJE SISTEMA DELIBERATIVNE DEMOKRACIJE

Diplomsko delo

Ljubljana, 2006

Ob tej priložnosti bi se rad posebj zahvalil sedmim ljudem. Barbari, najinteligentnejši, najlepši in najšarmantejši Rečanki, ki mi je s svojim zanosom in energijo najprej vrnila voljo do življenja, postopno pa tudi vero vase, materi, ki si je zame vedno vzela čas, ko mi je začelo zmanjkovati tal pod nogami in katere kritiko sem vedno vzel na znanje, ker je svoje mnenje vsakič podala naravnost in brez olepšav, očetu, ki me je nenehno vzpodbujal in me kot nekdanji FSPN-jevec in politolog opozarjal na nekatere pasti teoretskega dela, Vinetu, ki je vsak dan potrpežljivo in stoično prenašal moje tarnanje in me tudi v zadnjem mesecu, ko sem bil najbolj tečen, ni vrgel skozi okno, babici, ki je kot nekdanja učiteljica poskrbela, da sem se brez večjih težav prebil do srednje šole in ki me, ko sem v neskončnih avgustovskih dneh nemo sedel za knjigami, pogosto razveselila z odličnim jabolčnim štrudljem in skodelico močne turške kave, mentorju profesorju Andreju Lukšiču, ki mi je pomagal pri izbiro teme in pri reševanju praktičnih problemov pred katerimi sem se znašel, ko sem se preveč zapletel v filozofijo ter profesorici Danici Fink Hafner, ki mi je z kratkimi napotki usmerjala pri podrobnejšemu razčlajenjevanju ključnih politoloških pojmov in mi tako precej olajšala delo.

Kazalo

I. Uvod	1
1. Konceptualizacija problema	2
2. Metodološki pristop	4
3. Kratek povzetek vsebine	5
II. Preverjanje hipoteze	6
1. Model deliberativne demokracije	7
1.1. <i>Deliberacija kot ključni element modela deliberativne demokracije in kot pogoj za novo koncepcijo demokracije</i>	10
1.2. <i>Deliberativni forum – institucionalni predpogoj za realizacijo načel deliberativne demokracije</i>	14
1.3. <i>Postavitev osnovnega konceptualnega okvira</i>	17
2. Sistemi liberalne demokracije	19
2.1. <i>Razvoj liberalne demokracije</i>	19
2.2. <i>Osnovni karakteristiki liberalne demokracije</i>	21
2.3. <i>Liberalna demokracija in instituti neposrednega odločanja</i>	25
2.4. <i>Liberalna demokracija in deliberativni forum</i>	27
3. Sistemi direktne demokracije	29
3.1. <i>Razvoj sistemov direktne demokracije</i>	29
3.2. <i>Razlike med direktno in liberalno demokracijo</i>	32
3.2.1. <i>Opredelitev osnovnega področja primerjave med direktno in liberalno demokracijo</i>	32
3.2.2. <i>Primerjava teoretskih osnov (baz) direktne in liberalne demokracije</i>	34
3.2.3. <i>Primerjava institucionalne matrike direktne in liberalne demokracije</i>	39
3.2.4. <i>Primerjava temeljnega odnosa direktne in liberalne demokracije do informacijsko komunikacijskih tehnologij</i>	42

3.3. <i>Kratek zaris sistema sodobne direktne demokracije</i>	51
3.3.1. <i>Budgejeva projekcija sodobnega sistema direktne demokracije</i>	51
3.4. <i>Direktna demokracija in deliberativni forum</i>	54
III. <i>Zaključek</i>	57
1. <i>Sklep in zbir ugotovitev</i>	58
2. <i>Srednjeročna in dolgoročna prihodnjost modela deliberativne demokracije</i>	59
2.1. <i>Ohranjanje distance med liberalno demokraskimi sistemi in modelom deliberativne demokracije</i>	59
2.2. <i>Tretja transformacija demokracije kot prva prava priložnost za sprejem načel modela deliberativne demokracije</i>	60
IV. <i>Dodatek</i>	62
V. <i>Literatura</i>	77

»V mislih imamo može, katerih krepost in vrlina ne presegata kreposti in vrline navadnih ljudi... (ker) ne iščemo idealne ureditve, temveč nov način življenja.«

Aristotel

I.

Uvod

1. KONCEPTUALIZACIJA PROBLEMA

Model deliberativne demokracije je ob koncu osemdesetih let prejšnjega stoletja s svojim radikalizmom vzburkal dobršen del družboslovja in nase pritegnil pozornost politološke, sociološke, kulturološke in nenazadnje tudi filozofske stroke. Za idejno prenovu demokratske teorije je namreč zahteval opustitev ustaljenih liberalno demokratskih paradigem in vnovičen razmislek o osnovnih politično ekonomskih odnosih, za reševanje praktičnih problemov legitimiranja demokratičnih sistemov pa postopen razdor obstoječih državnih institucij in pospešeno vpeljevanje novih oblik neposrednje udeležbe ljudstva pri odločanju. Prav zaradi tako radikalnih zahtev pa je dejstvo, da sta se za avtorstvo nad modelom deliberativne demokracije potegovali obe demokratični tradiciji; tako direktno demokratska (pod vodstvom Johna Dryzeka in Jamesa Bohmana), kot tudi liberalno demokratska (pod vodstvom Sawarda in Grahama Smitha), še toliko bolj paradoksalno.¹

Osišče naše razprave bo zato poglobljen razmislek o združljivosti načel modela deliberativne demokracije, kot ene najbolj radikalnih 'teoretskih konstrukcij' dvajsetega stoletja (glej Held 1989, 18!), s praktičnimi demokratičnimi sistemi, pri čemer pa bomo izhajali iz dveh ključnih predpostavk, namreč: da je vsak model demokracije in vsak demokratičen sistem lahko del ene in samo ene demokratične tradicije ter da se teorija in praksa različnih demokratskih tradicij ne moreta prepletati, ker je vpliv med modeli demokracije na eni in med demokratičnimi sistemi na drugi strani v principu dvosmeren in ker zatorej noben model ne deluje zgolj kot nekakšna pasivna legitimacijska etiketa, s katero bi lahko sistem vzdrževal obstoječi status quo, ampak kot aktivna teoretska forma, ki dejavno vpliva na transformacijo odnosov med osnovnimi političnimi akterji, med državo in družbo ter med političnimi institucijami (se pravi na celoten sistem).

¹ V prvi je namreč iskal navdih (in vzore za praktično reševanje institucionalnih problemov) in da je drugo že v samem izhodišču vzel v precep (in sistematično kritiziral pomankljivosti njenega opredmetenja, se pravi obstoječih sistemov liberalne demokracije).

Ker smo ob poznavanju temeljnih karakteristik liberalne demokracije lahko upravičeno skeptični do prevladujočega prepričanja, po katerem naj bi bili sistemi liberalne (oziroma predstavniške) demokracije v bodočnosti sposobni sprejeti vsa ključna načela modela deliberativne demokracije, bomo za izhodišče in osnovno tezo naše naloge postavili sorazmerno drzno in izzivalno trditev:

»Model deliberativne demokracije ne more legitimirati sistemov liberalne demokracije, lahko pa legitimira sisteme direktne demokracije.«

Dejstvo pa je, da bomo pri obrambi tovrstne teze naleteli na vrsto praktičnih problemov. Sistemi liberalne demokracije so namreč del obstoječe evropske prakse, sistemi direktne demokracije pa vse od zatona atenskega polisa ostajajo zgolj snov poglobljenega politološkega diskurza (in iskanja rešitev za dolgoročno prihodnost demokracije), zaradi česar bomo v sistemih direktne demokracije za proučevanje aplikacije normativnih načel deliberativne demokracije potrebovali precej več časa in energije kot v sistemih liberalne demokracije. Pri sistemih liberalne demokracije bomo namreč z analizo obstoječih političnih odnosov lahko zelo hitro ugotovili ali naša teza prenese kritično presojo ali ne, pri sistemih direktne demokracije pa bo osrednji problem predstavljalo pomanjkanje podrobnejših odgovorov na praktične politične probleme, odgovorov, ki bi bolje osvetlili njihov odnos do deliberativne demokracije.

Da bi zagotovili obvladljivost problema, se bomo odnosa med modelom deliberativne demokracije in političnima tradicijama lotili samo na primeru evropskih držav, ker je Evropa ob koncu dvajsetega stoletja v osrčju najburnejših sprememb demokracije in ker ji kot izumiteljici in najdoslednejši branilki (občasno pa tudi izvrstni zatiralki!) te politične tradicije, po logiki stvari ta čast tudi pripada. Ker pa bo vpeljava modela deliberativne demokracije močno vplivala na spremembe tako na nacionalni, kot tudi na nadnacionalni in lokalnih ravneh, moramo drugo omejitev postaviti pri vprašanju organizacijskega nivoja. V nalogi nas bo namreč zanimal predvsem nivo države (in bazični odnosi v relaciji država: ljudstvo, oziroma država: civilna družba),

podrobnejše spremembe, ki jih bo vpeljava deliberativne demokracije povzročila na mikroravni (na nivoju civilnodružbenih subjektov) in ravni mednarodnih odnosov, pa bomo pustili ob strani, ker bi to zahtevalo posebno obravnavo.

2. METODOLOŠKI PRISTOP

Ker smo za raziskovnje izbrali model demokracije, ki v tem trenutku ostaja zgolj na teoretski ravni (v praksi deliberativna demokracija še ni pustila vidnejših sledi), moramo v svoji analizi slediti 'racionalističnemu pojasnjevalnemu izročilu' (po Popperu), izročilu, ki temelji na logični razdelavi teoretskih dejstev in na deduktivnemu razčlenjevanju ključnih analitskih pojmov, izročilu, ki iz izhodiščne teorije gradi osnovo za empirično raziskovanje in je tako v diametralnem nasprotju z 'empiričnim pojasnjevalnim izročilom' (ki iz empiričnih podatkov gradi statistične posplošitve in nato prek indukcije iz njih izpelje teorijo).

Pri osnovnih opredelitvah ključnih pojmov, kot so na primer: deliberativna demokracija, liberalna in direktna demokracija ter elektronska demokracija, si bomo pomagali s t.i. konceptualno analizo, se pravi z analizo, ki razčlenjuje 'pomen določenega pojma, splošnost njegove rabe, njegovo zgodovinsko spreminjanje pomena, odnos med posameznimi pojmi ali koncepti in podobno' (Bučar, Šabič, Brglez 2002,26), pri analizi sorodnosti in razlik med različnimi modeli demokracije, oziroma med različnimi demokratičnimi sistemi, pa si bomo pomagali z metodo primerjalnega raziskovanja, metodo zgodovinske analize in metodo študije primerov. Metodo primerjalnega raziskovanja bomo uporabili predvsem pri preučevanju elementov obstoječih političnih sistemov (liberalne demokracije kot dominantnega političnega sistema in švicarske poldirektne demokracije kot zanimivega poizkusa prehoda v direktno demokracijo, oziroma kot drznega znanilca Dahlove 'tretje transformacije demokracije'), metodo zgodovinske analize bomo uporabili predvsem pri proučevanju zgodoviskega 'bluprinta' direktne demokracije, oziroma pri analizi razlik, ki jih je v to tradicijo vneslo sosledje različnih družbenih sprememb, metodo

študije primerov pa bomo uporabili pri analizi državnega ustroja antičnih Aten in njihove institucionalne matrike, pri analizi obstoječega (liberalno demokratskega) predstavnštva in pri analizi političnih inovacij, ki so jih v švicarsko federacijo vnesli sprejem 'nove' ustave (1848) in številni naknadni amandmaji.

3. KRATEK POVZETEK VSEBINE DIPLOMSKE NALOGE

Diplomska naloga je zgrajena iz štirih poglavij. V uvodnem poglavju so poleg koncepta osnovnega raziskovalnega problema podane še temeljne omejitve naloge in naša vrednostna izhodišča. V drugem poglavju je podana globlja analiza spremenljivk in osnovni odnosi med njimi, pri čemer je v prvem delu drugega poglavja podana natančnejša opredelitev pojma deliberativne demokracije, v drugem podpoglavju drugega dela je podana načelna opredelitev sistemov liberalne demokracije (in podrobnejša členitev razlogov, zaradi katerih se po našem mnenju sistemov liberalne demokracije in modela deliberativne demokracije ne da združiti ne da bi resno kompromitirali bodisi enega ali drugega), v tretjem delu drugega poglavja pa je podana opredelitev sistemov direktne demokracije (in podrobnejša členitev njihovih načel ter institucionalne posodobitve). Ob koncu drugega poglavja je podana še analiza tehnoloških inovacij katerih vpiv na demokratično prakso bo nedvomo odločilen tako za morebitno vpeljevanje sistemov deliberativne demokracije, kot za realizacijo načel modela deliberativne demokracije. V tretjem poglavju sta narejena kratek sklep oziroma pregled dobljenih ugotovitev in umestitev relevantnejših zaključkov naše naloge v širši kontekst demokratičnih transformacij, v četrtem poglavju pa je zbrano relevantno slikovno gradivo, ki s kratkim opisom dopolnjuje snov prvih treh delov (pri izdelavi četrtega dela smo morali biti sicer precej selektivni, a je kljub temu naš dodatek dovolj obsežen, da deluje kot koherentno in dovolj trdno dopolnilo tistih segmentov naše naloge, ki bi sicer stali slabo obdelani).

II.

Preverjanje hipoteze

1. MODEL DELIBERATIVNE DEMOKRACIJE

Model deliberativne demokracije sodi v skupino najvplivnejših modelov demokracije, pri čemer bistvo njegovega uspeha leži v povsem novem razumevanju osnovnih političnih pojmov, v razumevanju, ki bi nas lahko prej spomnilo na temeljna stališča modela radikalne razvojne demokracije, kot pa na stališča ostalih sodobnih modelov. V strokovnih polemikah je vzbudil veliko zanimanje predvsem zaradi svoje brezkompromisnosti, ki mu je v taboru radikalnejših zagovornikov liberalne demokracije prinesla precej nasprotnikov in zaradi specifičnih političnih, socialnih in ekonomskih okoliščin, ki bi mu v toku enaindvajsetega stoletja utegnile zagotoviti podoben položaj, kot ga imata v zgodovini demokratičnih teorij model klasične demokracije (ki velja za konceptualnega začetnika direktno demokratske tradicije) in model protektivne demokracije (ki velja za začetnika liberalno demokratske tradicije).

Oblikoval se je v drugi polovici osemdesetih, ko je liberalno demokratska tradicija s poglobitvijo gospodarske krize zahoda začela izgublajati splošno politično podporo. Pred tem je namreč konzervativnejšim teoretikom ob podpori neoliberalne politike, ki so jo vodili predvsem 'veliki reformisti' kot sta bila Margret Thatcher in Ronald Regan, uspelo raztrgati konkurenčen model radikalne participativne demokracije in tako doseči precedenčen trijumf liberalno demokratske tradicije nad direktno demokratsko. Slabitev socialne države in transformacijo ekonomskega sistema, v katerem naj bi v skladu z načeli *laissez faire* prišlo do popolne privatizacije gospodarstva, so zagovorniki modela kompetitivno elitistične in legalistične demokracije skušali legitimirati z vračanjem k vulgarnim načelom merkantilizma in s postopno oživitvijo lockovskega koncepta 'samouresničitve posameznika'. Ko pa se je koncem sedemdesetih let, kljub reformam, v globalni recesiji sesul vase osrednji branik liberalizma se pravi vera v samozadostnost trga, pa se je z zatonom desne opcije začela zelo hitro krhati tudi hegemonistična vloga radikalnih liberalno demokratskih modelov (še zlasti pa modela legalne demokracije),² kar je za krajši čas vodilo v

² Pod pojmom 'liberalno demokratski modeli demokracije' v kontekstu naše diskusije razumemo vse tiste modele demokracije, na katere je imela močan vpliv predvsem klasična liberalna doktrina (zaradi česar je v njih prišlo do razvoja dveh specifičnih karakteristik: do strogega ločevanja države in civilne družbe ter do oblikovanja

svojevrsten idejni vakum podoben tistemu, ki je Evropo zajel ob obglavljenju Ludvika XVI, v vakum, ki je v dozdevni brezizhodnosti napovedoval nov teoretski preobrat, oziroma nadejan prihod 'tretje transformacije demokracije' kot je prihajajočo vrnitev iz koncepta liberalne v koncept direktne demokracije imenoval Robert Dahl.

Družboslovni interes za podrobnejše proučevanje deliberacije, kot enega izmed osrednjih doktrinarno demokratskih načinov odločanja (na katerem sloni celoten model), se je razvil že v antičnih Atenah z deli Tukidida (v katerih je razčlenjena podrobna struktura političnega sistema za časa Perekleja) in Aristotela, ob koncu dvajsetega stoletja pa ga je po dveh tisočletjih in pol obudil odprt konflikt med državo in civilno družbo, konflikt, ki je številne evropske demokracije potisnil v globoko krizo identitete. Pri tem so se za uvedbo političnih inovacij, oziroma za poglobljen razmislek o prednostih in slabostih deliberativnega odločanja, med močnimi političnimi akterji po logiki stvari zavzemala predvsem nova družbena gibanja, ki so od države zahtevala doslednejše spoštovanje ustavno določenih pravic (predvsem zaščite posameznikove avtonomije), ponovno vzpostavitev protektivno naravnane socialnega sistema, ki bi, za razliko od prevladujočih liberalnih sistemov, zagotovil dvig eksistencialnega minimuma in na ta način tudi članom civilne družbe omogočil kontinuirano participacijo pri odločanju o skupnem dobru, ter novo manjšinsko politiko, ki bi vodila v spošno demarginalizacijo etičnih, kulturnih in verskih manjšin in bi vzpostavila ugodnejše pogoje za mirno in enakopravno koeksistenco vseh delov družbe. V deliberaciji so namreč prepoznala učinkovit mehanizem, s katerim bi bilo mogoče državne institucije odpreti, deelitizirati in jih spremeniti tako, da bi spet ustrezale fundamentalnim načelom demokracije, mehanizem, s katerim bi bilo pomankljivosti obstoječega predstavniškega sistema dejansko mogoče korigirati.

Kljub živahni družbeni razpravi o prednostih in slabostih deliberacije, ki se je kontinuirano nadaljevala skozi pozna sedemdeseta in osemdeseta leta, pa o modelu

posrednega predstavništva, se pravi predstavništva, za katerega je značilno predvsem to, da najpomembnejše politične odločitve sprejemajo izvoljeni predstavniki). Pri tem imamo v mislih model protektivne demokracije, model razvojne demokracije, model kompetitivno elitistične demokracije, model pluralistične demokracije, model legalne demokracije in model avtonomistične demokracije.

deliberativne demokracije, se pravi o zaokroženi teoretski celoti, ki bi množstvo disperziranih tez in ugotovitev vsaj v grobem povezala v zaključeno celoto, ne moremo govoriti vse do druge polovice devetdesetih let, ko sta James S. Fishkin in Robert C. Luskin z vrsto praktičnih eksperimentov na lokalni in regionalni ravni dokazala, da je z deliberacijo dejansko mogoče intenzivirati sodelovanje med političnimi organi, civilno družbo in lastniki kapitala in na ta način veliko hitreje priti do potrebnih konsenzualnih rešitev obstoječih družbenih problemov.³ Šele njun prenos ključnih načel deliberativne demokracije iz teorije v prakso, je namreč pritegnil pozornost širše strokovne javosti.

Za potrebe političnih inovacij so protagonisti deliberativne demokracije navdih in praktična izhodišča iskali predvsem v družbenih načelih antičnih jonsko-egejskih kultur in v filozofski tradiciji, ki je gradila na delih Immanuela Kanta (pri čemer sta bila za njihovo delo interesantna predvsem koncepta posameznikove odgovornosti in t.i. 'javne uporabe razuma'). Neposrednejši vpliv na oblikovanje modela deliberativne demokracije pa so imele predvsem sodobne politične teze Johna Deweya, ki je v knjigi 'Človekova narava in vedenje' podrobno razčlenil koncept diskurzivnih metod in Johna Rawlsa, ki je v knjigi 'Pravica in poštenje skozi oči političnega in ne metapsihološkega' podal natančnejši opis razvoja napredne politične kulture ter Jürgena Habermasa, ki je za razvoj modela deliberativne demokracije med naštetimi avtorji nemara najpomembnejši, ker je v knjigi 'O sistematičnih motnjah komunikacije' z novimi metodološkimi prijemi, ob podrobni analizi komunikacijske dediščine atenskega polisa in obsežni kritiki obstoječih političnih sistemov, koncipiral model diskurzivne demokracije, model, ki je imel pri oblikovanju modela deliberativne demokracije ključno vlogo, ker je podal trdne temelje za oblikovanje deliberativnih zahtev in pojmovno ogrodje, s pomočjo katerega so predstavniki deliberativne demokracije lahko koncipirali nov model.

³ Med katerimi sta se Fishkin in Luskin posvečala predvsem ekologiji in urejanju konfliktov, ki so izhajali iz različnih pogledov glede ustreznega ravnanja z okoljem.

1.1. Deliberacija kot ključni element modela deliberativne demokracije in kot najtrdnjša pot v menjavo hegemonске koncepcije demokracije

Da bi razumeli, čemu se je model deliberativne demokracije s tolikšnjo hitrostjo prebil iz margine v sam center politološkega diskurza, se moramo na tem mestu ustaviti pri podrobnejši opredelitvi deliberacije, ker je prav deliberacija - kot nam že samo ime modela pove - osrednja in ključna determinanta vseh zahtev deliberativne demokracije in glavni razlog za idejni preporod, ki ga je model deliberativne demokracije koncem osemdesetih prinesel v politično teorijo.

Deliberacija je tehten in uravnotežen razgovor med svobodnimi in enakopravnimi posamezniki, razgovor v katerem člani določene skupnosti odločajo o stvareh skupnega dobra, na miren in strpen način rešujejo nasprotja interesov in se izogibajo zaostitvi konfliktov. Za delovanje javne deliberacije v sferi političnega, je zato potrebno izpolniti predvsem štiri osnovne pogoje:

- treba je poskrbeti za popolno inkluzivnost, se pravi za možnost udeležbe in sodelovanja vsakogar, ki ga obravnavan problem zadeva,
- za visoko kulturo dialoga,
- za javnost razprav in seznanjanje širše skupnosti o poteku celotnega procesa
- ter za možnost neposrednega odločanja po koncu razprave.

Pri tem pa moramo ta, četrti pogoj posebj izpostaviti, ker nam bo v nadaljevanju služil kot ključen preizkus naše primarne teze. Poudariti je namreč potrebno, da ni mogoče govoriti o procesu polne deliberacije, če po javni razpravi končno sodbo izreče nekakšen arbiter oziroma rzsodnik, pa četudi je ta imenovan na povsem demokratičen in s strani vseh potrjen način (Glej: Bohman v Soward 2000, 6!).

Model deliberativne demokracije demokracijo posledično interpretira kot koherenten konceptualni unikum, kot metodo za doseg partikularnih političnih ciljev; se pravi: enakosti, svobode, pravice do samouresničitve, varovanja zasebnega interesa,

varovanja splošnega interesa, varovanja skupnega dobra (glej: Held 1989, 15) in hkrati kot politični cilj sam po sebi, oziroma kot celovit in samozadosten političen sistem, ki najenakomerneje in najpravičneje prerazporeja politično moč, zaradi česar za svoj obstoj v bistvu ne potrebuje nekega eksternelega legitimacijskega vira, na kar je na simpatičen in slikovit način opozoril že Benjamin Barber:

»...politiko si je v končni fazi potrebno zamisliti tudi kot cilj in ne zgolj kot suh objekt, ki povsem pasivno izpolnjuje neke 'zunanje' cilje. /.../ Kjer je demokracija hkrati razumljena kot cilj in kot metoda za doseg tega cilja, moramo politiko jemati kot potovanje v katerem je sama pot prav tako pomembna kot doseg mesta na katerega se posamezniki odpravljajo in v katerem imajo odnosi med popotniki enako težo kot destinacija proti kateri potujejo« (Barber 1984, 120).

Demokracija je tako v modelu deliberativne demokracije razumljena kot željen sistem, v okviru katerega so državljani motivirani za kontinuirano participacijo v politiki, pri čemer jim deliberacija služi kot orodje za izvajanje temeljnih demokratskih pravic (med katere sodi tudi pravica do aktivnega sodelovanja ljudstva pri odločanju o zadevah skupnega dobra) in kot zelo pomemben motivator.

Če po drugi strani za primerjavo vzamemo katerega izmed sodobnih modelov liberalno demokratske tradicije, kot so: model kompetitivne elitistične demokracije, model legalne demokracije in nenazadnje tudi model avtonomistične demokracije, pa lahko vidimo, da sta metoda in substanca političnega, zaradi močnega vpliva načel klasične liberalne doktrine, ločeni. Kar pomeni, da je demokracija razumljena zgolj kot sorazmerno učinkovit način za doseganje vrhovnih družbenih ciljev, oziroma kot prazno normativno ogrodje brez lastne vrednostno moralne esence. Kot nekaj, kar dejansko potrebuje eksterne vpeljane vrednote in načela, da bi lahko delovalo kot uspešen in učinkovit politični organizem, in kar je zaradi tega potrebno razumeti kot orodje in ne kot aktivno samoizpolnjujočo formo. O tem nam najlepše priča misel Frederika Hayeka (enega izmed utemeljiteljev in ključnih zagovornikov modela legalne demokracije), s katero je omenjeni avtor argumentiral upravičenost svojega

strahu pred »zelo homogenizirano in doktrinirano večino, ki bi lahko delovala bolj represivno od najslabše diktature«:

»Demokracija ni cilj na sebi; prej je sredstvo, ki naj pomaga zaščititi najvišji politični cilj – svobodo. Glede na to /.../ pa morajo biti dejavnosti demokracije omejene...« (Hayek v Held 1989, 236).

Zagovorniki vseh naštetih modelov demokracije so na mesto poglavitnega cilja demokratskih sistemov postavili zagotavljanje osnovnih liberalnih pravic, pri čemer so kot ključno funkcijo demokratičnega procesa razumeli nadzor ljudstva nad političnimi predstavniki in ne njegove splošnejše aktivacije.

Gre torej za dve radikalno različni razumevanji demokracije kot procesa, za razumevanji, ki sta vplivali tako na razlike v hierarhični porazdelitvi ključnih demokratičnih vrednot, kot tudi na osnovno logiko oblikovanja političnih preferenc. Obe sicer poskušata demokracijo legitimirati s pomočjo istih vrednot, do velike razlike pa prihaja pri določanju primarne oziroma ključne demokratične vrednote, se pravi vrednote, ki ima vlogo ključnega demokratičnega principa.

Liberalno demokratski modeli v ospredje postavljajo svobodo, kar je glede na močan vpliv liberalizma oziroma klasične liberalne doktrine tudi razumljivo. Model deliberativne demokracije pa, po logiki stvari, pred svobodo postavlja enakost. Seveda bi bilo tudi v deliberativni demokraciji absurdno razmišljati o enakosti, ki bi se nahajala izven polja svobode, kar pomeni, da gre za razliko v niansah, vendar je postavitve enakosti na mesto prve demokratične vrednote jasen in nedvoumen izraz deliberativnih preferenc oziroma teže, ki jo model deliberativne demokracije daje pravici do enakih možnosti tako na področju neposredne participacije v političnem odločanju, kot tudi na področju izbiranja političnih predstavnikov, ki bodo na posameznih področjih zastopali interese družbe.⁴

⁴ Fishkin in Luskin sta v deliberativni vzorec namenoma zajela tudi kaznjence (zapornike), da bi na ta način ugotovila, kako represivno okolje deluje na sposobnost in voljnost posameznika za sodelovanje pri odločanju o

Osnovna kritika modela deliberativne demokracije na račun sodobnih liberalno demokratskih modelov zaradi tega izvira iz očitka, da so, s postavljanjem svobode pred enakost, demokracijo kot političen sistem, v katerem bi po logiki stvari morale vladati vse ljudstvo, deformirali in ji tako odvzeli najpomembnejšo karakteristiko. Osnova demokracije bi namreč morala biti dvoplastna enakost, enakost, ki sestoji iz 'isegorije' oziroma enakih pravic posameznika do aktivnega sodelovanja v politiki (ne glede na to, ali je profesionalen politik in kot izvoljen politični predstavnik živi od politike, ali pa je običajen državljani, ki ga zanimajo vprašanja skupnega dobra in prihodnosti države) in 'isonomije' oziroma enakih pravic pred zakonom. Liberalna demokracija pa je zaradi osnovne liberalistične logike, ki je vsako družbeno dejavnost (tudi politiko!) skušala profesionalizirati in jo predati v upravljanje 'usposobljenim' in 'kvalificiranim', prvi segment demokratične enakosti (oziroma isegorijo) nonšalantno izrinila iz diskurza in se osredotočila zgolj na enakost pred zakonom.⁵

Iz različnih razumevanj demokracije izhajata tudi različni razumevanji idealnega oblikovanja političnih mnenj. Deliberativna demokracija zagovarja integrativno koncepcijo oblikovanja mnenj, koncepcijo, po kateri se mnenja oblikujejo v odprti diskusiji, v kateri so soočeni različni argumenti in v kateri člani ljudstva racionalno tehtajo med predstavljenimi mnenji. Liberalni modeli demokracije pa v principu zagovarjajo agregacijsko koncepcijo oblikovanja mnenj, se pravi koncepcijo, po kateri je oblikovanje političnega mnenja iz področja javnega umaknjeno v področje zasebnega. Pri tem je posameznik v idealnem primeru prepuščen samemu sebi in svojim sposobnostim, da sam poišče primerne vire relevantnih informacij in na podlagi tega oblikuje politično mnenje. Osrednje prepričanje liberalizma je, da je za

zadevah skupnega dobra in bila po temeljitejši analizi rezultatov presenečena nad lastnimi ugotovitvami. Kaznjenci so se namreč njenemu eksperimentu pridružili v (še) nekoliko večjem številu kot ostali člani skupnosti, glavna prednost njihove navzočnosti v sami deliberativni diskusiji pa je bila pomembna predvsem, ker so njihova mnenja popestrila vsebino same diskusije in ji dodala nekatere nove (radikalno drugačne) poglede na dano problematiko.

⁵ Inkluzivnostna pravica oziroma pravica do kandidiranja na politične funkcije, ki jo lahko postavimo kot enega izmed ključnih elementov liberalno demokratskega koncepta poliarhije, sodi prej v okvir isonomije kot isegorije. Isegorija namreč predvideva dejansko enakost vseh poklicnih in nepoklicnih politikov, nastavlencev in državljanov, uslužbencev državnih organov in demosa kot takega.

ohranitev pluralizma najprimernejši 'minimalen pojasnjevalen princip', kar pomeni, da bi izčrpen diskurz o razlogih, zaradi katerih se je posameznik odločil za podporo določeni politični alternativni, bil ne le nepotreben in zamuden, ampak tudi nevaren. Ker so razlogi za podporo politične alternative ponavadi zelo heterogeni, naj bi namreč posamezniki, ki so okvirno podpirali isto alternativo, kaj hitro zašli v resen spor, če bi ugotovili kako velike so razlike med njimi ko gre za vzroke za takšno odločitev.

1.2. Deliberativni forum kot ključni institucionalni predpogoj za realizacijo načel deliberativne demokracije

Če želimo vzpostaviti sistem, v katerem se bo politika oblikovala po osnovnih načelih deliberativne demokracije, moramo zagotoviti institucionalno matriko, ki bo omogočila neposredno participacijo ljudstva pri odločanju in kontinuiran (in poglobljen) diskurz o političnih alternativah, pri čemer lahko neposredno odločanje ljudstva zagotovimo s sorazmerno enostavno prerazporeditvijo obstoječih republikanskih institucij, za kontinuiran politični diskurz pa moramo uvesti radikalnejše politične inovacije, ker se v liberalno demokratskih sistemih javnemu razpravljanju ni posvečalo dovoljšnje pozornosti.

Graham Smith je v dolgi diskusiji o političnih institucijah, ki bi omogočile široko družbeno razpravo ponudil tri opcije ozroma tri instrumente, s katerimi bi bilo mogoče rešiti omenjen problem: deliberativni forum, mediacijo in referendum. Pri tem moramo drugo in tretjo opcijo že na samem začetku izločiti iz nadaljnega razmisleka o institucionalizaciji deliberativnega diskurza. Mediacija je namreč kot pravno sredstvo za reševanje sporov za osnovne potrebe deliberativne demokracije neprimerna, ker predvideva soočenje manjšega števila mnenj (in je temu tudi prilagojena) in ker ima v njej mediator, kot posrednik med sprtimi stranmi, preveliko moč. Referendum pa je po drugi strani (kljub temu, da je za vpeljevanje deliberacije v politično prakso še kako pomemben) sam po sebi v osnovi nedeliberativna institucija, ker predvideva

neposredno odločanje, ki je atomizirano in kot tako v svojem poteku ne predvideva nikakršne javne diskusije.

Ostane nam torej le deliberativni forum kot unikatna institucija, ki bi nas po svoji strukturi in osnovnih načelih delovanja lahko spominjala na atensko ljudsko skupščino in ki je od propada atenske demokracije ni nihče zares skušal oživiti. V njem bi si ljudje dejansko lahko zagotovili prostor, v katerem bi potekala konstantna diskusija med člani posamezne skupnosti, diskusija, ki bi bila v svojem fundamentu razsvetljena, ker bi bilo v njej poleg najrazličnejših mnenj ljudstva mogoče slišati tudi mnenja stroke in politike (in to tako tiste, ki bi bila na oblasti in bi imela nadzor nad eksekutivo, kot tiste, ki bi delovala v opoziciji in bi imela, tako zaradi internega načina organizacije, kot zaradi širšega političnega prostora, v katerem bi bila zagotovljena večja enakost možnosti, dober vpogled v delo prve).

Deliberativni forum je v osnovi stična točka treh ključnih segmentov politike: ljudstva kot vrhovnega suverena (in v skladu z načeli deliberativne demokracije tudi relevantnega političnega (so)akterja), politikov kot njegovih poklicnih predstavnikov in stroke kot tistega segmenta družbenega, ki je edini sposoben teoretsko analitskega razčlenjevanja kompleksnih političnih, ekonomskih in socialnih problemov. Gre za ključno simbiozo vseh delov, za simbiozo, v kateri gre za dejansko in ne zgolj za deklarativno enakost partnerjev.

Da bi deliberativni forum dejansko deloval uspešno in produktivno, mora v njem, po izkušnji antičnih Grkov (pri katerih je bila ljudska skupščina načeloma oblikovana kot velik in vsebinsko nekoliko razširjen deliberativni forum) vladati red, da pa bi v njem vladal red, morajo biti pred tem opredeljeni visoki vedenjski standardi, se pravi standardi, ki zahtevajo določeno raven obče kulture dialoga, na kar je v obtožbi proti Timaiarhu jasno opozoril Ajshin, ko se je v govoru pred ljudsko skupščino zavzel za izvedbo ostrakizma:⁶

⁶ Ajshinu je v 'sodnem' procesu zoper Timiarha pomagalo predvsem dejstvo, da je slednji v svojih političnih nastopih pogosto kršil osnovna načela deliberativnega diskurza. Kako pomembno je bilo v antičnih Atenah

»Če kdo izmed govorcev govori v buleju (oziroma svetu petstotih) ali pred demosom, ne sme načenjati teme zunaj zadeve, za katero gre, ali govoriti ločeno o dveh posameznih zadevah, ali ob isti priložnosti dvakrat isto o istem, ali koga obrekovati ali klevetati ali ga prekinjati, ali sredi obravnave vstati in govoriti o čem, ne da bi šel na govornico, ali vzklikati ali potezati predsedujočega« (Ajshin v Thorley 1998, 49).

Tega načela se držijo tudi sodobni zagovorniki deliberativne demokracije, ki kot pogoj za oživitev deliberativnih forumov navajajo prav dvig politične kulture in osnovne kulture razpravljanja. Jay Bergman tako kot poglobitna pravila deliberativne diskusije navaja:

- 'pravilo kvantitete', ki zagotavlja, da govorniki povdarijo vse relevantne podatke, ki bi lahko vplivali na sprejem posamezne odločitve,
- 'pravilo kvalitete', ki določa željeno oblikovanje misli (trditve govornika morajo biti podkrepljene z dejstvi in ne smejo apriorno izključevati trditev predhodnih govornikov),
- 'pravilo relevantnosti', ki zahteva selekcijo argumentov in fokusiranost na problematiko
- ter 'pravilo splošne olike', ki zahteva visoko kulturo govora, kratkost in jednatost misli in izogib cinizmu in večpomenskosti misli.

spoštovanje kulture dialoga, nam pove samo že dejstvo, da je ljudska skupščina o ostrakizmu zoper Timiarha razpravljala samo na podlagi neustreznega vedenja (pri čemer je bil ostrakizem zelo resen ukrep, ker so z njim - vkolikor se je večina navzočih obrnila proti obtoženemu – človeka za deset let izgnali iz Aten)

1.3. Postavitev osnovnega konceptualnega okvira

Preden preidemo na proučevanje demokratičnih sistemov in primerjavo vsklajenosti načel modela deliberativne demokracije z določenimi demokratičnimi praksami, moramo po vzoru Davida Helda izdelati shematski prikaz osnovnih karakternih lastnosti modela deliberativne demokracije. Prikaz, ki nam bo v oporo pri argumentiranju naše teze in pri primerjavi modela deliberativne demokracije z drugimi modeli demokracije, ki so mu bodisi opora ali pa neposredni tekmeči.

Deliberativna demokracija

Načelo utemeljevanja:

- *Za rešitev permanentne krize demokracije je potrebno vzpostaviti sistem, ki bo ljudstvu omogočil neposredno odločanje, ki bo ustvaril ustrezne institucionalne pogoje, v katerih bo tovrstno odločanje mogoče, in ki bo radiaklno izboljšal pretočnost relevantnih političnih informacij.*

Bistvene značilnosti:

- *Korenita rekonstrukcija institucionalne infrastrukture, rekonstrukcija, ki bo ljudstvu omogočila neposredno udeležbo pri odločanju o zadevah javnega dobra in kljub radikalnim spremembam, ohranila isto stopnjo učinkovitosti in odzivnosti samega sistema.*
- *Rekonstrukcija strank (predvsem povečanje horizontalne diferencializacije in odprtosti teh organizacij) in strankarskega sistema v celoti (zagotoviti je potrebno širok proporcionalni volilni sistem, ki bo z večjim številom strank v*

parlamentu in vladi omogočil enakomernejšo zastopanost interesov različnih družbenih skupin).

- *Vspostavitev kompleksnega informacijskega omrežja, ki bo dostopno vsem državljanom, ne glede na kraj njihovega bivališča ali na njihovo gmotno stanje. Omrežja, ki bo zajemalo podatke o vseh relevantnih družbenih dogajanjih, sprejetnih zakonskih in podzakonskih aktih.*
- *Vzpostavitev novih družbenih stičišč, na katerih se bodo lahko srečevali člani civilne družbe, politike in stroke. Stičišč, na katerih bi ljudje v skladu z osnovnimi načeli deliberativne demokracije pridobivali nova znanja, veščine in bi privzeli visoke kânone politične kulture.*

Splošni pogoji:

- *Dobro informirana javnost,*
- *Visoka politična kultura, brez katere deliberativno odločanje ne more zagotoviti osnovne učinkovitosti sistema,*
- *Neprekinjen diskurz med člani civilne družbe, imenovanimi političnimi predstavniki in stroko,*
- *Večja fleksibilnost in odprtost sistemov za vpeljevanje političnih inovacij.*

2. SISTEMI LIBERALNE DEMOKRACIJE

Kot nam že samo ime pove, sta temelj liberalne demokracije dve kronološko in vsebinsko ločeni politični tradiciji: liberalizem in demokracija, pri čemer lahko med ključne zapuščine liberalizma štejemo z rojstvom pridobljeno pravico do svobode (in to ne glede na razred, kulturno pripadnost ali lastnino), upravičenost do iskanja individualne sreče in (opurtunističnega) izkoriščanja ekonomskih priložnosti; med ključne zapuščine starogrške tradicije pa politično enakost, težnjo po (minimalni) socialni uravnoteženosti družbe, ki je izhodiščni pogoj za nemoteno delovanje demosa kot osnovnega političnega telesa in moralno zavezanost posameznika k sodelovanju pri odločanju o zadevah 'skupnega dobra'. Nehote se nam tako že v samem začetku zastavi povsem praktično vprašanje. Kako je tako heterogen politični konstrukt sploh lahko preživel dve stoletji in pol in se do današnjega dne ohranil kot prevladujoča (in evidentno še vedno nenadomestljiva) družbena paradigma? Če želimo odgovoriti nanj, moramo najprej ugotoviti, čemu je do oblikovanja sistema liberalne demokracije sploh prišlo in kako so njegovi snovalci uspeli zadostiti zahtevam heterogenih političnih tradicij.

2.1. Razvoj sistemov liberalne demokracije

Sistemi liberalne demokracije so se začeli oblikovati v prvi polovici osemnajstega stoletja, ko so absolutistične monarhije dosegle svoj vrh. Boržuazija si je tedaj že uspela priboriti poseben, privilegiran položaj. V mestih je namreč veljalo avtonomno 'meščansko pravo' (lex villae), pravo na katerega državna oblast ni mogla vplivati. Če bi monarh skušal intervenirati in se vmešati v t.i. 'meščanski mir' (pax villae), bi lahko izzval izbruhe uporov in stanovskih vstaj, kar pa bi ga zagotovo zelo drago stalo. Izpada davkov, ki jih je dobival iz cvetoče meščanske obrti in trgovine, namreč ne bi bilo mogoče nadomestiti v doglednem času in rastoči državni aparat, v katerega sta sodila predvsem čedalje kompleksnejša birokracija in razvijajoča se nacionalna

armada, bi se zelo hitro sesul vase, kar pa bi pomenilo, da bi država postala lahek plen sosed.

Apetiti buržoazije so se večali skladno z rastjo moči svobodnega meščanstva. V tem obdobju so svojo priložnost našli tudi prvi resni družboslovci, ki jih imamo danes za nekakšne očete demokracije⁷. Začeti moramo z Lockom, ki je v 'Dveh razpravah o vladanju' (prvič objavljenih leta 1690) povsem jasno povedal, »...da pravice vladarja niso od boga dane...« in »...da mu jih ljudstvo, če z njimi ravna nepreudarno, lahko tudi odvzame«, s čemer je postavil prvi temelj sodobnih liberalno demokratskih sistemov. Sledil je Montesquajev prispevek oziroma zahteva po ustavni vladavini, in posledično, po ločitvi treh vej oblasti: zakonodajne, izvršilne in pravosodne. Zanimivo je, da je Montesquau v svojem delu povsem jasno in nedvoumno artikuliral zahtevo po decentralizaciji oblasti ne samo v pravnem oziroma funkcionalnem, temveč tudi v stanovskem smislu. Prepričan je namreč bil, da bi bilo o svobodi nemogoče govoriti, »če bi isti človek ali isto telo bodisi plemstva, bodisi ljudstva, izvrševalo vse tri oblasti«. Po njegovem prepričanju bi do optimalizacije odnosov prišlo, če bi izvršilno oblast prevzel monarh ob podpori aristokracije, zakonodajno svobodno ljudstvo, pravosodno pa usposobljena juridična stroka. Velik prispevek k razvoju sistema liberalne demokracije je imel tudi Rousseau, ki je prvi ljudstvo povsem jasno in nedvoumno imenoval za edinega legitimnega suverena. V svojih tezah se je sicer precej približal modelom direktne demokracije, liberalno demokratska teorija pa si ga je prilastila predvsem zaradi tega, ker je vladarja (kot osrednjo točko politične moči) podvrgel splošni volji in tako utrdil vlogo reprezentacije v okviru političnega sistema. Omenimo lahko še prispevek De Toquilla, ki je, temelječ na praktičnih raziskavah, zagovarjal progresivno podelitev volilne pravice odraslemu prebivalstvu.

⁷ Čeprav to v resnici niti niso. Filozofska šola, ki izhaja iz teoretskih nastavkov Hobbesovega Levitana se namreč dejansko precej oddaljuje od bazičnih načel 'močne demokracije' (glej Barber 1984, 117!) in v politologijo vpeljuje nekatera (precej) nedemokratična načela. Za dejansko očeta demokracije bi lahko v prvi vrsti šteli Solona in Klejstena, za njene najpomembnejše vzdrževalce pa predvsem tiste avtorje, ki so zaradi svoje ideološko paradigmatične doslednosti v zadnjih štiristo letih domovali na margini 'demokratične teorije'...

2.2. Osnovni karakteristiki liberalne demokracije

Kaj torej karakterizira sodobne sisteme liberalne demokracije? Vsekakor gre za dve stvari, ki nista lastni kompetitivnim sistemom direktne demokracije, namreč za dosledno ločevanje politične skupnosti na dva dela - na državo in na civilno družbo ter za popolno dominacijo (čistega⁸) političnega predstavništva.

Dosledno ločevanje države in civilne družbe je posledica historičnih konfliktov med hitro rastočimi mesti, ki so bila v liberalni tradiciji vedno prikazana kot prostor svobode in miru, in 'vseobsegajočo državo' pod vodstvom absolutističnega monarha, ki je bila od izida Hobbesovega Leviathana razumljena kot nekakšno utelešenje unitarne moči, ki je sicer po eni strani zelo obremenjujoča, ker duši svobodo posameznika in mu otežuje vspostavljanje družbenih interakcij, vendar pa je po drugi strani tudi nepogrešljiva, ker bi brez nje med civilnimi subjekti zavladal kaos.

V okvirih sodobnih sistemov liberalne demokracije pod okrilje države prištevamo izvršilno, zakonodajno in pravosodno oblast, celotno administracijo, represivni aparat, šolstvo, zdravstvo in socialno skrbstvo, pod okrilje civilne družbe pa javne interesne skupine, privatne asociacije, ekonomijo in nenazadnje tudi družino, kot osnovno družbeno celico (Glej Ronsnblum in Post 2002, 81!).

Poglavitna funkcija države je od tod nadzorovanje pravnih okvirov, ki omogočajo zaščito osnovnih posameznikovih pravic, med katerimi liberalna teorija izpostavlja predvsem pravico do lastnine in pridobivanja gmotnih sredstev, oziroma 'do pravične distribucije resursov' (Glej Kymlicka 2002, 94!), in pravico do združevanja v voluntaristične asociacije. Poglavitna funkcija civilne družbe pa je po tej isti teoriji povezovanje državljanov, ki sicer kot individuumi ne bi imeli dovoljšnje politične moči, da bi se zoperstavili 'oblastnim nagonom države', kar je povsem jasno opredelil že Lock, ko je v *Two Treatises of Government* zapisal:

⁸ Pojma: 'čisto predstavništvo' in 'kombinirano predstavništvo' sem uvedel sam, da bi poudaril poglavitno razliko med sistemi liberalne demokracije (v katerih deluje prvo) in sistemi direktne demokracije (v kateri deluje drugo). Podrobnejšo opredelitev obeh tipov predstavništva pa podajam v poglavju I. 3. 1.!

Edini način prek katerega se posameznik lahko odpove svojim naravnim pravicam je, da se v dogovoru z drugimi možmi poveže v skupnost z namenom, da bi si zagotovil udobje, varnost in miroljubno koeksistenco v okolju v katerem je njegova lastnina zavarovana in je ne ogrožajo tuji apetiti. To lahko store svobodni možje, ker s tem ne ogrožajo tuje svobode in ker ne posegajo bistveno v pravice, ki izhajajo iz naravnega stanja. Tako povezani možje lahko tvorijo enotno skupnost, ki deluje kot enovito politično telo in v katerem lahko večina deluje in odloča v smeri svojih interesov (Lock v Rosemberg & Post 54, 2002).

Najpomembnejša naloga civilne družbe, kot drugega gradnika politične skupnosti, je torej nadziranje oblasti in vzdrževanje nenehne menjave vladajočih elit, pri čemer so, po prepričanju zagovornikov liberalne demokracije, najbolj učinkovit mehanizem za preprečevanje koncentracije politične moči periodične tajne volitve, na katerih se člani civilne družbe svobodno odločajo o tem, kdo jih bo v omejenem mandatnem obdobju zastopal.

Ob omenjenih predpostavkah, da je namreč vpliv civilne družbe omejen na periodično izbiranje oblasti in da je izvoljena oblast edina dejansko kvalificirana za oblikovanje politik in za njihovo izvajanje, pa se nam postavi še eno ključno vprašanje. Kako naj civilna družba, ki sicer po splošnem prepričanju liberalnih demokratov ni sposobna avtonomnega odločanja o zadevah skupnega dobra, med tekmujočimi elitami izbere tisto, ki bo najboljše in najrazsodnejše branila njene interese?

Pomemben del odgovora se tudi tokrat skriva v intristični logiki liberalne demokracije, oziroma v pozitivističnem prepričanju, da je dovoljšen dokaz za sposobnost tehtnega političnega odločanja članov civilne družbe njihova ekonomska samostojnost. Če so z razumnim ravnanjem sposobni uspeli v trdih okoliščinah prostega trga, so zagotovo sposobni tudi razumno odločati o političnih vprašanjih. Kot je to v svojem prispevku k razpavi o razmerju med državo in civilno družbo posebjaj poudaril Will Kymlicka, pa je pri tem pomembno opozoriti na dejstvo, da običajnim ljudem politika ni preveč

zanimiva in da jo pogosto razumejo kot neskončno in predvsem neplodno razpravljanje o povsem neživljenskih stvareh, zaradi česar ji ne žele (in ne ne morejo) slediti bolj kontinuirano.

Druga komponenta sistemov liberalne demokracije je sistem čistega političnega predstavništva. Predstavništva, ki temelji na specifičnem odnosu med ljudstvom kot vrhovnim suverenom in političnimi predstavniki kot edinimi legitimnimi izvrševalci njegove volje, oziroma na modificiranem sistemu strankarske demokracije, v katerem je strankam kot nekakšnim političnim vmestnikom postopno uspelo popolnoma uzurpirati izvršno in zakonodajno vejo oblasti (občuten pa je postal tudi njihov vpliv na pravosodje).

Politično predstavništvo naj bi v osnovi racionaliziralo načela klasične demokracije. Ker naj bi bilo odločanje, ki bi temeljilo na deliberativnih razpravah v sklopu javnih forumov v nacionalnih (super)državah očitno nemogoče, je liberalna tradicija uporabila stare republikansko-aristokratske institucije in jih postavila v nov kontekst. Tako vlada kot parlament sta bila namreč vsebinsko dovršena še pred začetkom sedemnajstega stoletja⁹, francoska revolucija pa ju je vključila v kontekst indirektno demokracije. Nova paradigma je namreč nenehno poudarjala, da je koncept indirektno demokracije lahko prav tako legalen in legitimen kot princip direktne demokracije, če je sediment političnega sistema poliarhija¹⁰.

⁹ Parlament se je razvil v Angliji, kjer je v trinajstem stoletju prišlo do korenite reforme sistema stanovskega predstavništva. V prvem obdobju je imel sicer zelo omejena pooblastila, po koreniti reformi in prehodu iz tridomosti v dvodomnost, pa si je v okvirih monarhije zagotovil pomembno mesto predvsem pri določanju obdavčitve in pri sprejemanju novih zakonov. V parlamentu so bili najprej zbrani samo člani aristokracije in visoke duhovščine, za tem pa so se jim pridružili še pripadniki nižje duhovščine in buržoazije (Glej Grad 1994, 104!). Kompleksnejša oblika vlade pa se je v razvila na Švedskem dobrih štiristo let za angleškim parlamentom. Monarh je z razdelitvijo resorjev med ministre aristokratskega stanu namreč racionaliziral svojo oblast in si zagotovil večjo varnost. Seveda pa ni mogoče govoriti o nikakršnem prevzemanju demokratičnih načel, ker se je vsa politična moč še vedno nasledila po principu 'dedne avtoritete' (Glej Dahl 1989, !!!!!).

¹⁰ Poliarhija je po Dahlu 'politična ureditev definirana predvsem z dvema splošnima karakteristikama in sicer: s sorazmerno široko zastavljenim konceptom državljanstva (ki vključuje večino populacije določene države) in s pravico (oziroma možnostjo) državljanov, da nasprotujejo in (prek parlamentarnih volitev) eventuelno tudi zamenjajo najvišje predstavnike oblasti.' Med osrednje institute poliarhije je Dahl štel: 'izvoljivost političnih predstavnikov, svobodne in poštene volitve, inkluzivnostni patent pri urejanju vprašanja volilne pravice, pravico do kandidature (na vse politične položaje), pravico do izražanja misli, pravico do različnih informacijskih virov in pravico do asociativne avtonomije...' (Dahl 1989, 220).

Kakšno naj bi torej bilo idealno razmerje med ljudstvom in njegovimi predstavniki? V skladu z liberalno tradicijo naj bi ljudstvo na volitvah političnim predstavnikom podelilo mandate in tako legitimiralo njihov položaj, politični predstavniki pa naj bi v zameno za pridobljeno zaupanje vestno in premišljeno vodili državne posle. V kolikor pri tem ne bi bili uspešni, bi jih imelo ljudstvo pravico na povsem demokratičen način zamenjati in oblast prepustiti drugim, za to prav tako kvalificiranim kandidatom, kar sicer docela ustreza zahtevam klasične poliarhije, ne ustreza pa osnovnim zahtevam deliberativne demokracije.

Liberalna tradicija se je v zadnjih dvestotih letih namreč povsem zavestno oddaljila od četrtega deliberativnega načela: 'možnosti neposrednega odločanja ljudstva'. Ne samo, da je sistem liberalne demokracije med ljudstvo in oblast postavil kompleksno mrežo predstavniških institucij in s tem vpeljal indirektno demokracijo, s prehodom iz imperativnega na reprezentativni predstavniški mandat, mu je odvzel še možnost neposrednega vpliva na delo izvoljenih predstavnikov. Res sicer je, da bi institut imperativnega mandata v političnih sistemih enaindvajsetega stoletja verjetno povzročal precej praktičnih problemov, ker imajo v njem volilci možnost odpoklica svojih predstavnikov, če oziroma ko ti prenehajo slediti smernicam, ki so jih začrtali v predvolilnem boju, bi pa ta vrsta mandata zagotovila večjo načelnost in transparentnost politike, predvsem pa vsaj delen nadzor nad vedanjem predstavnikov. Institut reprezentativnega mandata, ki izhaja iz koncepta t.i. 'nedeljive suverenosti naroda' (Glej Kaučič 1998, 25!) oziroma iz teze, da morajo politični predstavniki delovati v 'interesu vsega naroda' in ne le v interesu tistih volilcev, ki so jim podelili mandat, namreč ljudstvu odvzema vsa praktična pooblastila za neposredno vplivanje na politiko.

2.3. Liberalna demokracija in instituti neposrednega odločanja

Po mnenju zagovornikov liberalne demokracije naj bi imelo ljudstvo prek nekaterih institutov direktne demokracije možnost neposrednega nadzora nad delom odločevalcev. Vendar pa moramo do tovrstnih poskusov 'popularizacije politike' ostati kritični. Kot smo v naši razpravi posredno že večkrat poudarili, se posamezna država lahko odloči bodisi za sistem liberalne demokracije ali pa za sistem direktne demokracije. Če ju skuša združiti, bo namreč na račun enega sistema morala kompromitirati drugega. Besede doktor Kaučiča, češ da 'oblike direktne demokracije /.../ ne morejo nadomestiti oblik reprezentativne demokracije, lahko pa pomenijo pomembno dopolnitev in korektiv posrednim načinom odločanja', imajo tako lahko določeno težo le v okviru pravno instrumentalističnega razumevanja obstoječih predstavniških sistemov, nikakor pa je ne morejo imeti v okviru poglobljenega politološkega diskurza.

Kot dober primer nedvomnega kompromitiranja institucij direktne demokracije v okvirih predstavništva, lahko vzamemo referendum in ljudsko iniciativo, ki se v obstoječih sistemih liberalne demokracije predstavljata kot najbolj pogosti formi 'neposrednega ljudskega odločanja'.

O transformaciji instituta referendumu je bilo v zadnjih dvestopetdesetih letih soočenih veliko različnih mnenj. Ta esencialno direktna oblika vladavine je bila v službo predstavniškega sistema prvič postavljena že z Ludvikom XVIII, ki je po zatrtju francoske revolucije skušal umiriti strasti množic, s čemer je bil referendum iz vrhovnega glasnika ljudske volje spremenjen v nekakšno legitimacijsko sredstvo.¹¹

¹¹ V liberalno demokratskih sistemih zakone lahko sprejema samo parlament, kar pomeni, da je vsak referendum odvisen od (dobre) volje parlamentarcev. Tudi, če je bil referendumski predlog sprejet z absolutno večino še ne pomeni, da se bo dejansko prenesel v prakso, ker imajo parlamentarci proste roke, da zaradi 'proceduralnih zapletov' najprej odložijo glasovanje o njem, za tem pa ga, če se jim to zdi smoterno, zaradi 'novih okoliščin', ki v času referendumskega odločanja niso bile dane, dokončno umaknejo iz dnevnega reda. (Poleg tega pa se, vkolikor sprejmejo referendumsko voljo ljudstva, učinkovito zaščitijo pred napadi in očitki na račun lastne premissljenosti in učinkovitosti).

Obstoječi pravni predpisi načela referendumskega odločanja omejujejo v treh točkah. Če začnemo z 'časom uporabe' lahko ugotovimo, da je predhodni referendum, ki bi politične predstavnike vsaj posredno prisilil v spoštovanje ljudske volje, dejansko zelo redek in da sta danes običajnejša naknadni in razveljavitveni referendum, ki volilce pozivata, da se opredele do že sprejetih zakonov, kar pomeni, da jim dovolita zgolj opredelitev do izoblikovnih zakonskih rešitev, ne omogočata pa jim sodelovanja pri odločanju o različnih zakonskih predlogih. Po uspelem referendumu se diskusija vrne v poslanske klopi, kjer se razpravlja in odloča o alternativnih rešitvah problema. Druga norma, ki slabi pozicijo referendumov, je razlikovanje 'obvezujočnosti referendumov'. Poleg 'obveznega' je v sodobne sisteme liberalne demokracije ponavadi vpeljan tudi t.i. 'posvetovalni' referendum, ki naj bi predstavnike obvezoval zgolj z nekakšno etično moralno noto in naj bi tako pravne obveze sploh ne potreboval. Tretja in najpomembnejša norma, s katero je v obstoječih sistemih moč (in relevantnost!) referendumov močno oslabiljena, je opuščanje enaipetdeset odstotnega kvoruma, oziroma osnovnega kriterija, ki institutu tovrstnega odločanja podeljuje legitimnost. Referendum je po klasični opredelitvi lahko neposreden izraz volje ljudstva samo, če je na njem zbrana dejanska večina ljudi, liberalistična opomba, češ da je neudeležbo na referendumu mogoče enostavno tolmačiti kot zavračanje referendumskega predloga, torej kot krožec ob možnosti 'glasujem proti predlogu', je resničen odraz njegovega odnosa do institucij direktne demokracije in je zato s stališča deliberativne demokracije še kako skrb vzbujajoč.

Nesmiselnost zniževanja kvoruma lahko ponazorimo z enostavnim primerom. Če rečemo, da neko družbeno politično celoto sestavlja sto ljudi, ki skuša z referendumom sprejeti določeno odločitev (pri čemer je za izhodišče postavljen običajen enaipetdeset procentni kvorum) lahko ugotovimo, da se mora za uspeh referendumov glasovanja udeležiti vsaj enaipetdeset ljudi, pri čemer bo referendumski predlog sprejet, če bo zanj glasovalo vsaj enaipetdeset procentov udeleženih, se pravi šestindvajset ljudi. Kar pomeni, da je bila odločitev kljub visokim kriterijem, dejansko lahko sprejeta zgolj s četrtno vseh glasov. Če iz te hipotetične situacije torej izzzamemo omenjen klasični kvorum in za veljavnost glasovanja

vpeljemo 'relativno večino', oziroma večino vseh, ki so se referendumu udeležili (kot je med drugim določeno tudi v naši ustavi, ko gre za zakonodajne referendume*) lahko ugotovimo, da bo referendumski predlog izglasovan tudi, če je zanj glasovalo le deset od stotih volilcev in se jih je pri tem šest odločilo za podporo omenjenemu predlogu, kar tovrstno obliko 'neposrednega odločanja' spreminja v farso ne le v očeh doslednih zagovornikov deliberativne demokracije, temveč tudi v očeh običajnega, s politiko neobremenjenega človeka (Glej Kristan v Vodopivec 2002, 34!).

Do drugega primera inkorporiranja neposredne demokracije v obstoječ predstavniški sistem smo lahko, z zornega kota deliberativne demokracije, še kritičnejši. Pri ljudski iniciativi namreč državljanom ni prepuščen nikakršen vzvod odločanja. Ob pogoju, da se ji priključi dovoljšnje število podpornikov, lahko iniciativa od predstavniških institucij zahteva ponovno presojo posameznega zakona. In nič več od tega. Ko stvar v obravnavo prevzame parlament, je vloga civilne družbe pri odločanju dejansko nična, kar pomeni, da je ureditev izbrane problematike odvisna zgolj od razmerja sil v predstavniškem telesu in od insajderskih dogovorov.

2.4. Liberalna demokracija in deliberativni forum

Kam bi torej predstavniki sistema liberalne demokracije umestili deliberativni forum? Na vprašanje smo delno odgovorili že v zaključnem delu prejšnjega poglavja. Deliberativni forum naj bi postal nekakšna paradržavna organizacija, ki bi civilni družbi omogočala sodelovanje pri vseh fazah odločanja. Vendar pa je potrebno povsem jasno poudariti, da zagovorniki liberalne demokracije besede 'sodelovanje' še zdaleč ne enačijo z besedno zvezo 'pravica do (so)odločanja', kar v končni fazi pomeni, da bi deliberativni forumi lahko dejansko postali zgolj 'še eno sredstvo zunanega pritiska' oziroma 'indirektne (in dejansko tudi nedeliberativne!) demokracije'. Skrb vzbujajoča pa je tudi vse glasnejša sugestija liberalnih teoretikov, da bi bilo potrebno delo sodelujočih v deliberativnem forumu denarno nagraditi. Kot smo že nakazali, bi bilo to v osnovi skregano z deliberativnim duhom, ki izpostavlja

prav odgovornost posameznika, da se zaradi zagotavljanja lastnih (in prek tega tudi skupnih) interesov vključi v reševanje družbenih problematik, in tako prepreči škodo, ki bi jo utrpel, če bi njegove probleme reševal nekdo drug.

Plačevanje deliberativnega dela bi za seboj potegnilo vsaj dve neprijetni dejstvi. Forumi bi se profesionalizirali, kar bi pomenilo, da bi zaradi denarnih beneficij spretnejši in strokovno boljše kvalificirani posamezniki iz diskurza postopno izrinili manj spretni in da bi svojo voljo vsilili tudi tistim, ki bi se jim kljub vsemu uspelo prebiti k sodelovanju. Poleg tega pa bi bila dejanska cena deliberativnih forumov enormna že ob predpostavki, da bi njihovi člani dobivali sorazmerno nizke 'nagrade'. Za boljšo predstavo lahko povemo, da bi bilo za delovanje večjega števila deliberativnih forumov v poljubni srednje veliki evropski državi potrebno letno zagotoviti več milijard evrov ob predpostavki, da bi deliberatorjem plačali za npr. izčrpano delo deliberativnega vikenda samo sto evrov.¹² Kar bi znatno vplivalo na državni proračun in verjetno imelo močan kontraefekt. Med ljudmi bi se verjetno utrdil nekakšen odklonilen odnos do deliberativnih institucij, ker bi kljub temu, da bi ne mogli sodelovati v vseh forumih (upravičeno je sklepati, da v vsaj v začetni fazi dovršen del celo v nobenem!) morali nositi finančno breme celotne deliberativne matrice.

¹² Ocena je narejena na podlagi sklepov, ki sta jih, izhajajoč iz podrobne ekonomske analize, naredila Fiskin in Luskin pri svojem proučevanju deliberativnega foruma v Združenih državah Amerike.

3. SISTEMI DIREKTNE DEMOKRACIJE

Temelj direktne demokracije je nedvomno starogrška politična misel, kar se kaže predvsem v nepretrgani kontinuiranosti poudarjanja osnovnih komunitarističnih načel kot sta neposredna povezanost ljudstva in oblasti ter sorazmerno visoka pričakovanja družbe nasproti posamezniku.¹³ Če si za primer ogledamo teoretske osnove Rousseaujevega koncepta 'demokratske republike', Marksovega koncepta 'post-revolucionarnega stanja', ali Barberjevega koncepta 'močne demokracije' lahko opazimo, da so, kar se tega tiče, vse sorodne teoretskim osnovam Solonovih in Periklejevih del in da nedvomno zasledujejo iste družbeno politične vrednote. Je pa res, da se koncepcije sodobnejših sistemov direktne demokracije od atenskega sistema direktne demokracije precej razlikujejo tako v institucionalnih rešitvah, kot tudi v samem razumevanju nekaterih ključnih družbenih odnosov, odnosov na katere imajo vpliv spremenjajoči se etični okviri.¹⁴

3.1. Razvoj sistemov direktne demokracije

Direktna demokracija se je do sedaj uspela v polni meri operacionalizirati samo v antični Grčiji. Leta 594 p.n.š. je bila Solonu kot novo izvoljenemu arhontu zaupana reinstitucionalizacija rigidnega aristokratskega sistema, ki se je v obsežni in poglobljuječi se gospodarski krizi znašel na samem robu kolapsa. Zaradi krhkega ravnotežja sil in čedalje pogostejših kmetičih vstaj v notranjosti Atike, je namreč verjetnost izbruha državljanske vojne in posledične vzpostavitve tiranije postala tako velika, da so se bile štiri rodovne skupnosti (ki so sicer dvesto let vladale po načelih dednega aristokratskega sistema) pripravljene soglasno odereči ekskluzivnim

¹³ Komunitaristična politična etika izhaja s stališča, da 'človek /.../ ni nekakšno izven sveta ždeče bitje' oziroma, da 'je svet človeka džava, družba', kar pomeni, da mora v skladu z njenimi načeli vsak posameznik participirati pri urejanju skupnega dobra, da bi tako zagotovil stabilnost družbe (in tako varnost zase in za vse ostale predstavnike svoje družbe).

¹⁴ Sodobni sistemi direktne demokracije sicer poudarjajo pomen odgovornosti posameznika do družbe, vendar zaradi 'novih' političnih konceptov (kot sta poliarhija in listina človekovih pravic) niso tako radikalni in deterministični kot je bila klasična atenska demokracija.

pravicam do političnega oligopola. Pri tem pa je Solon politične pritiske začel zmanjševati s pripuščanjem čedalje večjega števila ljudi v proces odločanja. Oblikoval je svet štiristotih v katerem so predvsem aristokrati in najpremožnejši državljani lahko nadzirali delo uradnikov (ki so jih še vedno imenovali plemenske skupnosti) in ljudsko skupščino, v kateri so lahko vsi državljani soočali svoja mnenja o posameznih političnih vprašanjih in tako pomembno vplivali na politične odločevalce. Do dokončnega oblikovanja koherentnega sistema direktne demokracije pa je prišlo devetdeset let pozneje, ko je po Pezistatovi in Hipijevi tiraniji funkcijo vrhovnega arhonta prevzel Klejsten. Ker je izhajal iz družine Alkmajonidov, ki v krogih atenske aristokracije ni imela podpore, in ker je politično podporo dobival predvsem s strani tetov, zvegitev in hippiesov,¹⁵ se je odločil za radikalizacijo Solonovih rešitev in za dokončno ukinitvev političnega primata aristokracije. Moč plemenskih zvez je zmanjšal z novo upravno delitvijo polisa, z delitvijo, ki je dokončno razbila tradicionalne file, oziroma zaokrožena 'okolja', na katerih so te zveze delovale kot nekakšni lokalni suvereni, in z nadaljnim odpiranjem državnih institucij. Svet štiristotih je spremenil v svet petstotih, ga deelitiziral in mu dodelil nova pooblastila, ljudsko skupščino je iz posvetovalnega organa spremenil v osrednjo odločevalsko institucijo, v okviru katere so vsi državljani starejši od dvajsetih let lahko dejansko neposredno odločali o prihodnosti polisa, areopag kot svet plemiških starešin (ki je imel vse od druge polovice sedmega stoletja pred našim štetjem vlogo osrednjega političnega akterja) pa je spremenil v sorazmeroma nepomemben organ.

V povezavi s sistemi direktne demokracije moramo na tem mestu omeniti tudi Švicarsko federacijo, kjer so se za prehod iz sistema liberalne demokracije v sistem semidirektne demokracije odločili še preden se je večina drugih evropskih držav uspela otresti zagrizenih absolutističnih monarhij.¹⁶ Opozoriti pa je potrebno, da

¹⁵ Se pravi s strani nižjih in srednjih slojev atenske družbe (oz. 'težakov', 'vprežnikov' in 'konjenikov').

¹⁶ Francija je ob izbruhu revolucije (1789) demokratsko ureditev sicer dobila skoraj petnajst let pred Švico, vendar pa ji novega sistema ni uspelo zadržati prav dolgo. Z ukinitvijo direktorija (1799) je sistem namreč močno oškrbnil že Napoleon, dokončno pa ga je sesul Karl X (1829) s ponovno uveljavitvijo dedne monarhije. Švica je tako ostala država z najdaljšim stažem neprekinjenega demokratskega vladanja (prva ustava iz leta 1798 je uvedla sistem liberalne demokracije, druga ustava iz leta 1848 pa je uvedla sistem semidirektne demokracije).

navzlic splošnemu prepričanju, Švicarji nimajo (in tudi nikdar niso imeli) pravega sistema direktne demokracije. Ker se z novo ustavo niso odpovedali principu 'čistega predstavnštva' (značilnega za sisteme liberalne demokracije), bi njihov sistem lahko oklicali kvečjemu za semi- oziroma pol- direktno demokracijo. Referendumu in javni iniciativi so sicer povrnili vso moč¹⁷, 'partitokratske' povezave med izvršilno in zakonodajno oblastjo (značilne za liberalno demokracijo!) pa niso dokončno razbili, zato kljub številnim inovacijam niso končali prestopa v direktno demokracijo. Sistem Švicarske Federacije si - podobno kot številni sistemi liberalne demokracije - tako še vedno prizadeva združiti (nezdružljiva) načela direktne in liberalne demokracije, vendar pri tem ostaja edini, ki načela direktne demokracije postavlja pred načela liberalne demokracije (povsod drugod se je, kot smo ugotovili v prejšnjem poglavju, liberalna demokracija razrasla na račun direktne demokracije).

¹⁷ Za razliko od večine drugih evropskih držav, v katerih skladno z referendumsko voljo ljudstva zakone sprejemajo poslanci (pri čemer se lahko implementaciji referendumskih rezultatov na več načinov tudi izognejo!), postane v Švicarski Federaciji referendumsko volja ljudstva zakon sama po sebi (se pravi, da parlament nima nikakršnega vpliva na implementacijo konkretnega referendumskega rezultata!). Ustava Švicarske Federacije predpisuje obvezni referendum pri spremembah federalne ustave, ljudstvu pa podaja tudi možnost vložitve dodatnega referenduma v primeru spornih odločitev parlamenta...

3.2. Razlike med direktno in liberalno demokracijo

Ker sodobni sistemi direktne demokracije do danes še niso postali del evropske politične prakse in zatorej njihovih karakteristik ne moremo preučiti z analizo primerov, se bomo pri njihovem preučevanju poslužili predvsem primerjalnega raziskovanja, pri čemer pa nam bodo v oporo obstoječi sistemi liberalne demokracije.

3.2.1. Opredelitev osnovnega področja primerjave

Zanimivo je, da se v obstoječem politološkem diskurzu bazičnim razlikam med direktno in liberalno demokracijo - kljub zelo veliki (realni) teži - namenja sorazmerno ozek prostor. Kar je opazno tudi v delih najeminentnejših avtorjev, ki so se problemu ločevanja tradicij posvetili zgolj v uvodnih opredelitvah demokratičnih prvin in ga - kar je morda še bolj zanimivo - najpogosteje precej nekritično poenostavljali. Kot najmerodajnejše merilo demokratičnosti določenega sistema in kot edini in najpomembnejši element, so izpostavljali razlike v institucionalni infrastrukturi, ob strani pa so pustili številne zelo pomembne družbene dejavnike, ki so za posamezno demokratično tradicijo pomembni, ker imajo vlogo konstitutivnih elementov. Zanimarili so dejavnike kot na primer: razliko v filozofskemu razumevanju demosa kot osnovnega gradnika demokracije, razliko v družbeni etiki kot osnovnemu povezovalcu demokratičnih sistemov in nenazadnje, tudi razliko v kompleksnih odnosih med ljudstvom in državo.

Held je tako v svojih 'širokih klasifikacijskih etiketah' direktno demokracijo skopo opredelil kot »sistem odločanja o javnih zadevah v katerega so državljani vključeni neposredno«, liberalno demokracijo pa kot »sistem vladanja, ki zajema izvoljene uradnike, le-ti pa se obvežejo, da bodo v okviru vladavine zakona predstavljali interese in/ali nazore državljanov«¹⁸, s čemer se je ognil številnim relevantnim

¹⁸ Oba citata sta vzeta iz Heldovih Modelov demokracije (1989, 17)!

vprašanjem in s preterano simplifikacijo postavil (pre)šibke temelje za globjo analizo demokratičnih tradicij.

Če bi za izhodišče naše diskusije nekritično vzeli tako posplošeno ločevanje demokratičnih tradicij, bi se nedvomno kaj hitro znašli v brezizhodnem položaju. Najprej bi nas zmedla precejšnja nekonsistentnost (in posledično tudi nestabilnost) Heldove teze, ki nam ne omogoča trdnih sklepov, za tem pa še preozek fokus, ki nam ne razkriva najrelevantnejših razlik med demokratičnima tradicijama. Vedeti je namreč treba, kaj je v demokratičnih sistemih 'baza' in kaj 'nadstavba', kaj je vzrok in kaj posledica.

Nepopolnost Heldove teze lahko dokažemo na konkretnem primeru, če skušamo odgovoriti na vprašanje: Kakšen sistem imamo danes v Republiki Sloveniji? Ker v njem ljudje lahko odločajo tudi neposredno (se pravi prek referendumov, iniciativ in peticij) sistem Republike Slovenije evidentno ni liberalno demokratski, ker pa večino zakonov kljub temu določi parlament ni niti direktno demokratski. Je toraj nekaj vmes, nekaj kar po tej definiciji sistem sploh ne more biti. Held namreč ni predvidel sistema poldirektne oziroma polliberalne demokracije.

Drug primer, s katerim lahko dokažemo nepopolnost Heldovega ločevanja tradicij, je sistem atenskega polisa. Tudi tu namreč ni čiste forme. Prevladuje sicer načelo močne participacije, dobro pa je vidno tudi načelo predstavništva. Poleg eklezije (ljudske skupščine) in dikastarijev (porotnih sodišč), je bil v jedro institucionalne matrike postavljen tudi bulé (svet petstotih), organ, ki je deloval kot tipično predstavniško telo. Za razliko od prvih dveh institucij, v katerih je lahko sodeloval kdorkoli (če je bil le rojen Atenec, moškega spola, vzoren in nekaznovan državljan in je imel dovolj premoženja, da se je uvrstil višje od razreda tetov (težakov!)), je bilo delovanje v buléju dovoljeno le izvoljenim predstavnikom in njihovim povabljenecem¹⁹. Mandat je bil omejen na leto dni, podobnost s sodobnejšimi načeli predstavništva pa

¹⁹ Običajno so bili na zasedanje buléja povabljeni pomembni politični funkcionarji (generali, vodje magistratov, predsednik odbora pedeseterice), tuji odposlanci in najjemennejši družbeni misleci.

je mogoče iskati tudi v načinu imenovanja in privilegijih, ki so izajali iz opravljanja te službe. Kandidat za mesto v buléju je moral namreč oporo dobiti v demu in tritriji (ožjih enotah lokalne uprave), da je nato kot predstavnik file (širše enote lokalne uprave) lahko sodeloval pri žrebu za članstvo v buléju. Člani buléja so bili (podobno kot sodobni predstavniki) za svoje delo dobro plačani, v času službovanja pa so bili deležni še drugih ugodnosti (e.g., ni jim bilo potrebno sodelovati v bitkah!).

3.2.2. Primerjava teoretskih osnov (baz) direktne in liberalne demokracije

Institucionalistična interpretacija razlik med direktno in liberalno demokracijo je za nadaljevanje naše diskusije nevarna predvsem zaradi analitske plitkosti. Če želimo ugotoviti, kako je v sistemu direktne demokracije poskrbljeno za štiri načela deliberativne demokracije (popolno inkluzivnost, visoko kulturo dialoga, javnost razprav in možnost neposrednega odločanja ljudstva), moramo pred tem razumeti kako direktna demokracija percipira državo, kakšno vlogo pripisuje posamezniku in kako razlaga idealen odnos med državo na eni, in posameznikom na drugi strani, za kar pa se moramo poglobiti v globalno logiko demokratičnih tradicij in ne zgolj v institucionalno manifestacijo te logike.

Smiselno je, da se analize razlik lotimo pri samem razumevanju družbe in družbenega. Če si iz nemškega jezika sposodimo besedi Gemeinschaft in Gesellshaft, lahko zelo hitro dobimo predstavo o različnosti paradigmatskih izhodišč. Direktna demokracija družbo razlaga kot Gemeinshaft oziroma kot trdno povezano skupnost z izdelano identiteto, tesnimi medosebnimi odnosi in fiksnimi moralnimi načeli, liberalna demokracija pa kot Gesellshaft oziroma kot 'suho' politično entiteto vezano zgolj z ozkim naborom juridičnih norm (zakonov), se pravi kot atomizirano družbo brez splošno sprejetih moralnih norm in občutka poglobljene skupinske pripadnosti (Glej Ferdinand Tönnies v Etzioni 1993, 116 in Collins 2003, 514!).

Od tod izhajata tudi ločeni politični etiki, ki pred posameznika postavljata povsem drugačne zahteve. Direktna demokracija prisega na komunitarizem oziroma na etično tradicijo, ki v ospredje postavlja skupnost in od posameznika zahteva, da se vede kot odgovoren član širšega kolektiva in precejšen del svojega časa posveti problemom širše skupnosti, liberalna demokracija pa prisega na individualizem oziroma na etično tradicijo, ki v ospredje postavlja posameznika in od njega (nje) zahteva, da v polnosti izkoristi vse svoje potenciale in polje svoje svobode razširi do točke, v kateri bi s svojim ravnanjem začel ogrožati svobodo nekoga drugega.

Kako demokratični tradiciji razumeta vlogo države, kot edine zares suverene in avtonomne organizacije človeške družbe, iz povedanega ni težko sklepati. Direktna demokracija v skladu s svojimi političnimi načeli zagovarja klasičen koncept 'močne države', države, ki ima dovolj politične in ekonomske moči, da lahko pomaga socialno ogroženim in zagotovi visoko stopnjo družbene enakosti, države, ki ima na razpolago velike finančne in kadrovske rezerve. Sodobni avtorji, kot na primer Benjamin Barber, A. V. Kelly in Ian Budge, se zato pogosto obračajo k klasičnim filozofom in pri svojem razumevanju države izhajajo iz njihovih tez.

»Država ne obstaja samo zaradi zaščite posameznikovih pravic, temveč tudi /.../ zaradi (bazične) socializacije ljudi. Državljanom namreč lajša osebni razvoj, pot do dobrih in odgovornih oseb, pot do časti in kreposti. Kar lahko naredi prek izobraževalnega sistema, ki predstavlja osnovo za razvoj moralnega razumevanja in občutka pravičnosti« (interpretacija Aristotela, v Kelly 1995, 24).

Liberalna demokracija pa zagovarja princip 'šibke (minimalne) države', države, ki sicer ima na razpolago dovolj velik represivni aparat, da lahko z njim brez težav varuje občo vladavino zakona, vendar se zaradi načela Gesellschafta in individualistične etike, kljub svoji 'nadmoči', ne vmešava v življenje posameznika in civilne družbe. Države, ki 'svojega gospodarstva ne bremeni z visokimi davki, svojih državljanov pa z dodatnim (in po možnosti neplačanim) komunitarnim delom'. Tako

tudi sodobnejši in bolj napredni predstavniki liberalne demokracije pri razlagi odgovornosti in vloge države za izhodišče jemljejo radikalne teze Webra in Schumpetra.

»Samo posamezniki lahko presoјajo kaj hočejo, zato je čim manjše vmešavanje države v njihova življenja najboljše. 'Minimalna država' je tako nezdržljiva s 'podrobnim načrtovanjem' in dejavno redistribucijo dobrin – 's prisiljevanjem koga, da pomaga drugim'. Država prestopi svoje legitimne meje, ko postane instrument promoviranja enakosti, pa naj gre za enakost možnosti ali pa rezultatov. /.../ Kakšna je torej prava vloga liberalne demokratične države v prihodnje? Zdi se, da bi lahko bila /.../ zgolj zaščitna moč (agency) pred nasiljem, tatvino, prevaro in kršitvijo dogovorov. /.../ Država naj bi ohranila monopol moči zato, da bi zaščitila pravice posameznika znotraj posameznih področij. V okviru utopije to pomeni uveljavljanje delovanja okvira, razsojanje v sporih med skupnostmi, zaščito pravice posameznika, da zapusti določeno skupnost, in opravljanje vsega, kar bi lahko zahtevali nacionalna varnost in mednarodni odnosi« (interpretacija Nozicka, v Held 1989, 234).

Razlike med tradicijama se na podoben način izražajo tudi pri percepciji posameznika, kot osnovnega gradnika vseh družbenih struktur. Direktna demokracija namreč poudarja njegovo omejenost in odvisnost in ga postavlja v širši družbeni kontekst, v kontekst znotraj katerega se posameznik socializira, odraste in doseže svojo življenjsko uresničitev. Zagovorniki direktne demokracije izpostavljajo ključen pomen načel empatije, solidarnosti in medsebojne pomoči, načel, ki niso ključna samo v procesu posameznikovega dozorevanja, temveč tudi pri izbiri življenjskega partnerja, sestavi družine in širšega socialnega okolja.

»Človek je zoön politikon v najširšem smislu besede. Ne samo, da je družabna (geselliges) žival, je žival, ki se izven širše skupnosti sploh ne more individualizirati« (Marx, v Barber 1984, 214).

Liberalna demokracija pa po drugi strani posameznika razume kot suverenega in samozadostnega akterja, ki za doseg lastnih ciljev ne potrebuje dodatne družbene podpore. Za zagotavljanje osebne prosperitete naj bi namreč po liberalistični logiki zadostovalo stabilno okolje, v katerem bi bili zaščiteni osebna integriteta in integriteta lastnine, vsako globlje vmešavanje v družbene odnose pa bi bilo odvečno in celo kontraproduktivno, ker naj bi imelo negativen vpliv na osebno rast posameznika in na razvoj njegovih prirojenih talentov.

V središče liberalizma je postavljen koncept naravnega stanja, se pravi nekakšnega (pra)stanja, v katerem je človek lahko zadovoljil vse svoje želje in potrebe ne ozirajoč se na dobrobit svoje okolice. (Pra)stanja, v katerem je bil vsakdo, kot avtonomen individuum, v celoti prepuščen lastni inovativnosti in podjetnosti. Čeprav sta Hobbes in Lock ta hipotetični koncept ustvarila zato, da bi jasno izpostavila potrebo po 'socializaciji' in 'kultivaciji' atomiziranega individua oziroma po esencialnem spoštovanju državne avtoritete, je bilo njuno delo v zadnjih tristo letih prezentirano kot najjimenitnejši zagovor radikalnega individualizma. V obstoječih sistemih liberalne demokracije sta se tako sčasoma utrdili prepričanja, da je vsak dejansko odgovoren (samo) za svojo dobrobit in da sta solidarnost in pomoč kontraproduktivni tako za tistega, ki ju daje, kot za tistega, ki ju prejema.

Iz različnih koncepcij države in individua izhajata tudi različni razumevanji vzrokov za permanentno krizo demokracije. Direktna demokracija namreč osnovne probleme obstoječih sistemov demokracije vidi predvsem v nepovezanosti družbe in slabi strukturiranosti države, liberalna demokracija pa v sebičnosti in nizkemu mentalnemu potencialu posameznika²⁰. Tako prva svari pred stagnacijo demokratičnega toka in

²⁰ Zaničljiv odnos liberalne demokracije do sposobnosti ljudstva (kot koherentne politične enote) se je gradil v daljšem časovnem obdobju in se prek modela protektivne in razvojne demokracije stopnjeval v model elitistične in legalne demokracije. Pri tem pa so bili ključni avtorji na katere se je opirala: Platon- grški filozof, ki je v svojih delih za postopen propad atenskega polisa okrivil preveliko čustvenost, splošno neukost in opravično nesposobnost ljudstva, ljudstva, ki deluje kot nepovezana in predvsem zelo konfuzna enota, Thomasa Hobbesa angleškega misleca, ki je človeka označil kot globoko sebično bitje, ki svoj družbeni položaj zlorablja za zadostitev lastnih ciljev in se v širše družbene enote povezuje samo zaradi zaščite lastnega življenja (lastnine) ter Gustava Le Bona, francoskega 'psihologa množic', ki je v svoji obsodbi ljudstva šel najdlje in je volilno telo zelo

poziva k hitri transformaciji političnega sistema, druga pa zagotavlja, da so obstoječi sistemi predstavištva edina prava obramba pred sebičnim posameznikom, pred posameznikom, ki bi se, če mu na poti ne bi stal mogočen represivni aparat, lotil lastnine drugega in tako prispeval k nenadnemu izbruhu kaosa.

Če v tej točki sklenemo primerjavo med osnovnimi načeli direktne in liberalne demokracije lahko brez dvoma ugotovimo, da bi se model deliberativne demokracije v celoti lahko razvil le v sistemu direktne demokracije, ker bi samo direktna demokracija lahko ustvarila ustrezno okolje znotraj katerega bi se dalo realizirati vse deliberativne pogoje, se pravi: popolno inkluzivnost, možnost neomejene participacije, visoke kulture dialoga in kar je za našo razpravo, kot smo poudarili v uvodnem delu, najpomembnejše, tudi možnost neposrednega odločanja ob koncu razprave. Za popolno inkluzivnost moramo namreč zagotoviti ustrezne socialne korektive, ki zahtevajo formiranje močne države, za možnost popolne inkluzivnosti in neposrednega odločanja moramo spremeniti institucionalna razmerja in uvesti učinkovite institute direktne vladavine ljudstva, za zvišanje kulture dialoga pa moramo na mesto individualistične vpeljati komunitaristično etiko, etiko, ki pred posameznika postavlja jasno zahtevo po strpnem diskurzu z ožjim in širšim socialim okoljem (in ga torej sama po sebi navaja k visoki kulturi dialoga).

mrko označil kot 'na splošno šibko, nagnjeno k močnim čustvenim vzgibom, intelektualno nesposobno, da bi storilo karkoli določenega iz lastnega nagiba in (tako na milost in nemilost) prepuščeno zunanji silam'. (Glej Held 1989, 162!).

3.2.3. Primerjava institucionalne matrike direktne in liberalne demokracije

Če želimo razumeti temeljne razlike med institucionalno strukturo sistemov liberalne in direktne demokracije se moramo na tem mestu ustaviti pri tezah Jaquesa Jeana Rousseaua, človeka, ki je uspel načela atenske demokracije po tisoč petsto letih prenesti v nov družben kontekst, s čemer je dokazal, da je z izvirnim pristopom sisteme direktne demokracije mogoče vzpostaviti tudi v novih, od grškega bistveno razlikujočih se okoljih, in da so za zagotavljanje neposredne povezave med ljudstvom in oblastjo primerne tudi klasične republikanske institucije (in ne zgolj atenske, kot se je predvidevalo do tedaj).²¹

Temelj, oziroma osnovni povod Rousseaujeve prenove direktne demokracije je bila obsežna analiza pomankljivosti liberalne institucionalne matrike (oziroma liberalnega principa 'čistega predstavništva') in delovanja liberalno demokratičnega sistema v celoti. V 'Družbeni pogodbi' je tako jasno zapisal:

»Suverenost (ljudstva) ne more biti zastopana /.../ (ker) ljudski delegati niso in ne morejo biti njeni predstavniki, so zgolj njeni posredniki in ne morejo o ničemer dokončno odločati... Vsak zakon, ki ga ljudstvo ni osebno ratificiralo, je prazen /.../ (in) sploh ni zakon. /.../ Angleško ljudstvo samo sebi verjame, da je svobodno, vendar se hudo moti; svobodno je le med volitvami članov parlamenta; brž ko so člani izvoljeni (pa) je ljudstvo (spet) zasluženo«
(Rousseau 1968, 141).

Da bi svoje prepričanje podal še nazorneje, je v politični diskurz uvedel dva 'nova' pojma in sicer: 'splošno voljo' in 'voljo vseh', pri čemer je prvega razlagal kot zbir

²¹ Rousseaujeva koncepcija direktne demokracije je za našo razpravo pomembna bolj zaradi relevantnih družbenih vprašanj, ki so vodila v poznejšo sistematizacijo temeljnih pomankljivosti liberalne demokracije in posledično tudi v adaptacijo antičnih sistemov direktne demokracije, kot zaradi samih institucionalnih rešitev (ki so bila po nastanku Helvetske republike tako ali tako umaknjena na stranski tir, ker je s francosko invazijo na Švico (1798) prevlado dobila liberalno demokratska ureditev). Jasna formulacija problema čiste reprezentacije, problema načina soočanja mnenj, posameznikove odgovornosti in prekrivanja različnih vej državne oblasti so namreč sodobnim avtorjem (kot je na primer Ian Budge!) precej formulacijo osnovnih postulatov posodobljenih sistemov direktne demokracije.

sodb o skupnem dobrem, drugega pa kot zbir osebnih domislekov in individualnih želja (Glej Held 1989, 80!). Opozarjal je, da 'volja vseh' pod nobenim pogojem ne more zadostiti visokih potreb demokracije in da mora družba, če želi ohranjati doseženi demokratični minimum, v oblikovanje 'splošne volje' nenehno investirati (svežo) energijo.

Največji nevarnosti, ki ju je Rousseau videl v samem procesu pospešene liberalizacije (oziroma 'popredstavljanja') demokracije sta bili namreč rastoča otopelost družbe in sistematičen odmik od bazične koncepcije 'močnega demosa' (kot glavnega in v principu nenadomestljivega nosilca demokracije)²² k liberalistični koncepciji 'civilne družbe' (se pravi: nekakšni heterogeni in v principu lahko vodljivi skupini individumov), ki je sledil iz nje.

Da bi poudaril ključen pomen državljske odgovornosti, je Rousseau svoje prepričanje dodatno podkrepil še s kritiko osrednjega koncepta liberalne demokracije, koncepta posameznikove svobode. Prepričan je namreč bil, da se svobode ne bi smelo razumeti kot nekakšnega brezskrbnega stanja, v katerem bi človek (lahko) delal (le) v skladu z lastnim užitkom,²³ temveč bi se jo moralo razumeti kot stanje, v katerem bi človek ne bil predmet volje in užitka drugih ljudi. Ta negativistična konceptualizacija pa vsebuje zelo pomemben podton. Rousseau je z njo namreč povsem razločno poudaril, da tudi svoboda ni nekaj samo po sebi umevnega, oziroma 'od Boga danega' (kot sta pred njim govorila Hobbes in Lock!) in da si jo je potrebno pridobiti oziroma 'pridelati' s kontinuiranim ukvarjanjem z vprašanji, ki zadevajo skupno dobro.²⁴ V kolikor posameznik (kot član širše skupnosti) ne bo

²² Če se tudi tu poigramo z etimološko strukturo besede, ugotovimo da je 'demokracija' skovanka grških samostalnikov 'demos' in 'kratein', se pravi: 'ljudstvo' in 'vladavina', pri čemer nam postane absurdnost obstoječih političnih sistemov precej jasnejša. Analitska doslednost nam narekuje kritično držo do vseh obstoječih sistemov liberalne demokracije, ker imata v njih 'ljudstvo' in 'vladavina' bolj malo skupnega! Z nekoliko cinizma bi jih torej lahko imenovali za nekakšno mešanico 'razsvetljene partitokracije' in 'moderne oligarhije', ker je - kot je nenehno opozarjala celotna leвица z neomarksisti na čelu - v njihovem esencialnem jedru politična oblast bolj povezana z interesi velikih ekonomskih subjektov, kot z demosom.

²³ Stanje v katerem je človek lahko počel stvari, ki so mu bile po godu, je Rousseau imenoval 'stanje neodvisnosti' in ne 'stanje svobode'!

²⁴ To modrost je mogoče povsem jasno zaslediti že v delih atenskih filozofov. Beseda 'idiot', ki v sodobni psihologiji označuje najhujšo stopnjo oligofrenije (duševne nerazvitosti*) namreč izhaja iz starogrške besede

našel dovolj energije (in interesa), da bi se aktivneje vključil v proces reševanja pomembnih družbenih vprašanj, mu bodo, po Rousseaujevem mnenju namreč, te prirojene in ustavno dane pravice kaj kmalu odvzete in to na tako luciden in galanten način, da se tega sploh ne bo zavedal.²⁵

Proti obstoječim sistemom čistega predstavnštva lahko po kratkem razmisleku obrnemo tudi Rousseaujevo kritiko atenskega polisa (se pravi: prvega in do danes edinega polnega sistema direktne demokracije). V Družbeni pogodbi je Rousseau zapisal, da se »Atene ne bi mogle (oziroma smele!) obdržati kot politični ideal, ker se jim ni posrečilo vključiti jasne ločitve med zakonodajnimi in izvršilnimi funkcijami« (Rousseau v Held 1989, 78), kar je do določene mere sicer res, ker so se v vseh treh vejah oblasti (ljudski skupščini, svetu petstotih in v porotnih sodiščih) dejansko izmenjavali isti ljudje, z istimi partikularnimi interesi, vendar pa moramo opozoriti, da bi se za omenjen problem lahko reklo, da je prej stvar vseh do sedaj videlih demokratičnih sistemov kot samo (ali predvsem) sistema atenske demokracije! Tudi za obstoječe sisteme liberalne demokracije bi se ne moglo reči, da je oblast sestavljena iz povsem ločenih in avtonomnih enot. Kljub natančnejši pravni razčlenitvi eksekutive, legislative in jurisdikcije, ključni družbeni akterji namreč ostajajo povezani in soodvisni,²⁶ zaradi popolne strankarske uzurpacije izvršilne in zakonodajne oblasti ter velikega vpliva na pravosodje,²⁷ pa bi lahko rekli celo, da

'idiotes', besede, ki je imela zgolj in samo socialni pomen in je označevala za družbene probleme popolnoma nezainteresiranega človeka... Kot je mogoče razbrati tudi iz znamenitega Ajshilovega govora, so imeli Atenci (in antični Grki na sploh*) precej odklonilen, če ne že sovražen odnos do ljudi, ki niso mogli ali niso hoteli videti 'onstran lastnega plota' (Glej tudi: Aristoteles, »Nikomahova etika«!).

²⁵ Primerov kršenja osnovnih človekovih pravic, pravic, ki tvorijo sediment vsakega demokratičnega sistema, ni težko najti. V nekaterih evropskih, predvsem pa v nekaterih neevropskih državah se namreč v imenu višjih političnih ciljev (predvsem zagotavljanja 'obče varnosti' in 'boja proti terorizmu') krši cela vrsta osnovnih človekovih pravic. Če za primer vzamemo pravico do zasebnosti nam to zelo hitro postane jasno /.../ Najpomembnejši predstavniki ljudstva namreč povsem odkrito in brez posebne zadrege tajnim službam dopuščajo neomejen dostop do podatkov osebnega značaja!

²⁶ Iz zgodovinskih virov vemo, da so se v ljudski skupščini oblikovale posebne 'interesne skupine', ki so bile v marsičem podobne sodobnim strankam. Ker pa je v politiki tedaj sodeloval precej večji delež državljanov kot je to v praksi danes in ker omenjene antične 'interesne skupine' niso bile deležne kontinuitete dvestoletnega razvoja, ki bi jih – kot je to značilno za sodobne stranke – utrdil in jih spremenil v najbolj adaptivne politične subjekte, je bila hierahična struktura, z njo pa tudi sama kohezivnost organizacij precej manj izrazita. In ker se princip 'strankarske (oziroma organizacijske) lojalnosti' ni uspel razviti do tako visoke stopnje lahko ugotovimo, da tudi pritisk na posameznika in njegovo odločanje ni bil tako velik kot danes).

²⁷ Parlament voli tudi vrhovne in ustavne sodnike!

imajo ozki politični in ekonomski interesi danes še nekoliko večjo moč, kot so jo imele pred uvedbo direktne demokracije atiške file.²⁸ Moč nakopičeno v rokah sorazmerno ozkih in predvsem precej kohezivnih elit, v katerih vladajo fiksni odnosi, stroga disciplina in hierarhična struktura odločanja (kljub dolgoročnejšim postopkom 'notranje demokratizacije', ostajajo stranke sorazmerno neprijazno okolje za artikulacijo različnih pogledov in pospešen razvoj novih idej).

3.2.4. Primerjava temeljnega odnosa liberalne in direktne demokracije do sodobnih informacijsko komunikacijskih tehnologij

Če se ozremo v preteklost in na hitro premerimo tritisočletno zgodovino Evrope, lahko brez posebnega strahu, da bi nas kdo oklical za substanstiviste ali celo za neomarksiste rečemo,²⁹ da so bile radikalne spremembe v družbeni in politični strukturi vedno produkt večjih tehnoloških revolucij. Do produktivnega idejnega vrenja, ki je vodilo v postopno reformo oblastnih struktur, je po navadi prišlo šele po tem, ko je bila javnosti, politiki in stroki predstavljena neka nova komunikacijska metoda, metoda prek katere je bilo mogoče obstoječe socialne probleme rešiti na elegantnejši, hitrejši, pred vsem pa na učinkovitejši način. Pred tem sta namreč temeljit razmislek - o še tako vizionarskih konceptih - brzdali nepopustljiva konzervativnost političnih funkcionarjev, se pravi vseh tistih predstavniških (in nepredstavniških) nastavljenecv, ki so si po logiki stvari prizadevali ohraniti obstoječi

²⁸ Pred Solonovini in Klejstenovimi reformami so bile file oziroma jonske rodovne skupnosti ključni (in sorazmerno avtonomni) deli polisa. Ker se je njihove predstavnike (arhonte) volilo na plemenskih zborih, je bil vpliv političnih elit sicer precej večji kot dobrih petindvajset let kasneje, ko sta polisu vladala ljudska skupščina in svet petstotih, kljub temu pa o posebem vplivu iz ozadja (vplivu, ki bi bil veliko večji od današnjega*) dejansko ne moremo govoriti niti pred vpeljavo sistema direktne demokracije.

²⁹ Substantivizem je specifičen filozofski odnos do znanosti in tehnologije, odnos, ki tehnologijo postavlja pred uporabnika, kar pomeni, da zagovarja tezo, po kateri je vpliv tehnologije na uporabnika večji od vpliva uporabnika na tehnologijo. Substantivisti namreč zagovarjajo tezo, po kateri je posameznikov odnos do sveta (in realnosti kot take) v celoti odvisen od (in produciran s strani) tehnologije. In med družbenimi nauki, ki so idejno najbližji substantivizmu je prav marksizem, ki celoten razvoj človeške vrste razlaga kot nekakšno sosledje zaporednih evlucijskih obdobij, ki temeljijo na obvladovanju oziroma posesti posamezne produkcijske tehnologije. Logiki komunikacijskega substencializma in marksizma sta tako v načelu precej podobni, največja razlika med njima pa ostaja v imenovanju tipa najrelevantnejše tehnologije (marksisti so se namreč ukvarjali predvsem s tehnologijami, ki so bile vezane na samo produkcij hrane! (Glej uvod v Izvor družine, privatne lastnine in države; Engels 1947)).

status quo oziroma stanje, v katerem so sami (ob znosnih stroških) profitirali največ, in v katerem so imeli vedno na raspolago dovolj močne kadrovske in finančne vire, da so lahko brez večjih težav osamili (če ne že osmešili!) naprednejše mislece, ter tista obče človeška 'pragmatičnost', zaradi katere ljudje za vsako (tudi najminornejšo) spremembo želimo točen izračun bonusov in malusov, pri čemer pa pogosto najboljših (in najbriljantnejših) rešitev sploh nismo sposobni videti.

Konvergenco komunikacijsko-tehnološkega in političnega razvoja lahko brez večjih težav opazimo tudi, če si poglobljeno ogledamo postopen razvoj demokratičnih tradicij. Iz zgodovinskih virov namreč vemo, da je do prve stopnje v razvoju demokracije (oziroma do 'prve transformacije demokracije') prišlo, ko so Atenci po stopetdesetih letih razburkanih menjav različnih tipov vladavine (iz aristokracije so prešli v oligarhijo, iz oligarhije v tiranijo, iz tiranije pa zopet v aristokracijo) naposled formirali kompleksen komunikacijski sistem, sistem, ki je temeljil na visoki dialektični veščini (vseh) sodelujočih in na uveljavitvi nove znakovne pisave.³⁰ Dejanska 'vladavina ljudstva' pred vpeljavo popolnejših komunikacijskih tokov namreč (nikakor) ni bila mogoča. Podobno velja tudi za drugo stopnjo v razvoju demokracije (oziroma za 'drugo transformacijo demokracije'), do katere je prišlo, ko je pisano besedo po pet tisoč letih nadomestila tiskana. Guttenbergova iznajdba knjigotiska (»naprave s premičnimi črkami, ulitimi iz kovine, ki se lahko uporabljajo vedno znova /.../ (in) v različni kombinacijah«)³¹ je namreč na prehodu iz petnajstega v šestnajsto stoletje omogočila bliskovit razvoj 'srednjega razreda', nastanjenega v mestih in drugih gosteje populiziranih naseljih, ter posledično tudi same ideje liberalizma. Dvig pismenosti in splošne izobrazbe (petnajsto stoletje je bilo med drugim obdobje radikalnega povečanja števila univerz)³², ki je omogočil ponovno idejno revolucijo, sta med drugim tako kmalu nasledili tudi 'renesansa republikanske tradicije' in

³⁰ Grška pisava je ključna za razvoj vseh evropskih kultur, ker sta bili po njej razviti tako latinska, kot cirilska pisava (ki sta se za tem v toku srednjega veka oblikovali v latinico in cirilico)!

³¹ Glej Veliki splošni leksikon (1996, 1390)!

³² Univerze so se iz samostanskih in stolnih šol začele razvijati že v začetku 12. stoletja (prva med njimi je bila odprta univerza v Bologni in to leta 1150), ob iznajdbi Guttenbergovega knjigotiska pa sta se začela njihovo število in avtonomija, v primerjavi z drugimi družbenimi subjekti, strmo vzpenjati. (Po Guttenbergovem izumu je bila leta 1554 odprta tudi slavna pariška univerza - Sorbona).

doslednejša ločitev cerkve od države (izvršena po vsej Evropi po koncu tridesetletne vojne in podpisu Wesfaltske pogodbe leta 1648), s čemer pa se je naposled odprla pot za vpeljavo kompleksnega predstavniškega sistema. Do (prihajajoče) tretje stopnje v razvoju demokracije (do 'tretje transformacije demokracije') – se pravi, do prehoda iz principa čistega v princip kombiniranega predstavnštva, oziroma iz liberalne v direktno demokracijo, pa bo (najverjetneje) prišlo v teku enaindvajsetega stoletja, ko bo druga komunikacijska revolucija dokončno spremenila (ostarele) komunikacijske vzorce (ki izvirajo iz zastarelih komunikacijskih tehnologij) in ko bodo številni tiskani, avdio in video mediji naposled le združeni v eno - tehnološko, organizacijsko in vsebinsko - dovršeno in koherentno celoto. V informacijsko komunikacijsko celoto, ki bo omogočila precedenčno stopnjo splošne ljudske participacije.

Opozoriti moramo, da v sodobnem družboslovju kljub trdnosti 'razvojnih' argumentov ni splošnega konsenza o relevantnosti tehnologije in njenega vpliva na razvoj demokratičnih sistemov kar lahko zelo hitro opazimo, če si ogledamo tozadevna stališča liberalne demokracije. Njeni predstavniki bi namreč našo ugotovitev o pozitivni korelaciji med razvojem demokracije in informacijsko komunikacijskih tehnologij ovrgli že v samem izhodišču, ker sami sodijo med precej zagrete zagovornike instrumentalizma, tradicije, ki dosledno zagovarja tezo, po kateri so »tehnologije nevtralna orodja oziroma instrumenti brez lastne substance, orodja, ki so popolnoma odvisna od uporabnika in njegovih spretnosti, orodja namenjena zasledovanju fiksnih in precej ozkih ciljev...« (Barney 2004, 36). Predstavniki direktne demokracije pa bi našemu sklepu po drugi strani zagotovo pritrdili, ker sami izhajajo iz družbenega konstruktivizma oziroma iz tradicije, ki ubira srednjo pot med substantivizmom in istrumentalizmom, iz tradicije, ki odnos med informacijsko komunikacijskimi tehnologijami in njihovimi uporabniki razume kot dvosmeren in vzajemen. Predstavniki direktne demokracije v svojih stališčih namreč niso tako deterministični kot substantivisti, ki verjamejo, da lahko samo tehnologija 'dejansko očloveči človeka', a hkrati tudi niso tako premočrtni kot instrumentalisti, ki - kot smo

poudarili - verjamejo, da lahko človek (v principu) živi nespremenjeno, tudi po vpeljavi nove - po možnosti še tako revolucionarne - tehnološke inovacije.

Filozofsko razhajanje med demokratičnima tradicijama smo na tem mestu izpostavili, da bi dodatno podkrepili našo ugotovitev, namreč da si osnove liberalne in direktne demokracije nasprotujejo praktično v vseh relevantnih vprašanjih (tudi pri vprašanju tehnoloških inovacij!), v nadaljen (in poglobljen) diskurz o relaciji med tehnologijo in političnim sistemom pa se tu ne bomo spuščali. Z izbirano držo smo namreč zavzeli povsem jasno stališče do omenjenega odnosa in na njem bomo vztrajali.

Za reševanje našega problema pa sta mnogo zanimivejši (hkrati pa tudi mnogo pomembnejši!) naslednji dve vprašanji. Kako lahko ta kolosalni splet računalniške opreme, programskih rešitev in novih komunikacijskih možnosti vpliva na nadaljni razvoj družbenih komunikacij, in kako lahko te tehnološke inovacije vplivajo na bodoči prehod iz liberalne v direktno demokracijo?

Če želimo nanju ustrezno (se pravi: celostno) odgovoriti, se moramo iz časa obstoječih političnih sistemov liberalne demokracije vrniti v čas največjega triumfa atenskega polisa, v čas po sami sklenitvi Kalijevega miru³³ in premisliti, kaj je v največji meri vplivalo na postopno slabitev atenskega političnega sistema (in tudi na sorazmerno hiter zaton te, nekdanje tako bleščeče in vsemu Sredozemlju dominirajoče države) oziroma, kateri problemi so za klasični sistem direktne demokracije v resnici predstavljali največjo (in dejansko tudi nerešljivo) uganke. Šele, ko bomo zapopadli njihovo srž in globino, lahko namreč zapopademo srž in globino sodobnejših problemov, s katerimi se je direktna demokracija srečevala vse do devetdesetih let prejšnjega stoletja, problemov, ki so to demokratično tradicijo (za razliko od liberalne demokracije) že od začetka osemdesetih let prejšnjega stoletja spodbudili k večjemu interesu za hiter razvoj informacijsko komunikacijskih tehnologij.

³³ Miru s Perzijo, sklenjenega po zmagi Aten na Maratonu, pri Termopilah in Salaminih!

Do željenih ugotovitev bomo najhitreje in najelegantije prišli, če bomo pozorneje prisluhnili liberalnim kritikam klasičnega tipa direktne demokracije in če bomo skušali ugotoviti, v čem je čar njihove rezistentnosti.³⁴ Gre namreč za izjemno obsežen splet teoretskih konstruktov, ki mu je liberalna demokracija namenila zelo veliko časa, za splet, ki se je začel oblikovati že v delih Thomasa Hobbesa in Johna Locka in se je skozi prispevke Charlesa Louisa Secondanta de Montesquaja, Jamesa Madisona, Jamesa in Johna Stuarta Milla nadaljeval vse do dvajsetega stoletja, ko ga je s posebno vneto radikalizirala elitistična šola pod vodstvom Maxa Webra in Josepha Schumpetra, za splet teoretskih konstruktov, ki so se ohranili skozi vse relevantnejše modele liberalne demokracije, kot ena osnovnih - in v svojem bistvu tudi konstitutivnih - teoretskih permis liberalizma, pri čemer pa bo za potrebe naše diskusije zadostovala kratka, ostra in jedernata misel, ki jo je na račun direktne demokracije John Stuart Mill podal v svojem 'Premišljanju o predstavniki vladi':

»Pojem vladanja samim sebi ali upravljanja prek javnih zborov je /.../ čista norost za vsako skupnost, ki presega posamezno majhno mesto. /.../ Če njihovo število ni majhno, ljudje ne morejo sodelovati pri ničemer, razen v nekaterih manjših delih javnega posla. /.../ Ne glede na velike probleme, ki jih predstavljajo velika števila, obstajajo očitne geografske in fizične meje, kdaj in kje se ljudje lahko zbirajo; te meje je težko premagati v majhni skupnosti, ne moremo pa jih premagati v veliki. Problemi, ki jih postavljata koordinacija in regulacija v gosto naseljeni deželi, so nerazrešljivo zapleteni za vsak sistem klasične ali neposredne (direktne) demokracije. Poleg tega pa tedaj, ko je oblast oblast vseh državljanov, obstaja nenehna nevarnost, da bo najpametnejše in najsposobnejše zasenčila pomankljiva vednost, večšina in izkušnja večine« (Mill v Held 1989, 95).

³⁴ Zagovornikom direktne demokracije namreč do sredine devetdesetih, ko je bliskovit razvoj informacijsko komunikajske tehnologije ponudil nekatere nove rešitve, argumentov liberalne demokracije (ki so govorili zoper ponovno vpeljevanje načel direktne demokracije) ni uspelo spodnesti.

Po Millovem mnenju sta tako³⁵ za vsak sistem direktne demokracije najhujša problema 'očitnih geografskih' in 'fizičnih meja', oziroma, če smo natančnejši (in se izrazimo jasneje od Milla), problema prostora in časa, problema s katerima se je s precejšnje zaskrbljenostjo ukvarjal že Platon. »Kako naj nek reven ribič iz Suniona ali oljkar in Aharne³⁶ prisostvuje zasedanjem eklezije, tako pogosto kot premožni ladjedeleci iz Pireja oziroma brezskrbni aristokrati iz Kidatenajona, ki morajo za svoje preživetje storiti bore malo in so poleg tega z dedovanjem pridobili dovoljšne premoženje, da lahko žive v raskošnih vilah le streljaj od mest, na katerih potekajo najpomembnejše diskusije o prihodnosti države (in ljudstva kot takega), če mu že sama pot vzame več kot pol dneva hoda?«³⁷ Oziroma: »Kako naj se član buléja kot vzoren in vesten državljani udeleži vseh zasedanj institucije v kateri sedi kot izvoljen predstavnik ljudstva in istočasno dobiva globlji vpogled v sklepe eklezije, ki se zbira v istem času kot bulé ter v vse poudarke, ki so do tovrstnih sklepov pripeljali in bi nemara imeli določen pomen tudi za njegovo odločanje v buléju, če zaradi izrednih razmer ni časa, da bi zasedanje enega organa sledilo zasedanju drugega organa?«

Po tem, ko smo naposled našli glavna problema klasične direktne demokracije, se lahko vrnemo v dvajseto stoletje in ugotovimo, da sta se v toku (triindvajsetih) stoletij še bistveno poglobila. Sama velikost nacionalnih držav (ki so po populaciji tudi dvajset tisočkrat večje od antičnih Aten, po površini pa je še bistveno večkrat) in časovna sovpadnost številnih relevantnih političnih procesov (ki so zaradi omenjenega povečanja fizičnega obsega držav postali precej kompleksnejši) sta situacijo še bistveno poslabšali, zato so imeli liberalni demokrati v rokah učinkovito in precej obstojno orodje, s katerim so direktno demokracijo držali v kotu in jo kot popolno utopijo uspešno (in brez posebnih naprezanj) izrinili iz političnega diskurza.

³⁵ Če pustimo ob strani njegovo nezaupanje do večine...

³⁶ Gre za majhni mesti (na jugu in severu) Atike, ki sta bili od samih Aten odaljeni štiri in devet ur hoda (oziroma dobrih petnajst in slabih petdeset kilometrov).

³⁷ ki ima več kot dvakrat krajšo pot od oljkarja (iz Aharne) in ribiča (iz Suhiona), oziroma živi ob samem vznožju Pniksa (Kidatenajon je v Atenah veljal za nekakšno elitno lokacijo, ker je stal med Agoro, Areopagom, Akropolo in mogočnim obzidjem in bil tako ob samem vrelišču političnega dogajanja, ki pa je bilo po logiki stvari tudi najvarnejši prostor v polisu)!

Platonovemu³⁸ primeru antičnega ribiča, oljkarja, ladjedelca in aristokrata, je za opis gradualnega potenciranja problemov direktne demokracije mogoče dodati še tri nazorne in marsikomu morda celo lažje razumljive prisposodbe. Če predpostavimo, da sta zbiranje ljudi na 'javnih prostorih'³⁹ z namenom izmenjave mnenj in informiracij o novih družbenih razmerah ter nekakšno skupinsko odločanje o prihodnosti, pglavitna sedimenta direktne demokracije, potem se moramo vprašati, kolikšna je verjetnost, da bi nek kmet iz Baden Witenbergsških hribov prav pogosto sedel v svoj avto in se pripeljal v Berlin, da bi prisostvoval zasedanjem javnih forumov, ali da bi nek jeklarski delavec iz Glasgowa za tri ure priletel v London na popoldansko diskusijo o prednostih novega kulturnega zakona in se domov vrnil pravočasno, da bi lahko kupil hrano za kosilo in iz vrtca odpeljal svoje otroke? Ali kolikšna je verjetnost, da bi nek poslanec Camere dei deputati⁴⁰ nenehno tekal od parlamentarne palače do javnega foruma, na katerem bi ljudje razpravljali o nastalih političnih razmerah in bil pri tem vsaj približno na tekočem s sklepi prvega ali drugega organa?

Z vpeljevanjem novih informacijsko komunikacijskih tehnologij pa se je liberalni mit o apriorni neizvedljivosti direktne demokracije naposled le razbil in tako naprednejšim mislecem dal nov zagon za kritični razmislek o novi transformaciji demokracije. V politično življenje so informacijsko komunikacijske tehnologije namreč uvedle dve ključni noviteti: možnost časovne in prostorske kompresije ter deteritorizacijo, s čemer so rešile omenjene težave 'geografskih in fizičnih meja'. Ob tem velja omeniti, da se je možnost časovne in prostorske kompresije razvila že s samo uvedbo interneta, možnost deteritorizacije pa šele s postopno širitvijo informacijske mreže (iz centrov na periferijo ter iz akademskih in poslovnih okolij na širšo družbeno sfero) in z uvedbo ustreznih programskih orodij, ki so omogočila enostavnejšo (predvsem pa

³⁸ 'Citat' s prejšnje strani si je (naslanjajoč se na dejanska razmišljanja Platona) izmislil avtor te naloge, da bi s svojimi besedami povzel probleme s katerimi so se zelo aktivno ukvarjali antični filozofi (na čelo katerih lahko brez pomislekov postavimo prav Platona)...

³⁹ Pod besedo 'javni prostor' v enaindvajsetem stoletju razumemo poleg fizičnega prostora na katerem se ljudje lahko sestajajo, da bi izmenjali mnenja ali dobrine, tudi virtualni prostor, se pravi prostor, ki je sicer fiktiven, je pa tako po obsegu kot po globini interakcijskih možnosti enako kompleksen kot fizičen (in dopušča vse oblike komunikacije... tudi prenos slike)...

⁴⁰ Poslanske zbornice oziroma zgornjega doma italianskega parlamenta.

hitrejšo) uporabo storitev državne uprave, poleg tega pa tudi možnost širšega komuniciranja in selektivnega iskanja informacij.

Med najpomembnejše prispevke informacijsko komunikacijskih tehnologij bi ob prostorsko časovni kompresiji in bazični detektorizaciji tako lahko šteli še:

- učinkovitejši (predvsem pa cenejši) dostop do masivnega bazena relevantnih političnih informacij, vključno z informacijami, ki jih producirajo vlada in njeni kritiki;
- nov publikacijski medij, ki za razliko od tradicionalnih medijev, ponuja širši (in bogatejši) nabor informacij javnega značaja, ker imajo v njem zaradi manjše centralizacije vladni in gospodarski subjekti sorazmerno majhen vpiv;
- novo, zelo učinkovito in lahko dostopno organizacijsko orodje, ki posameznikom, skupinam in večjim civilnim organizacijam ponuja možnost hitre mobilizacije in aktivacije svojih članov (somišljenikov in podpornikov), oziroma možnost učinkovitega javnega apela;
- možnost stopnjujočih se vertikalnih komunikacij med ljudstvom in njegovimi predstavniki, komunikacij, ki omogočajo učinkovitejšo, predvsem pa precej transparentnejšo reprezentacijo oziroma večji nadzor nad političnimi nastavljenici (in njihovo izmenljivost);
- možnost stopnjujočih se vertikalnih komunikacij, komunikacij, ki bi med ljudstvom odprle novo dimenzijo deliberacije in javne diskusije;
- nove mehanizme, s katerimi je mogoče zagotoviti večjo učinkovitost institutov neposrednega odločanja (institutov kot so na primer elektronske volitve in deliberativno izražanje mnenj);
- ter novo, precej kompleksnejšo in širšo komunikacijsko infrastrukturo, ki bi omogočila trajno (in kontinuirano) informiranost javne sfere' (Barney 2004, 134).

Omenjene tehnološke pridobitve pomembno vplivajo na vse politične akterje, dejstvo pa je, da ima dejansko od njih največ koristi prav ljudstvo (demos), ker te tehnologije omogočajo:

- »zbiranje, produkcijo, arhiviranje in publikacijo informacijskih virov (še posebej političnih gradiv, ki bi jih drugače ne bilo možno deliti v tako širokem obsegu);
- enostavnejšo sestavo političnega programa, zbiranje sredstev in regrutacijo;
- nov sistem dviganja javne zavesti, družbenega izobraževanja in vseh vrst usposabljanj (e.g. urjenja v nenasilni direktni akciji);
- lažjo komunikacijo s simpatizerji, s sorodnimi organizacijami in njihovimi združenji;
- možnost izboljšanja (interne) organiziranosti;
- vzpostavitev novih civilno družbenih (javnih) prostorov, v katerih lahko prihaja do demokratičnega dialoga, debate in proste deliberacije, prostorov, ki se postopno lahko povežejo v nekakšno mednarodno (globalno) javno sfero;
- vzpostavitev novih političnih medijev, ki omogočajo komunikacijo o zadevah, ki jih represivnost posamezne države sicer uspešno zavira;
- vzpostavitev novega distribucijskega omrežja, ki bi omogočilo lažje delovanje samostojnega novinarstva, posredovanja informacij in alternativnega poročanja, se pravi novinarstva, ki bi bilo sicer kompromitirano s strani obstoječih (finančno precej močnejših) množičnih medijev;
- ter dodatne oblike direktne politične akcije (e.g. 'hacktivizem', množične e-mail kampanije, elektronske peticije...« (Barney 2004, 126).

3.3. Kratak zaris sistema sodobne direktne demokracije

Izhajajoč iz omenjenih kritik liberalno demokratskih sistemov je direktna demokracija postopoma izdelala koncept 'mešanega predstavištva', predstavništva, ki deluje kot komplement oziroma dopolni ljudskemu odločanju in ne kot njegovo nadomestilo, predstavništva, ki deluje, kot 'posrednik ljudske volje' in ne kot 'njen (izključni) kreator'.

Ker pa si v globaliziranem svetu nacionalnih držav ni mogoče zamisliti učinkovitega političnega sistema, ki bi deloval po vzoru atenskega polisa in ker se je v dvesto letih švicarske demokracije izkazalo, da so obstoječe republikanske institucije univerzalne (se pravi, da niso vezane na liberalno demokratsko državo), je bilo potrebno narediti novo institucionalno postavitev. Pri tem pa so za nastanek modela 'mešanega predstavištva' odgovorni predvsem bolj napredni teoretiki s konca sedemdesetih in začetka osemdesetih let (tu mislimo predvsem na Carole Pateman, Benjamina Barberja in v končni fazi tudi na Iana Budgeja), ki so se v svoji koncepciji demokracije zanašali na Montesquejeva in Rousseaujeva izhodišča.

3.3.1. Budgejeva projekcija sodobnega sistema direktne demokracije

Ian Budge je ob študiju Rousseaujevih tez in historičnih analiz atenskega polisa in švicarske konfederacije izdelal shematičen prerez bodočega sistema direktne demokracije. Osnovnih problemov demokracije se je lotil z radikalnimi sistemskimi rezi. Doslednejše ločevanje oblasti bi bilo po njem mogoče namreč najlažje zagotoviti z umikom strank iz legislative in postavitvijo ljudstva na mesto vrhovnega zakonodajalca (ki bi prek rekonstrukcije instituta referendumu naposled le dobilo učinkovit instrument za povezano odločanje).⁴¹ Parlament bi bil tako iz osrednjega

⁴¹ Liberalističen dvom v sposobnosti ljudstva je bil v času političnih klubov oziroma caucusov, se pravi v drugi polovici devetnajstega stoletja, sicer povsem upravičen, ker je bila ob koncu druge industrijske revolucije stopnja obče izobraženosti na zelo nizki ravni, danes pa je izobrazbena struktura prebivalstva dosegla dovolj visoko raven, da je postal razmislek o neposrednem sodelovanju demosa pri odločanju povsem smislen (in nenazadnje

mesta legislative postavljen v predverje eksekutive in bi kot neodvisen kritik (ki ima na razpolago podobna organizacijska in finančna sredstva kot vlada) lahko opozarjal na pomankljivosti vladnih politik, hkrati pa bi imel vlogo tistega, ki zagotavlja transparentnost dela vseh političnih strank in uravnoveženost državnih pomoči (strankarskih subvencij, izplačil stroškov za volilne kampanije...)⁴²

Osrednje mesto v eksekutivi pa bi obdržale politične stranke, ki so v sodobnem političnem življenju (zaradi notranje strukture in organiziranosti) dejansko edini politični subjekt, ki ima sposobnost impulzivne reakcije na hitre spremembe v notranji in zunanji politiki ter sistematične reakcije na dano situacijo.

Na ta način Budgejeva koncija 'kombiniranega predstavništva'⁴³ dejansko vpeljuje med demos in njegove predstavnike nov (in predvsem precej enakopravnejši) odnos, na mesto homo oeconomicusa postavlja homo politicusa, na mesto nepregledne množice individualiziranih (in atomiziranih) mnenj pa nekakšno 'splošno voljo', se pravi z racionalnim razmislekom in izčrpno diskusijo podkrepljen konsenz, ki se oblikuje v procesu živega soočanja mnenj. Ker je eksekutiva prepuščena v roke političnih strank (ki bodo zaradi potrebne radikalizacije proporcionalnega sistema prisiljene v pestrejše in idejno bogatejše koalicije), legislativa pa v roke demosa, je dejansko obvladan tudi problem sprijetosti različnih vej oblasti.

tudi logičen!). Zmanjšala se je tudi razlika med izobraženostjo ljudstva in njegovih predstavnikov. V aristokratskih caucusih je bila na enem mestu zbrana vsa intelektualna smetana, v sodobnih strankah pa članstvo ni sestavljeno iz 'najbriljantnejših umov časa' (kar bi lahko rekli tudi za strankarske funkcionarje!). Vse kar sodobne politike ločuje od preostalih državljanov so praktične izkušnje, ki so jih pridobili z intenzivnejšim ukvarjanjem s politiko.

⁴² Parlament bi v konceptu mešanega predstavništva prevzel vlogo nekakšne 'kadrovske-organizacijske valilnice', kar pomeni, da bi opozicijske stranke v njem lahko zorele in se pripravljale na naslednje 'državnozborske' volitve, pri čemer bi od države dobivale finančno in kadrovsko pomoč, istočasno pa bi se neprestano nadzirala sama zakonitost njihovega delovanja. Ker Ian Budge v svoji konceptualizaciji direktne demokracije za sestavo parlamenta predlaga radikalnejši proporcionalni sistem volitev, lahko v sistemih kombiniranega predstavništva pričakujemo znižanje volilnega prega in posledično (tako v poziciji kot tudi v opoziciji) tudi večje število strank, pri čemer bi se (predvsem opozicijske stranke) morale odpreti javnosti, izvesti notranjo demokratizacijo in precej aktivneje delovati na politični sceni...

⁴³ Se pravi predstavništva v katerem ni popolne dominacije političnih strank (kot je to značilno za sisteme čistega predstavništva v katerih sta tako parlament kot vlada v njihovi domeni), ker ima v legislativi glavno vlogo ljudstvo. Pri čemer pa se med subjektoma vzpostavi nov odnos, ki v osnovi spominja na sedanji odnos med vlado in parlamentom (stranke - povezane v vladno koalicijo - bi namreč ljudstvu, podobno kot je v praksi tudi danes, podajale zakonske predloge in predloge za imenovanje vrhovnih in ustavnih sodnikov),

Osnovne podstati sodobnih sistemov direktne demokracije, se pravi: upoštevanje Gemeinschafta, komunitaristične etike, principa močne države in aktivnega, politično osveščenega posameznika, ki so predpogoj za realizacijo kombiniranega predstavništva, niso samo v sozvočju z načeli modela deliberativne demokracije, ampak so od njega v veliki meri tudi odvisne, ker se sistemi direktne demokracije brez novih rešitev problema komunikacije in oblikovanja javnega mnenja (rešitev, ki jih ponuja model deliberativne demokracije) ne morejo niti postaviti, kaj šele vzdržati v kompleksnem mednarodnem okolju.

3.4. Direktna demokracija in deliberativni forum

Če bi v sodobnih nacionalnih državah želeli uporabiti grški institucionalni model, v katerem je bila ljudska skupščina - vrhovni legislativni organ in srce direktne demokracije - organizirana kot deliberativni forum, bi morali majhne deliberativne forume, s katerimi sta eksperimentirala Fishkin in Luskin dejansko spremeniti v kolosalne institucije. Če bi želeli slediti grškim kriterijem zastopanosti (po katerih je bil kvorum pri tristo tisočih Atencih fiksiran pri pet tisoč sodelujočih), bi v Nemški federaciji, v kateri živi enainosemdeset cela šest miliona ljudi za sklepčnost morali zbrati milion šestoosemdeset tisoč ljudi, če pa temu dodamo še dejstvo, da je v Atenah imala pravico do polne politične participacije le slaba tretjina prebivalstva,⁴⁴ lahko ugotovimo, da bi morali za doseg osnovnih demokratskih standardov izhajajočih iz konvencije o človekovih pravicah, to že tako astronomsko visoko število pomnožiti še vsaj s tri. Za sklic tolikšnjega števila ljudi pa ne bi zadostovale niti gigantske dvorane v velikosti največjih nogometnih stadionov, kar pomeni, da bi bila izgradnja tovrstnih forumov neizvedljiva že samo s fizične plati. Če pa se spomnimo še osnovnih deliberativno diskurzivnih standardov lahko dokončno ugotovimo, da smo se – v kolikor želimo dosledno slediti grški institucionalni infrastrukturi – dejansko znašli pred nerešljivim problemom. Že v antiki so namreč priložnost dobili le najodličnejši govorniki, v tovrstnem postklejstonjanskem sistemu (kjer naj bi na zasedanjih sodelovalo tudi do pet milijonov ljudi) pa bi do besede zagotovo prišli samo nekakšni novodobni Aristidi, Ksantipi in Temioklesi, se pravi: najodličnejši govorniki, ki bi imeli dialektično retorične veščine na zelo visoki ravni, poleg tega pa bi za njimi stali močni ekonomski in socialni lobiji, ki bi poskrbeli za svoje interese oziroma za racionalizacijo časa in za izrivanje tistih govorcev, ki ne bi ravnali v skladu z njihovimi interesi.

Zakaj deliberativni forum, kljub dejstvu, da ga bo v končni fazi oživila ista demokratična tradicija kot ga je v antični Grčiji, v teku enaindvajsetega stoletja ne more dobiti vloge osrednjega odločevalskega organa torej ni težko razumeti. Če

⁴⁴ Ženske, tujci, metojki in sužnji namreč niso imeli nikakršne pravice do participacije v javnem življenju...

pomislimo s kakšnimi težavami bi se pri njegovem formiranju morale srečati 'velike' nacionalne države in kolikšne bi bile končne koristi vsega napora, lahko kaj kmalu ugotovimo, da je Budgejev koncept 'kombiniranega predstavnštva' precej realističnejša in za razvoj demokracije dejansko tudi najustreznejša pot. Kopiranje grškega sistema namreč ne bi bilo le manj deliberativno, ampak tudi manj demokratično.

Deliberativni forumi bi morali prevzeti vlogo osrednjega aktivatorja ljudstva in glavnega vira informacij. Na mesto ene grandiozne skupščine po atenskem vzoru, bi se, kot smo poudarili že v prvem poglavju, morali oblikovati številni manjši forumi, ki bi bili v osnovi organizirani na podlagi vsebin oziroma problematik, s katerimi bi se ukvarjali. Forumi namreč ne bi smeli biti nekakšne nadvse rigidne državne organizacije, ki bi se po vzoru sodobnih parlamentov ukvarjale s celim nizom različnih problemov, temveč zelo fleksibilne institucije, ki bi bile organizirane z natančnim namenom in ki bi bile, ko bi ta namen enkrat dosegle nadomeščene z novimi forumi. Njihovi poglobljeni funkciji bi bili informatizacija in dvig splošne politične kulture. Če želimo, da bi bile referendumске odločitve ljudstva narejene na podlagi premišljenih in racionalno izdelanih stališč, moramo v medijski prostor vpeljati novo informacijsko formo, formo, ki bo s spodbujanjem aktivnejšega spremljanja razvoja politične realnosti preseгла pasivno sledenje medijskih zgodb.

Verjetno bo sklep prizadel naše novinarske kolege, vendar moramo na tem mestu povsem jasno povedati, da je zadostnost njihove vloge vprašljiva že v današnjih razmerah, da pa bo v sistemih direktne demokracije, kjer množični mediji ne bodo imeli privilegijev edinega in najglobjega informatorja oziroma nekakšne 'četrte veje oblasti', kot se je v zadnjih petdesetih letih rado reklo, to še bolj očitno. Zaradi lastnih interesov, med katerimi je na prvem mestu zagotovo profit, so namreč, podobno kot drugi družbeni subjekti, ujeti v primež večjih političnih in ekonomskih interesov⁴⁵ (Glej

⁴⁵ V primež političnih interesov so stisnjeni predvsem nacionalni mediji, ki so v veliki meri odvisni od parlamentov (ki jim z naročnino in izvolitvijo organizacijskih organov določajo finančno in kadrovsko politiko), v primež (globalnih) ekonomskih interesov pa so stisnjeni predvsem komercialni mediji, ki morajo – če želijo obstati na tržišču – sodelovati s sponzorji in internacionalnimi medijskimi karteli.

Croteau, David in Hoynes, William 2000, 32!), deliberativna demokracija pa bo potrebovala več sorazmerno trdnih virov obveščanja... Druga funkcija deliberativnih forumov, ki smo jo omenili je izobraževanje. Že v Grčiji so namreč deliberativni forumi imeli (poleg odločevalske) tudi ključno vlogo pri oblikovanju splošne politične kulture oziroma pri dolgoročnejši aktivaciji državljanov. Nekaj krivde za obstoječo otopelost civilne družbe lahko namreč naprtimo tudi na pleča pasivizacije medijskega slušalstva. Če so informacije, ki jih posredujejo mediji enosmerne in s skromno izjemo nekaterih televizijskih in radijskih oddaj, v katerih lahko majhno število slušalcev poda svoja videnja in komentarje, ne podajajo možnosti odziva, po tem ne moremo pričakovati, da bo civilna družba dobro pripravljena za poglobljeno analizo politične stvarnosti oziroma za kaj več kot za skopo obkroževanje številik na volilnih lističih.

Informacijsko komunikacijske tehnologije bodo pri reinveciji deliberativnega foruma igrale ključno vlogo. Brez hitrega in zelo cenenega prenosa zasedanj, ki ga lahko omogočajo le sodobne informacijsko komunikacijske tehnologije ta institucija namreč izgubi svoj pomen in postane povsem obselitna. Poleg tega pa te tehnologije bistveno olajšajo tudi samo delo foruma. 'Ožje jedro' ima namreč prek njih dostop do političnih funkcionarjev (predvsem do predstavnikov vlade in parlamenta) in stroke (privatnih in državnih inštitutov, raziskovalnih agencij in univerz) ter do mnenj javnosti. Na dan deliberativnega izrekanja omogoča tudi veliko interaktivnost oziroma sodelovanje ljudi, ki se zaradi katerih koli razlogov ne morejo udeležiti zasedanja. Rešuje pa tudi problem sočasnega spremljanja večih forumov in arhiviranja različnih argumentov oziroma delov razprave.

III.

Zaključek

1. SKLEP IN ZBIR UGOTOVITEV

Z analizo praktičnih primerov in ključnih teoretskih postavk smo potrdili oba dela raziskovalne teze. Dokazali smo, da bi v sodobnih sistemih liberalne demokracije z vpeljevanjem nekaterih institucionalnih inovacij sicer lahko zagotovili večjo inkluzivnost civilne družbe, višjo kulturo dialoga in popolno javnost razprav, da pa četrtega pogoja deliberativne demokracije, se pravi koherentnega instituta neposrednega odločanja ljudstva nikakor ne bi mogli zagotoviti,⁴⁶ ker bi s tem razbili osnovne postulate liberalno demokratske tradicije. Če bi liberalni demokraciji odvzeli sistem čistega predstavništva oziroma reprezentacije, ki političnim predstavnikom (v omejenem časovnem obdobju) podeljuje ekskluzivno pravico odločanja o skupnem dobru, bi ji namreč odvzeli poglavitni vzvod za vzdrževanje krhkega ravnotežja med osnovnimi načeli liberalizma, (ki imajo v konceptualni uniji prevladujočo vlogo) in med načeli demokracije, kar pa bi zagotovo vodilo v notranji razkol in zaton te demokratične koncepcije.

Po drugi strani pa smo ob temeljiti analizi direktno demokratske tradicije ugotovili, da je deliberacija dejansko osnovni in izhodiščni pogoj za kakršenkoli sistem direktne demokracije, kar lahko preverimo tako na primeru političnega sistema antičnih Aten, kot tudi na primeru teoretskih koncepcij posodobljenih sistemov direktne demokracije, koncepcij Carol Pateman, Iana Budgea in Benjamina Barberja. Če želimo, da bi ljudstvo dejansko delovalo kot osrednji zakonodajalec, moramo namreč zagotoviti realizacijo vseh štirih deliberativnih pogojev. Brez zelo visoke kulture dialoga ne moremo vzpostaviti učinkovitosti sistema, v katerem bi lahko bilo ljudstvo popoln suveren; brez javnosti razprav ne moremo govoriti o razsvetljemu razumevanju problemov oziroma o informiranosti, ki bi zadovoljila visoke potrebe razširjenega odločevalskega telesa; brez popolne inkluzivnosti in ljudskega odločanja ob koncu politične razprave pa o direktni demokraciji sploh ne moremo govoriti.

⁴⁶ Instituta s katerim volje ljudstva ne bi bilo mogoče nikakor zaobiti (glej poglavje 2.2.!), ker med njim - kot osrednjim subjektom demokratičnega procesa in zakonom - kot osrednjim objektom demokratičnega procesa (ki ima v sodobnih državah z republikanskim ustrojem ključno vlogo kot 'splošno veljavnen pravni predpis z najvišjo pravno močjo' SSKJ 1991, 571) ne bi bilo nikakršnih 'posrednikov'.

Ob koncu naloge lahko sklenemo, da smo našli 'sistem deliberativne demokracije' v sistemu direktne demokracije, ker je vsak sistem direktne demokracije zaradi temeljne odvisnosti od deliberacije in od teoretskih modelov, ki konceptualizirajo okvire za njeno delovanje, hkrati dejansko tudi deliberativen sistem.

2. SREDNJEROČNA IN DOLGOROČNA PRIHODNJOST MODELA DELIBERATIVNE DEMOKRACIJE

2.1. Ohranjanje distance med liberalno demokraskimi sistemi in modelom deliberativne demokracije

Model deliberativne demokracije v obstoječih političnih okoljih nima nikakršnih možnosti za polno realizacijo. Vidimo sicer lahko, da konstruktivno deluje na politični diskurz in da liberalno demokraskim sistemom pomaga pri iskanju novih institucionalnih rešitev, vendar liberalni demokrati (velja tako za teoretike kot za politike) evidentno nimajo nikakršnega namena upoštevati njegove ključne zahteve (se pravi: njegovega četrtega pogoja), kar se kaže predvsem v dejstvu, da so ob modelu deliberativne demokracije postopoma začeli podpirati tudi model avtonomistične demokracije, model, ki predvideva vzpostavitev novih meja med državo in civilno družbo, ne predvideva pa globalne rekonstrukcije odločevalskih teles in samih sistemov odločanja. Od modela deliberativne demokracije so si tako dejansko sposodili le deliberativni forum,⁴⁷ pri transformaciji ostalih karakteristik pa so se začeli zanašati na model avtonomistične demokracije.

Dober primer, s katerim lahko to ugotovitev podpremo, je aarhuška 'Konvencija za dostop do informacij, udeležbi javnosti pri odločanju in dostopu do javnega varstva v okoljskih zadevah'. Dokument državam podpisnicam namreč nalaga transparentnost ravnanja vladnih služb, dostop do vseh relevantnih podatkov, obveščanje o začetku okoljskega odločanja in sprejemanje javnosti v sam proces odločanja, s čemer

⁴⁷ (...ki pa so mu spremenili namembnost in vpliv v kontekstu širšega političnega sistema...)

zadovoljuje vsa načela avtonomistične demokracije,⁴⁸ nikakor pa ne zadovoljuje vseh načel deliberativne demokracije. V sedmem in osmem členu konvencije je namreč povsem jasno zapisano, da ima javnost v procesu odločanja omejeno vlogo, oziroma, da ji je potrebno zagotoviti le 'pravično udeležbo pri pripravi načrtov in programov v zvezi z okoljem' in 'pri pripravi izvršilnih predpisov in drugih splošno veljavnih pravno obvezujočih pravil', kar pomeni, da ima civilna družba možnost participacije le v prvem (agenda setting) in delno tudi v zadnjem (evalvacijskem) koraku policy procesa. Sprejemanje nabora 'ustreznih' političnih alternativ in izbira 'najprimernejše' med njimi (oziroma uzakonjanje) pa tako ostajata v rokah političnih predstavnikov in njihovega internega dogovorjanja, kar a ne posega bistveno v proces liberalnih demokracij.⁴⁹

2.2 Tretja transformacija demokracije kot prva prava priložnost za sprejem načel modela deliberativne demokracije

Ker bodo liberalno demokratični sistemi zagotovo ostali zvesti manj radikalnim modelom demokracije, ki so politikom bolj všečni, ker ne posegajo v njihovo (sorazmerno veliko) moč, teoretikom pa, ker jim ne rušijo občutljive harmonije med liberalizmom in demokracijo, je prihodnost modela deliberativne demokracije odvisna predvsem od hitrosti procesa, v katerem bo prišlo do tretje transformacije demokracije, oziroma do ponovnega prehoda iz liberalne v direktno demokracijo.

Če je šlo po Dahlu v prvi transformaciji demokracije predvsem za širitev političnih pravic iz ozkih aristokratskih krogov na celoten demos (pri čemer bi lahko številna

⁴⁸ Enakost glasov zagotavlja z enakomerno porazdelitvijo vseh družbenih segmentov (civilne družbe, politike in ekonomije), učinkovito participacijo z odpiranjem različnih tematskih forumov, razsvetljeno razumevanje z sprostitvijo relevantnih baz podatkov in inkluzivnost z ozaveščanjem javnosti (ki ima v skaldu z osnovnimi načeli konvencije pravico do polnega sodelovanja v začetnem delu politične razprave).

⁴⁹ Čemu sistemi liberalne demokracije modela deliberativne demokracije ne prepustijo direktno demokratični tradiciji po končani raziskavi ni težko ugotoviti. Novi pogledi na politične probleme jim namreč pri vpeljevanju institucionalnih posodobitev in adaptaciji na nove razmere prav pridejo, njihov ključni interes pa je preprečevanje nadaljnega razvoja modela deliberativne demokracije, ki bi pripeljal do radikalizacije pozicij civilne družbe in do prestopa v tretjo transformacijo demokracije.

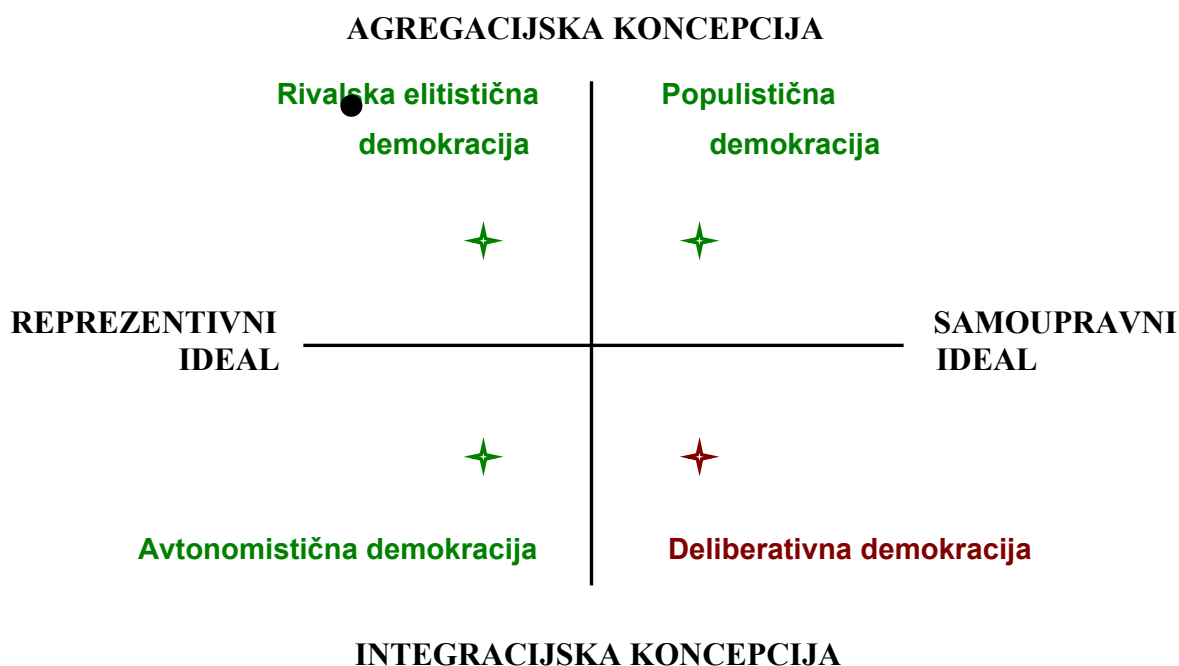
načela in institucionalne forme demokracije našli že v ustroju preddemokratskih plemenskih zvez), v drugi transformaciji pa po eni strani za nadaljevanje tega trenda (z uvedbo osnovnih poliarhičnih načel in prenosom državljanstva na vse prebivalce določene skupnosti, ne glede na njihov izvor, socialno stanje in vero...), po drugi pa za fundamentalno transformacijo demokratične ideje (oziroma za združevanje liberalnih, republikanskih in demokratskih načel v neko sorazmerno trdno celoto), potem bo v tretji transformaciji šlo predvsem za ponovno transformacijo demokratične ideje in za prenos osnovnih načel direktne demokracije v kontekst nacionalne države. Za kar bo, podobno kot je bilo to značilno za sisteme liberalne demokracije, potrebno zbrati precej politične volje in inovativnosti. Je pa dejstvo, da je v prihodnosti za ohranitev demokracije tovrsten preobrat (oziroma transformacija) potreben, ker bo v nasprotnem primeru zaupanje ljudstva v demokratične sisteme padlo pod kritično mejo.

Model deliberativne demokracije je za prihodnost demokracije pomemben predvsem zato, ker osmišlja nove metode in poti za uveljavljanje fundamentalnih načel antične demokracije in ideje, ki so bile v dvestoletni dominaciji liberalne demokracije predstavljene kot neizvedljive in utopične, vrača v politično realnost. Bistven problem modela deliberativne demokracije - pomankanje soglasja med njegovimi zagovorniki - je hkrati tudi njegova močna stran. Ker do danes ni dosegel koherentnosti drugih modelov in ker ga liberalno demokratični sistemi niso vzeli za svojega, je ostal fleksibilen in odprt za nove ideje. To pa lahko pomeni, da se bo v kritični fazi (pred tretjo transformacijo demokracije) brez večjih težav adaptiral na nove politične in gospodarske razmere in tako kot trdna teoretska podpora (in ne samo legitimacijsko sredstvo) pomagal pri sistemsko institucionalni reformi demokracije.

IV.

Dodatek

Slika 1.: Razvrščanje modelov demokracije

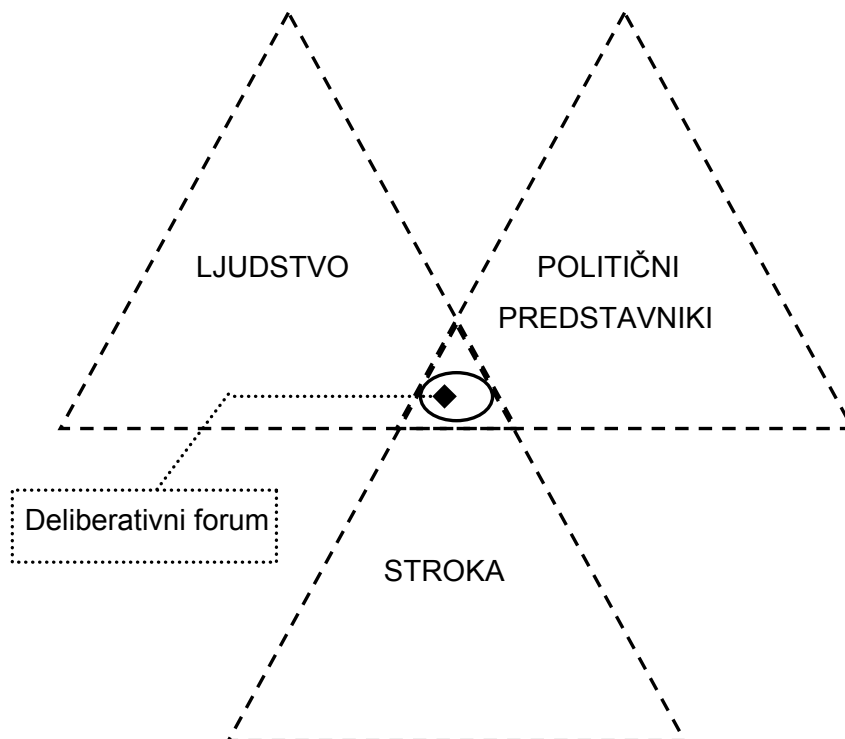

Razlaga slike:

- Kljub temu, da nekateri pomembni družboslovci (kot so Smith, Saward in Putnam) deliberativno demokracijo uvrščajo v tretji kvadrant, torej na mesto avtonomistične demokracije, lahko ob zaključku naloge brez večjih težav dokažemo, da jo je potrebno uvrstiti v četrtega. Za razliko od modela avtonomistične demokracije, ki predvideva predvsem postopno reformo v percepciji političnega in prehod iz agregacijske v integracijsko koncepcijo (se pravi politično prenaša iz 'zasebnega' v 'javno'), model deliberativne demokracije predvideva tudi korenito rekonstrukcijo odločevalske infrastrukture in prehod iz sistema čistega predstavništva v sistem kombiniranega predstavništva.

Poglajen 2006*

Slika 2.: Deliberativni forum - stičišče ključnih političnih akterjev

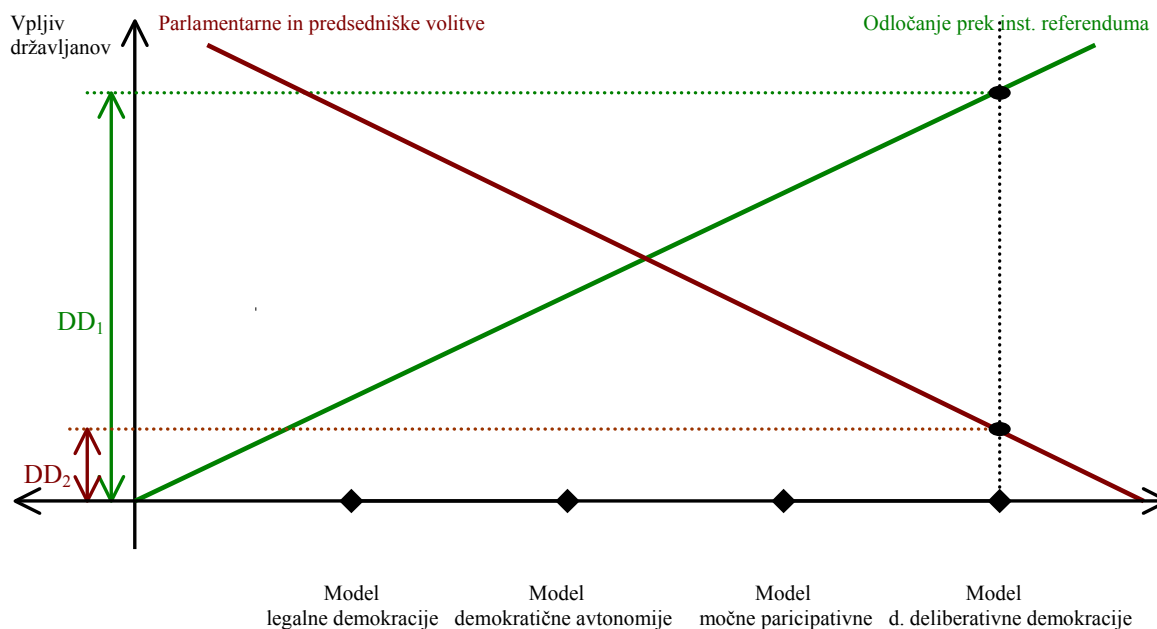

Razlaga slike:

- *Deliberativni forum združuje vse ključne politične akterje: ljudstvo, kot najpomembnejši subjekt demokracije, politične predstavnike, kot poklicne izvrševalce političnih nalog in stroko, kot splet ključnih visoko specializiranih institucij, institucij, ki so (edine) sposobne poglobljene analize nastalih socialnih, ekonomskih in političnih razmer. V njem se soočajo mnenja individumov, različnih socialnih, kulturnih in etničnih skupin, mnenja politične pozicije in opozicije ter izbranih strokovnjakov.*

*Poglajen 2005**

Slika 3.: Odnos med posrednim in neposrednim odločanjem

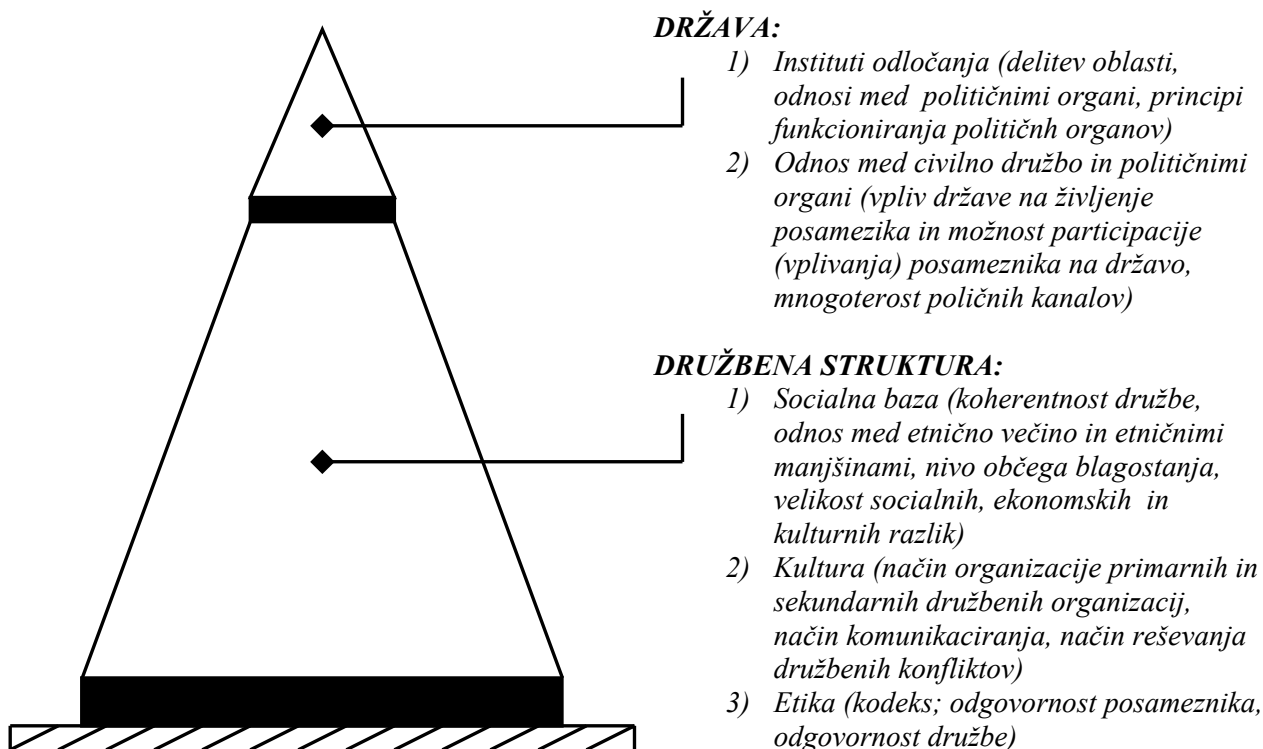

Razlaga slike:

- Na sliki št. 3. lahko vidimo kako velike so konceptualne razlike med različnimi modeli demokracije, že samo če primerjamo najsodobnejše modele. Legalna demokracija dosega državljanom več kot evidentno omejuje na ponavljajoče se sodelovanje pri izbiranju političnih reprezentantov ($DL_2 > DD_2$), neposredno odloča preko instituta referendumuma ($DL_1 < DD_1$) pa dopušča le v izjemnih primerih (kar lahko ugotovimo, če ob Modelu legalne demokracije povlečemo vertikalo). Deliberativna demokracija pa po drugi strani od državljanov pričakuje precej večjo participacijo v politiki. Vidimo lahko, da predstavljajo periodične volitve parlamenta v njej zgolj manjši del energije (časa), ki jo državljanji namenijo političnim aktivnostim ($DD_1 > DD_2$).

*Pogljajen 2006 (po Lindner 1994, 133)

Slika 4.: Odnos med organizacijo države in družbeno strukturo

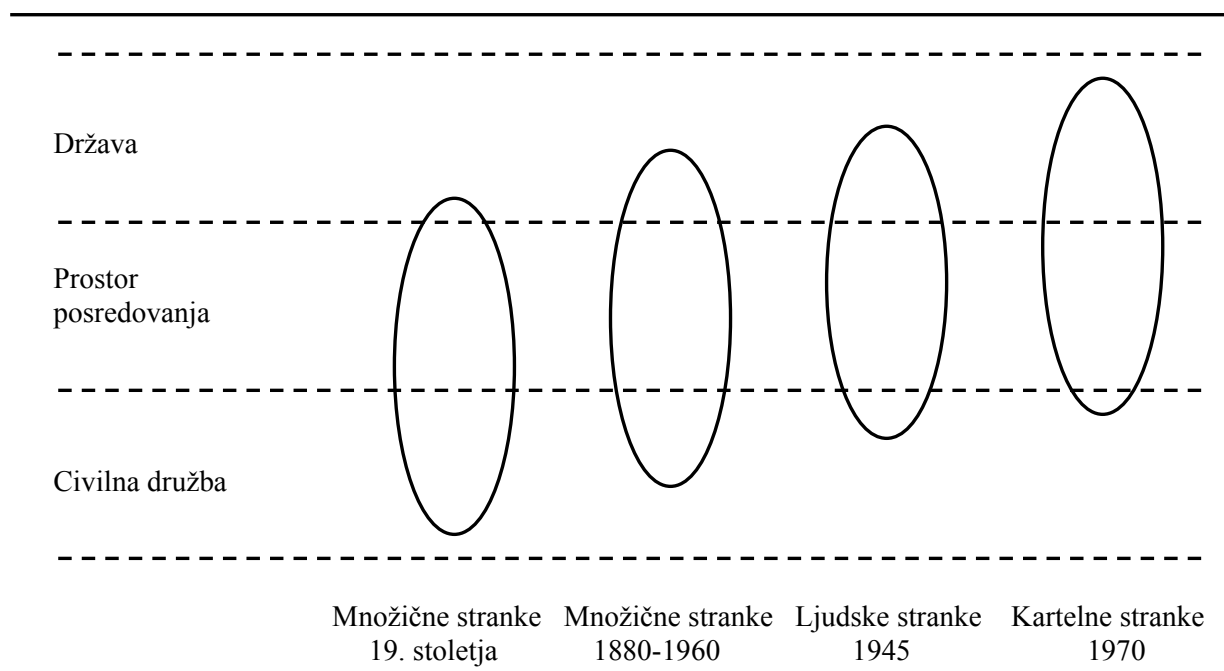

Interpretacija slike:

- *Država je v celoti odvisna od družbene strukture. Če ne razumemo temeljnih odnosov v okvirih socialne baze, prevladujočih kulturnih danosti (oziroma odnosov med poglavitnimi subjekti socialne baze) in etičnih načel (dogovorjenegih moralnih dispozicij), po tem ne moremo razumeti niti pomena institucionalnih rešitev niti relevantnosti posameznih odnosov med državo in posameznikom.*
- *Odnos med državo in družbeno strukturo je sicer vzajemen in večinoma dvotiren, ker tudi država prek različnih socialnih in ekonomskih politik lahko močno vpliva na družbo, dejstvo pa je, da se mora pri tem praviloma prilagajati specifičnim potrebam družbe, ker lahko sicer kaj hitro izgubi podporo demosa in se sooči s problemom državljanske nepokorščine in v končni fazi tudi z izbruhom revolucionarnih vrenj.*

Poglajen (2006)*

Slika 5.: Razvoj političnih strank in rast demokratičnega deficita

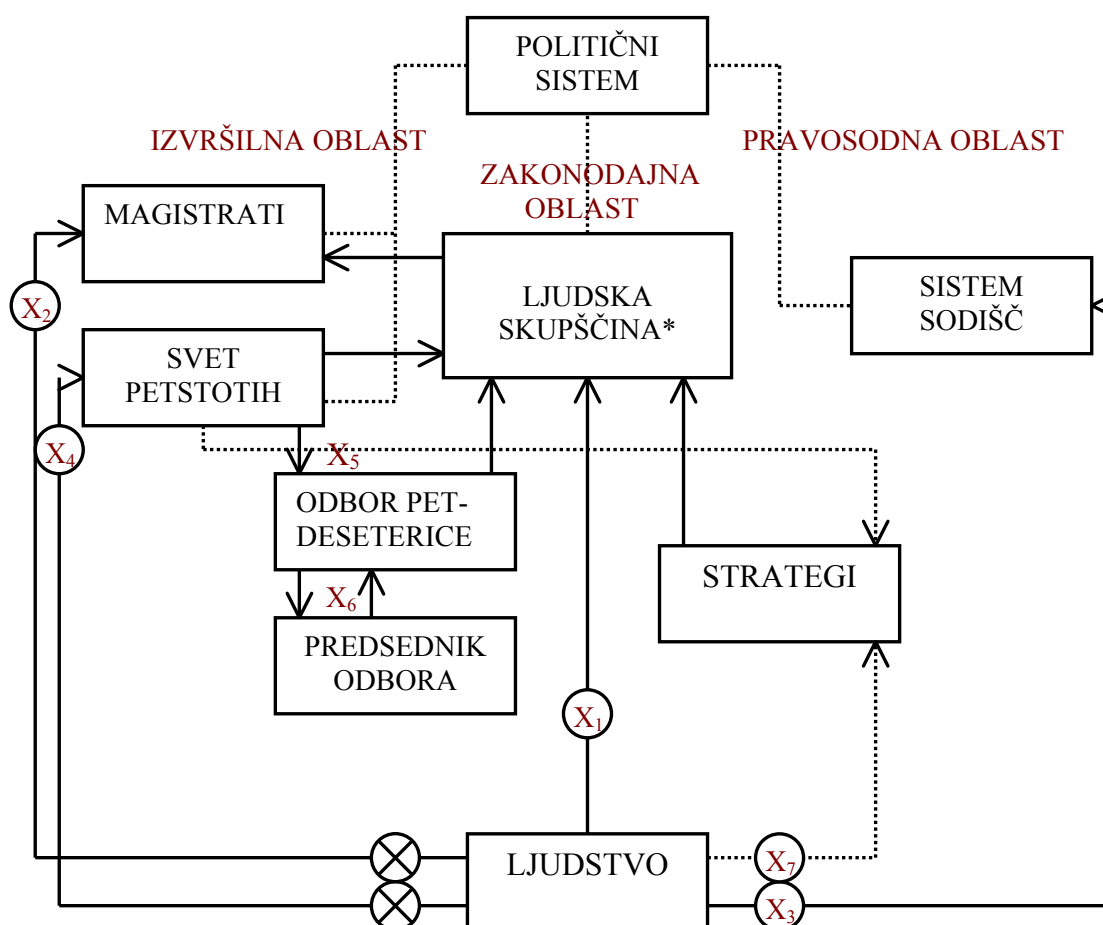

Interpretacija slike:

- *Zakaj sodi razvoj političnih strank med najindikativnejše kazalce rasti demokratičnega deficita na tem mestu verjetno ni potrebno razlagati na dolgo in široko. Povedali smo, da so stranke v sistemih liberalne demokracije osnovni in najrelevantnejši povezovalec ljudstva in oblasti, kar pomeni, da njihovo pomikanje od civilne družbe k državi vodi v postopno usihanje poslednjega političnega instituta, preko katerega lahko ljudstvo dejansko vpliva na delovanje institucionalne matrike.*
- *S postopnim prehodom od množičnih h kartelnim strankam je vpliv strankarskih članstev slabil, jačal pa se je vpliv strankarskih elit v katerih so odločujoč položaj dobili predvsem javno poznane osebnosti in ozko usmerjeni strokovnjaki. Princip branžne stranke, se pravi inkluzivne stranke, ki v polnosti izkorišča idejno in kvalifikacijsko pestrost širokega članstva, je tako postopno nadomestil princip kadrovske stranke, se pravi: ekskluzivne stranke, ki se zanaša na produktivnost majhnega števila strokovno podkovanih članov, kar je predramilo zagovornike weberjanskih teorij, ki so stranke interpretirali kot profesionalne organizacije, v katerih 'običajni' ljudje nimajo kaj iskati in na ta način diskurz koncem osemdesetih vrnili v vulgarni individualizem devetnajstega stoletja.*

Fink Hafner (2002, 72)*

Slika 6.1.: Delovanje načel deliberativne demokracije v sistemu klasične demokracije

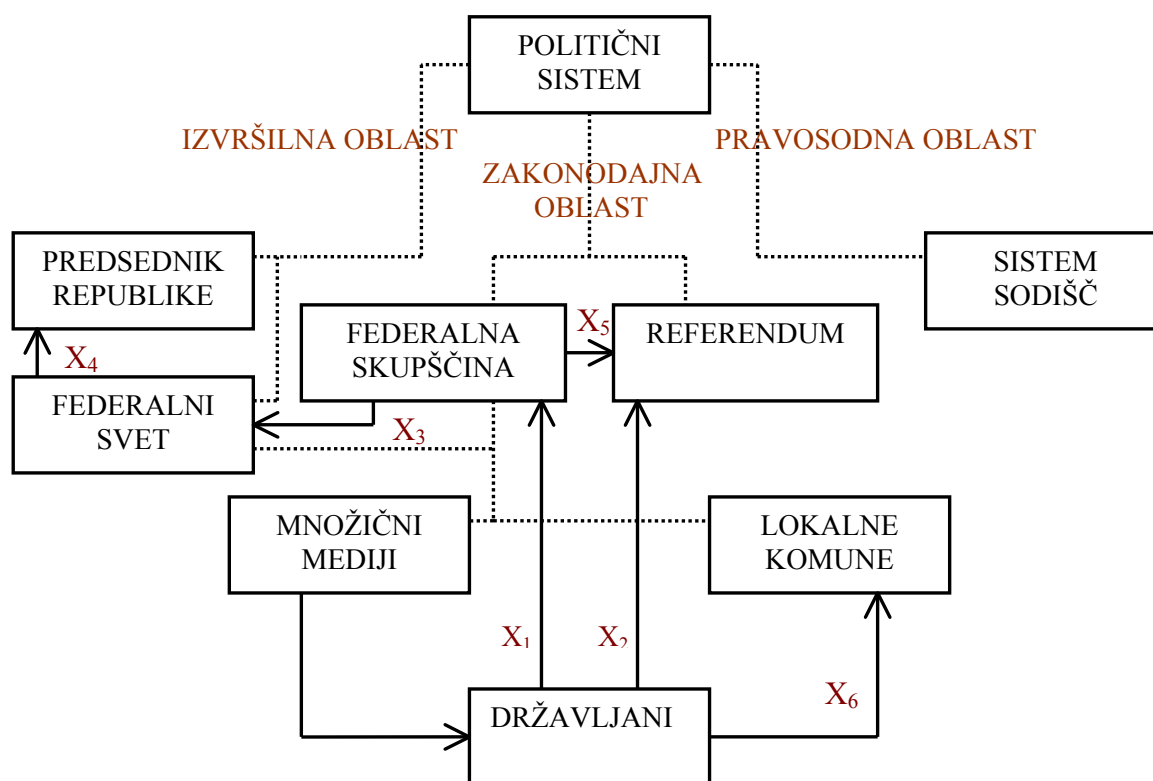

Razlaga slike:

- X_1 : neposredno odločanje ljudstva o ključnih zadevah države (o davkih, o javnih financah, o zunanjih zadevah; v Atenah je imela ljudska skupščina, ki je delovala kot 'deliberativni forum' vlogo osrednjega odločevalskega telesa),
- X_2 : periodične volitve magistrstov (kandidati za vodenje magistratov oziroma nekakšnih (pra)ministerstev so morali ustrezati v naprej določenim kriterijem; Glej Held 1989, 31!),
- X_3 : neposredno sodelovanje ljudstva pri delu porotnih sodišč (porotniki oz. dikasti so bili pred sojenjem izberani z žrebom),
- X_4 : žreb članov sveta petstotih (v svet petstotih so lahko prišli samo premožnejši ljudje; člani razreda zvegitov, hippiesov in pentakonziomediminov),
- X_5 : rotacijska menjava odbora pedeseterice (ki je bil sestavljen iz članov sveta petstotih in je imel kot stalni odbor tega organa v času med zasedanji sveta petstotih vsa pooblastila tega organa; Glej Thorley 1998,45!),
- X_6 : podelitev enodnevnega mandata predsedniku odbora pedeseterice,
- X_7 : periodične volitve strategov (državljeni so stratege oz. vrhovne vojaške poveljnike izberali med kandidati, ki jim jih je predložil svet petstotih).

Pogajen 2005*

Slika 6.2.: Delovanje načel delib. demokracije v sistemu semidirektne demokracije

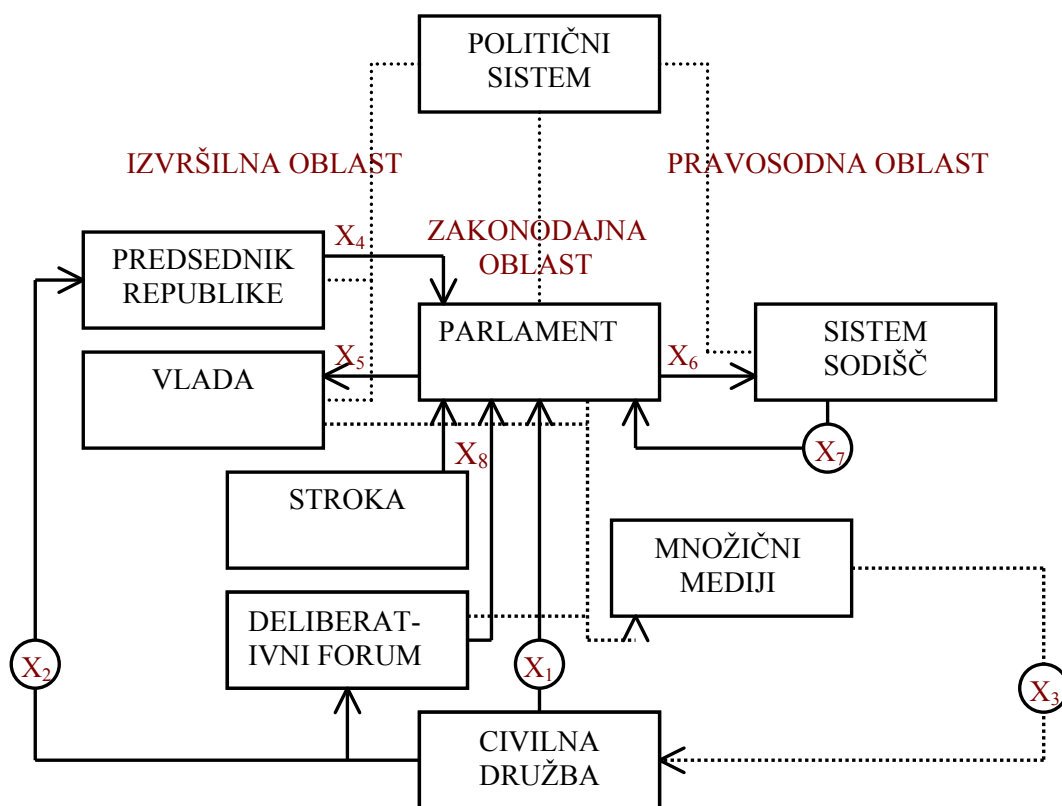

Razlaga slike:

- X_1 : periodične parlamentarne volitve (federalni svet v načwlu deluje kot dvodomni parlament; pri čemer se predstavnike zgornjega doma oz. Nacionalne skupščine voli na ravni federacije, predstavnike spodnjega doma oz. Sveta držav pa se voli na ravni kantonov),
- X_2 : neposredno odločanje ljudstva o zakonskih predlogih vlade,
- X_3 : periodično imenovanje Federalnega sveta; vrhovnega eksekutivnega organa sestavljenega iz sedmih departmajev oziroma resornih ministrstev (ministerstva za zunanje zadeve, ministrstva za notranje zadeve, ministrstva za sodstvo in policijo, ministrstva za obrambo, ministrstva za javne finance, ministrstva za transport, komunikacije in energijo),
- X_4 : ciklično menjavanje predsednika države (vsako leto prevzame funkcijo drug član Federalnega sveta, ki s tem ne pridobi bistvenih političnih privilegijev),
- X_5 : vlaganje referendumskih vprašanj (v Švici ljudje na referendumih odločajo tako o ustavnih amandmajih, kot tudi o zakonskih predlogih; parlament oziroma Federalno skupščino smo uvrstili pod zakonodajna telesa zato, ker ima pravico odločanja o podzakonskih aktih),
- X_6 : lokalne komune so od leta 1848 najnižja stopnja švicarskega federalnega sistema (višji nivo so kantoni, najvišji pa federacija). Ker v Švici ne poznajo klasičnega deliberativnega foruma, se načela deliberativne demokracije izražajo predvsem v sklopu lokalnih komun (kot so na primer: Državljanski svet, Plenarni svet, Komunalni parlament in Kolegijski svet...).

Poglajen 2005 *

Slika 6.3.: Delovanje načel deliberativne demokracije v sistemu liberalne demokracije

Razlaga slike:

X_1 : periodične parlamentarne volitve,

X_2 : periodične predsedniške volitve,

X_3 : glavni informacijski vir (v obstoječih družbah so glavni vir informacij množični mediji),

X_4 : imenovanje mandatarja (predsednik države za mandatarja običajno imenuje predsednika najmočnejše parlamentarne stranke),

X_5 : sestava vade (mandatar s koalicijskimi partnerji oblikuje vlado),

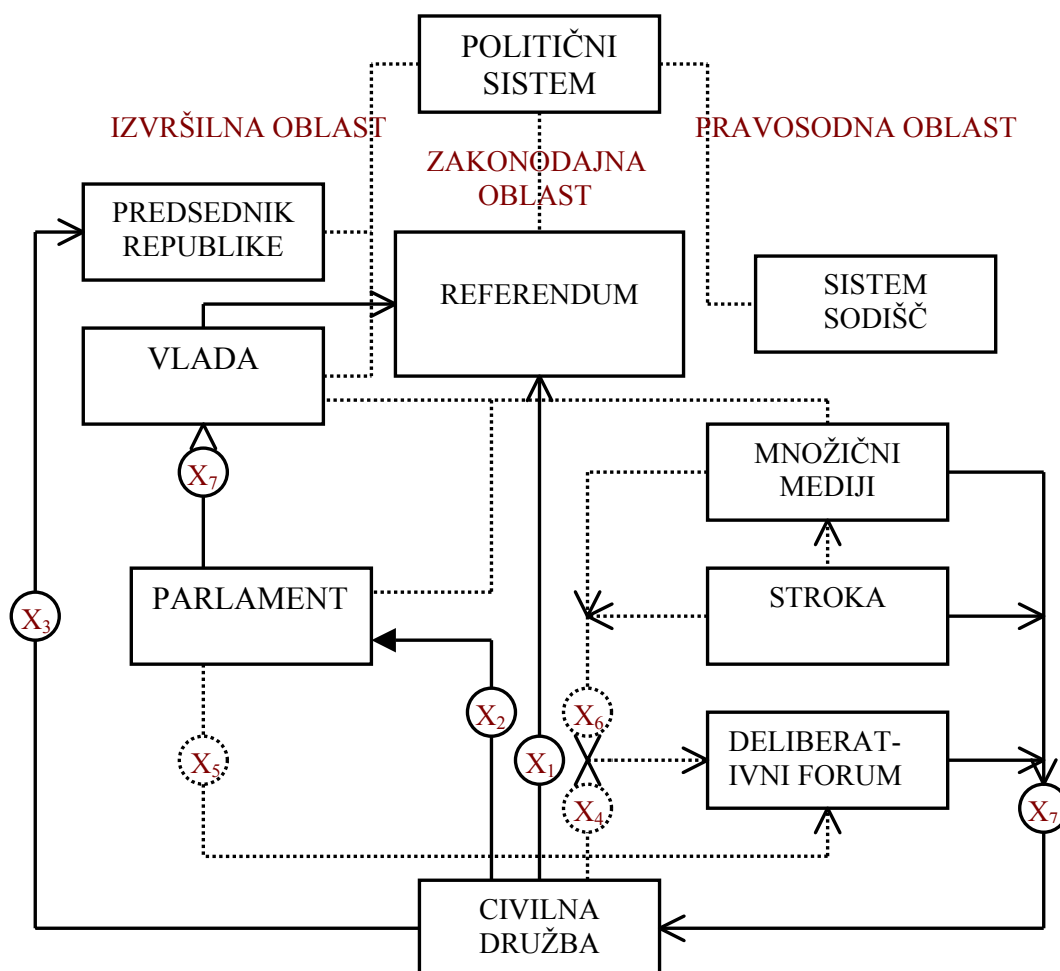
X_6 : imenovanje ustavnih sodnikov (parlament ustavne sodnike imenuje in jih lahko tudi razreši; Glej Grad v Kristan, Ribičič, Grad, Kaučič 1994, 180!),

X_7 : ocenjevanje ustavnosti poameznih zakonov in zakonskih predlogov,

X_8 : zunanji vpliv na delo parlamenta; vpliv stroke in vpliv zaintereserane javnosti, predvsem nevladnih organizacij (ki v 'deliberativnih' forumih brusi svoja stališča).

Poglajen 2005*

Slika 6.3.: Delovanje načel deliberativne demokracije v sistemu direktne demokracije

Razlaga slike:

- X_1 : neposredno odločanje ljudstva o zakonskih predlogih vlade,
- X_2 : periodične strankarske volitve (najmočnejša stranka oblikuje koalicijsko vlado; parlament ostane kot zbor opozicijskih strank glavni kritik vladne politike),
- X_3 : periodične predsedniške volitve (razmerje med predsednikom države in predsednikom vlade ostane isto kot v obstoječih parlamentarnih demokracijah),
- X_4 : aktivno* in pasivno* sodelovanje članov civilne družbe v zasedanjih deliberativnih forumov (Glej tretje poglavje!),
- $X_{5,6}$: strokovna, pravna in politična pomoč članom deliberativnega foruma,
- X_7 : informacijski viri; baza kvalificiranih odločitev civilne družbe.

Poglajen 2005*

Mesto deliberativnega foruma v različnih sistemih (interpretacija grafov*):

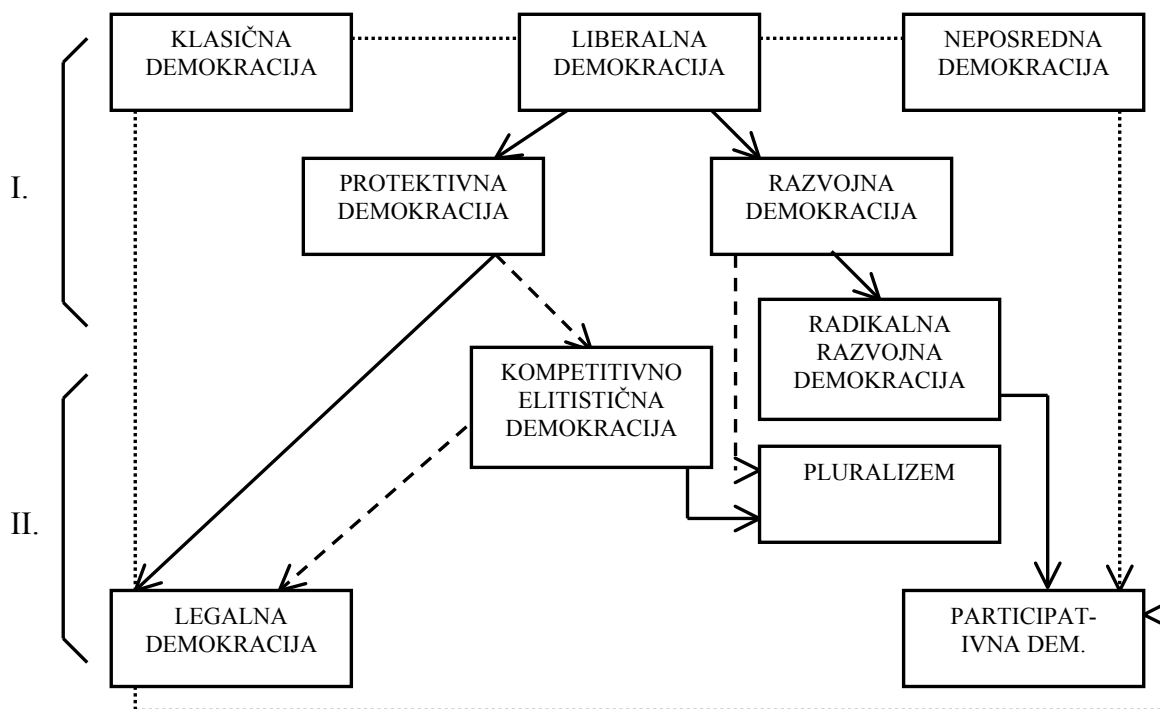
Če si po vrsti ogledamo slike od 6.1. do 6.4. lahko dobimo dobro predstavo o tem na kakšen način si je posamezna politična tradicija predstavljala vlogo in pomen deliberativne demokracije v kontekstu širšega političnega sistema. Zaznamo lahko postopne spremembe v razlagi pomena javne deliberacije in v doslednosti pri spoštovanju deliberativnih standardov, razlike, ki bi se jih z nekolikanj abstrakcije dalo povezati v nekakšen kronološki kolobar. Za postklejstenjansko atensko demokracijo je značilno, da je gojila deliberacijo v najpopolnejši formi. Ljudska skupščina je ostala do danes edina demokratična institucija, ki je hkrati zadovoljevala vse štiri zahteve deliberativne demokracije: popolno inkluzivnost, visoko kulturo dialoga, javnost razprav in možnost neposrednega odločanja po koncu razprave. Z nekaterimi restrikcijami (kot je bil na primer cenzus pri izbiči članov sveta petstotih*) je bila deliberacija prisotna tudi v vseh ostalih institucijah atenskega polisa. Celoten sistem je namreč temeljil na participativnosti in ljudskem sodelovanju pri urejanju zadev skupnega dobra, kar se da razbrati tudi iz Aristotelovega vzklika: 'Samo tisti, ki je zares sposoben dobre javne deliberacije ima pravico sodelovati pri vladanju!' (Bohman 1996, 23). Na sliki številka 6.2. lahko vidimo, da so načela javne deliberacije do neke mere obudili že Švicarji, ki so se po ustavni reviziji leta 1874 odločili za prenovno direktno demokracijo. Opozoriti pa je potrebno, da so vsem zahtevam deliberativne demokracije ugodili samo na najnižjem podkantonalnem nivoju, med tem ko jim na federalnem nivoju zaradi delitve zakonodajne odgovornosti in zaradi omejene inkluzivnosti⁵⁰ to ni uspelo v celoti. Na sliki številka 6.3. lahko vidimo, da so sistemi liberalne demokracije javno deliberacijo vzeli s precejšnjo rezervo in jo vstavili med družbena pola kot nekakšen ventil, s katerim bi se sistematično razelektrilo rastoče participativne zahteve civilne družbe. Pri tem širšega predstavniškega sistema praktično sploh niso spremenili, kar pomeni, da se ob političnih inovacijah koncem osemdesetih let razmerja moči med državo in civilno družbo praktično niso spremenila. Na sliki številka 6.4. imamo podano vizijo najnaprednejših zagovornikov direktne demokracije. Vidimo lahko, da je deliberativni forum postavljen v področje med javnim in zasebnim sektorjem, kjer omogoča aktivno diskusijo o obstoječih političnih problemih in tako zadovoljuje prve tri zahteve deliberativne demokracije, referendum, ki ga

⁵⁰ Opozoriti moramo, da so v Švici ženske dobile volilno pravico šele leta 1974, še danes pa več kot štirideset procentov vljudi, ki živijo in delajo v tej državi, nima priznanih vseh državljskih pravic (Glej Linder !)

dopolnjuje kot osrednji institut legislative pa sklene četrto zahtevo deliberativne demokracije. Kar pomeni, da je bil po dva tisoč petsto letih končno le razvit sistem, ki je osnovnim načelom deliberacije omogočil obstoj in polno delovanje v okviru koherentnega političnega sistema.

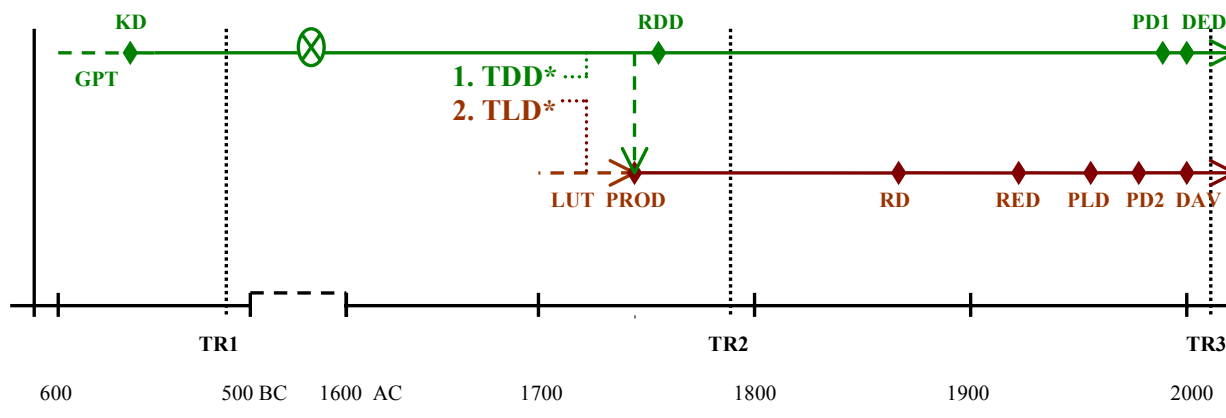
Za delovanje javne deliberacije v sferi političnega, je potrebno izpolniti predvsem štiri osnovne pogoje: treba je poskrbeti za popolno inkluzivnost, se pravi za možnost participacije in sodelovanja vsakogar, ki ga obravnavan problem zadeva, za visoko kulturo dialoga, za javnost razprav in seznanjanje širše skupnosti o poteku celotnega procesa ter za možnost neposrednega odločanja po koncu razprave.

Slika 7: Heldova klasifikacija modelov demokracije

(I.- klasični modeli demokracije, II.- sodobni modeli demokracije)

Slika 8: Kronološka klasifikacija modelov demokracije

Legenda:

Tradicija direktne demokracije (TDD*):

GPT: grška politična tradicija (politični etos in institucionalne inovacije vpeljane pred začetkom šestega stoletja p.n.š.)

KD: model klasične demokracije (po Solonu in Klejstenu)

RDD: model radikalne razvojne demokracije (po Rousseauju)

PD1: model participativne demokracije (po Patemanovi in Poulantzasu)

DED: model deliberativne demokracije (po Bohmanu in Dryzeku)

Tradicija liberalne demokracije (TLD*):

LUT: liberalno utilitaristična tradicija (po Adamu Smithu, Thomasu Hobbesu in Johnu Locku)

PROD: model protektivne demokracije (po Madisonu)

RD: model razvojne demokracije (po Millu)

RED: model rivalske elitistične demokracije (po Webbru in Schumpetru)

PD2: model participativne demokracije – drugič (po Macpherspnu)

PLD: model pluralistične demokracije (po Dahlu)

DAV: model demokratične avtonomije (po Heldu)

Kritika Heldove klasifikacije modelov demokracije:

Pomankljivosti Heldovega opisa razlik med liberalno in direktno demokracijo smo kritizerali že v poglavju I. 3., na tem mestu pa bomo kritiko razširili še na Heldovo obravnavo samih modelov demokracije. Iz Heldove klasifikacije (na sliki 7) namreč ne moremo ugotoviti niti v katero časovno obdobje sodi posamezni model, niti kateri demokratični tradiciji pripada. Če sklepamo, da so na levi strani modeli liberalne, na desni pa modeli direktne demokracije, nas zmede dejstvo, da je model klasične demokracije uvrščen na levo stran, na desni strani pa razen modela participativne demokracije ni ničesar. Poleg tega bi se iz njegove razporeditve modelov dalo sklepati, da ima liberalna demokracija dominanten vpliv na prav vse pomembnejše modele demokracije (celo na model radikalne razvojne demokracije, ki v osnovi sodi med ključne predstavnike tradicije direktne demokracije!).

Naša kritika se tako lahko osredotoči predvsem na nepreglednost Heldovega razvrščanja modelov in do določene mere tudi na vprašljivo klasifikacijo posameznih modelov, na klasifikacijo, ki evidentno temelji zgolj na proučevanju institucionalne strukture posameznega modela (in ne tudi na njegovih konstitutivnih postavkah oziroma na njihovi teoretski bazi, na kar smo opozorili v uvodnem delu poglavja I.3.).

V sliki 8. smo na osnovi Heldovih tez (in določenih Van Dijkovih zaznavkov) izdelali novo razvrstitev modelov demokracije. Razdelitev, ki nazorneje prikazuje sočasnost razvoja demokratičnih tradicij in posamezne modele uvršča v določen kronološki in teoretski kontekst. Modele demokracije smo v skladu z omenjenimi politološkimi kriteriji (glej uvodni del poglavja I.3) prerezporedili. Z izjemo začetnega vpliva modela klasične demokracije na model protektivne demokracije, se nismo posvečali medsebojnemu vplivu med demokratičnima tradicijama, da bi izpostavili enostavno dejstvo, da je vsak model (kljub različnim vplivom iz različnih strani) lahko član ene in samo ene demokratične tradicije in da bi poudarili, da se po letu 1651 (ko je izšel Hobbesov Levitan) tradiciji razvijata vzporedno in samostojno (kar bo ostalo nespremenjeno tudi, ko bo tretja transformacija demokracije na mesto sistemov liberalne pripeljala sisteme direktne demokracije).*

IV.

Literatura

A) Znanstvene monografije:

1. Allard, Erik in Rokkan, Stein (1970) »Mass Politics«, založil Free Press, New York
2. Aristotles (1962) »Nikomahova etika«, založila Cankarjeva založba, Ljubljana
3. Aristotles (1960) »Politika«, ualožila Kultura, Beograd
4. Axford, Barrie in Huggins, Richard (2001) »New Media and Politics«, založil SAGE, London
5. Backer, Ted in Daryl Slaton, Christa (2000) »The Future of Teledemocracy«, založil Praeger, London
6. Barber, Benjamin (1984) »Strong Democracy«, založil University of California Press, Barkley
7. Barney, Darin (2004) »The Network Society«, založil Polity Press, Cambridge
8. Benko, Vladimir (2000) »Zgodovina mednarodnih odnosov«, založilo Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana
9. Bobbio, Norberto (1989) »Democracy and dictatorship«, založil Polity Press, Cambridge
10. Boffa, Giuseppe (1971) »Zgodovina Revolucij XX. Stoletja«, založil Komunist, Ljubljana
11. Bohman, James (1996) »Public deliberation«, založil the MIT Press, Massachusetts Institute of Techology
12. Bohman, James (1997) »Deliberative Democracy; Essays on Reason and Politics«, založil The MIT Press, London
13. Budge, Ian (1996) »The New Challenge of Direct Democracy«, založil Polity Press, Cambridge
14. Burke, Peter (1993) »Revolucija v francoskem zgodovinopisju; Anali 1929-89«, založil ŠKUC Filozofska Fakulteta, Ljubljana
15. Carter, April and Stokes, Jeffery (1998) »Liberal Democracy and its Critics«, založil Polity Press, Cambridge
16. Castells, Manuel (1996), »The Rise of the Network Society«, založil Blackwell Publishers, Cambridge
17. Compaine, Benjamin (2001) »The Digital Devide«, založil The MIT Press, Cambridge
18. Croteau, David in Hoynes, William (2000) »Media Society; Industries, Images and Audiences«, založil Pine Forge Press
19. Dahl, Robert A. (1989) »Democracy and its Critics«, založila Yale University Press, New Haven
20. Dahl, Robert (1986) »Democracy, Liberty, and Equality«, založil Norwegian University Press, Oslo
21. Dahl, Robert A. (1997) »Uvod v teorijo demokracije«, založila Krtina, Ljubljana
22. Dryzek, John (1953) »Discursive Democracy«, založil Cambridge Univerity Press, Cambridge

23. Dunn, John (1995) »Contemporary Crises of the Nation State«, založil Blackwell, Oxford
24. Elstner, John (1998) »Deliberative Democracy«, založila Oxford University Press, Oxford
25. Engels, Friderich (1947) »Izvor družine, privatne lastnove in države (V zvezi z raziskovanji Lewisa H. Morgana)«, založila Cankarjeva založba, Ljubljana
26. Etzioni, Amitai (1993) »The Spirit of Community«, založil Crown Publishers INC, New York
27. Fink- Hafner, Danica in Lajh, Damjan (2002) »Analiza politik«, založila Fakulteta za družbene vede, Ljubljana
28. Fink- Hafner, Danica (1992) »Nova družbena gibanja – Subjekti politične inovacije«, založila Znanstvena knjižnica, Ljubljana
29. Fink- Hafner, Danica (2001) »Politične stranke«, založila z. Ivana Hvale, Ljubljana
30. Finley, I. Moses (1999) »Antična in moderna demokracija«, založila Krtina, Ljubljana
31. Fishkin, James S. (1991) »Democracy and Deliberation«, založil University Press, New Haven
32. Fishkin, James S. (1992) »The Dialogue of Justice. Towards a Self-reflective society«, založil Yale University Press, New Haven
33. Fukuyama, Francis (2003) »Konec človeštva«, založila založba Učila, Ljubljana
34. Fukuyama, Francis (1996) »The End of History and the last Man«, založil Penguin books, London
35. Furet, Francois (1987) »Misliti francosko revolucijo«, založila ŠKUC Filozofska Fakulteta, Ljubljana
36. Gallagher, Michael – Uleri, Pier Vincenzo (1981) »The Referendum Experience in Europe«, založil St. Martin's Press INC., New York
37. Gibson, Rachel K., Rommelle, Andrea in Ward, Stephen J. (2004) »Electronic Democracy«, založil Routledge, London
38. Grad, Franc (1998) »Lokalna demokracija; organizacija in volitve«, založil ČZ Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana
39. Grad, Franc (2004) »Volitve in volilni sistem«, založil ČZ Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana
40. Hague, Barry N. in Loader Brian D. (2001) »Digital Democracy«, založil Routledge, London
41. Held, David (1963) »Modeli demokracije«, Zbirka Krt; Ljubljana
42. Hirst, Paul (1994) »Associative Democracy«, založil Polity Press, Cambridge
43. Hitler, Adolf (prevod Vrdoljak, Matilda) (1998) »Mein Kampf – Moja borba«, založil Knjiga izdavaštvo, Zagreb
44. Huber - Hotz, Annemarie (2004) »The Swiss Confederation, a Brief Guide«, založil Swiss Federal Chancellery, Bern
45. Johnston, David (1994) »The Idea of a Liberal Theory; a Critique and reconstruction«, založil Princeton University Press, Princeton, New Jersey

46. Kain, John (2000) »Civilna družba«, založilo Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana
47. Kardelj, Edvard (1980) »Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja«, založil ČZDO Komunist, Ljubljana
48. Keane, John (1990) »Despotizem in demokracija«, založila Krtina, Ljubljana
49. Kelly, Av (1995) »Education and Democracy; Principles and Practices«, založil PCP Paul Champman Publishing LTD, London
50. Kristan, Igor – Grad, Franc – Ribičič, Ciril – Kaučič, Igor (1994) »Državna ureditev Slovenije«, založil Časopisni zavod Uradni List Republike Slovenije, Ljubljana
51. Lenin, Vladimir Iljič (1973) »Država i revolucija«, založilo Izdavaško društvo Svjetlost, Sarajevo
52. Linder, Wolf (1994) »Swis Democracy; Possible Solitons to Conflict in Multicultural Societies«, založil St. Marin's Press, New York
53. Lock, John (1963) »Dve rasprave o vladi«, založil NIP Mladost, Beograd
54. Luksardo, Hervé (1989) »V času francoske revolucije«, založila Mladinska knjiga, Ljubljana
55. Lukšič, Andrej in Oblak, Tanja (2003) »S poti v digitalno demokracijo«, založil FDV, Ljubljana
56. Marega, Marija in Kos, Drago (urednika) (2002) »Aarhuška konvencija v Sloveniji«, založil Regionalni center za okolje za srednjo in vzhodno Evropo, Ljubljana
57. Mathiez, Albert (1938) »Francoska revolucija, I. knjiga«, založila Naša založba, Ljubljana
58. Mathiez, Albert (1938) »Francoska revolucija, II. knjiga«, založila Naša založba, Ljubljana
59. McGrew, Anthony (1997), »The transformation of Democracy?«, založil The Open University Polit Press, Cambridge
60. McQuail, Denis (2002) »McQuails Reader in Mass Comunication Theory«, založil SAGE Publications, London
61. Nash, Kate (2000), 214-272 »Political Sociology«, založil Blackwell Publishers, Oxford
62. North, Robert in North, Barbara (1954) »Political Parties«, založil Mathuen & Co. LTD, London
63. Oblak, Tanja (2003) »Izzivi e-demokracije«, založila Zbirka Javnost, Ljubljana
64. O'Kane H. T, Rosemary (2004) »Paths to Democracy«, založil Routledge, London
65. Pamberton, Lyn (2000) »Words on the Web«, (poglavje devet: »Effect of group identity on discussions in public on line fora«), založil Intellect, Portland
66. Pateman, Carole (1979) »The Problem of Political obligation«, založila založba John Wiley and sons, Chriester
67. Pitanic, Leonid (1927) »Država«, založila Cankarjeva založba, Ljubljana
68. Platon (1976) »Država«, založila Državna založba Slovenije, Ljubljana

69. Resnick, Philip (1997) »Twenty- first century democracy« McGill-Queen's University Press, London
70. Reynolds, Andrew (2002) »The Arhitecture of Democracy«, založil Oxfords University Press, Oxford
71. Rosenblum, Nancy (2002) »Civil Society and Government«, založil Princeton University Press, Princeton
72. Robespierre, Maximilien (1989) »Izbrani spisi«, založil Krt, Ljubljana
73. Santiago Nino, Carlos (1996) »The Constitution of Deliberative Democracy«, založil Yale University Press, Durham
74. Sartori, Giovanni (1987) »The Theory of Democracy revisited«, založil Chantam House Publishers, Chantam New Jersey
75. Saward, Michael (2000) »Democratic Innovation«, založil Routledge, London
76. Thorley, John (1998) »Atenska Demokracija«, založilo Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana
77. Turner, Stephen P. (2003) »Liberal Democracy«, založil SAGE Publications Ltd, London
78. Tushnet, Mark (1999) »Comparative Constitutional Law«, založil Foundation Press, New York
79. Türk, Danilo (1988) »Človekove pravice; Zbirka temeljnih mednarodnih dokumentov«, založila Pravna Fakulteta, Ljubljana
80. Valadez, Jorge M. (2001) »Deliberative Democracy, Political Legitimacy, and Self-Determination in Multicultural Societies«, založila Westview, Oxford
81. Van Dijk, Jan (1999) »The Network Society«, založil SAGE Publications, London
82. Von Schonberg, Rene (2002) »Discourse and Democracy«, založil State University of New York Press, New York
83. Vodopivec, Franc in Uršič, Sonja (2002) »Več neposredne demokracije v Sloveniji- DA ali NE; novi trendi v javnem menedžmentu, založil Državni Svet Republike Slovenije, Ljubljana
84. Vovelle, Michael (1989) »Kratka zgodovina francoske revolucije«, založil Komunist, Ljubljana
85. Warren, E. Mark (2001) »Democracy and Association«, založil Princeton University Press, Princeton, New Jersey
86. Watson, Patrick in Barber, Benjamin (1988) »The Struggle for Democracy«, založil Lestner & Orpen Dennys Publishers – CBC Enterprises, Toronto
87. Watts, Duncan (1997) »Political communication today«, založil Manchester University Press, Manchester
88. Weber, Tomaž; Radonjič, Zoran; Novak Drago (2000) »20. Stoletje v zgodovinskih virih, besedi in slikah (utrinki iz svetovne zgodovine 1945-1990«, založila DZS, Ljubljana

B. Članki objavljeni v strokovnih revijah:

1. Brezovšek, Marjan (1994) »Sodobna obnova demokracije«, Javnost letn. 1, št. 1/2
2. Eidlin, Fred (1997) »Popper in teorije demokracije«, Časopis za kriziko znanosti letn. 25, št. 185/186
3. Lukšič, Andrej (1996) »Možnosti slovenjenja pojma Network«, Teorija in praksa letn. 33, št. 4
4. Lukšič, Andrej (2000) »K participativni demokraciji«, IB revija, letn. 34, št. 3/4
5. Lukšič, Andrej (2002) »Politološki razmislek o Aarhuski konvenciji«, Teorija in praksa letn. 39., št. 3
6. Lukšič, Andrej (2003) »Digitalna demokracija; teoretski premislek«, Teorija in praksa letn. 40, št. 3, Ljubljana
7. Lukšič, Igor (1990) »David Held; Modeli demokracije«, Časopis za kritiko znanosti, št.130/131
8. Oblak, Tanja (2002) »Podobe elektronske demokracije«, Teorija in praksa-letn. 39, št. 2, Ljubljana (155- 169)
9. van Dijk, Jan (1996) »Models of Democracy«, Javnost Let Letn. 3, št. 1
10. Zajc, Drago (1997) »Demokratski ideali in ustavno sodišče«, Teorija in praksa letn. 34, št.6
11. Zajc, Drago (1988) »Razmerje med neposrednimi in predstavniškimi oblikami odločanja«, Teorija in Praksa, letn. #25, št.#1/2

C. Članki objavljeni v tednikih in dnevnem časopisju:

1. Delakorda, Simon (2005) »Kdaj bo e-demokracija tudi pri nas?«, častnik Delo, 24. oktobra
2. Drapal, Andrej (2005) »Vloga medijev pri zdravju družb(e)«, častnik Delo, 6. septembra
3. Kos, Marko (2005) »Mit o neodvisnih medijih«, častik Delo, 8. oktobra
4. Žerdin, Ali H. (2005) »Intervju; Jelko Kacin«, tednik Mladina, 24. oktobra

D. Članki objavljeni na spletu:

1. Barnes, Marian (2000) »Power, Participation and Political Renewal«, <http://www.essex.ac.uk/democracy/Projects/Proj1.htm>
2. Behabib, Seyla; On Culture, Public Reason and Deliberaton, <http://pages.slc.edu/~dperitz/j%5B1%5D.1351-0487.2004.00377.x.pdf>.
3. Campbell, Katy; »Deliberative Democracy«, <http://darkwing.uoregon.edu/~ddp/>

4. Caro, Jason (1998) »Freedom in Pateman's Feminism«, <http://www.cddc.vt.edu/feminism/Pateman.html>
5. Fishkin, James S. (2000) »Realizing Deliberative Democracy: Virtual and Face to Face Possibilities«, www.ethics.ubc.ca/workingpapers/deg
6. Fuchs, Dieter; »Models of Democracy: Participatory, Liberal and Electronic Democracy«, <http://www.essex.ac.uk/ECPR/events/jointsessions/paperarchive/edinburgh/ws22/fUCHS.pdf>
7. Fukuyama, Francis (1992); »The End of History and the Last Man« (izsek iz knjige in kratek avtorjev povzetek snovi), <http://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/us/fukuyama.htm>
8. Hagen, Martin (1997) »A Typology of Electronic Democracy«, http://www.uni-giessen.de/fb03/vinci/labore/netz/hag_en.htm
9. Levine, Peter (2002); »Getting Practical About Deliberative Democracy«, http://www.imdp.org/artman/publish/article_24.shtml
10. List, Christian (1006); »Experimentng with Deliberative Democracy«, info.wlu.ca/lispop/rres/delib_poll.htm
11. London, Scott (1995); »Teledemocracy vs. Deliberative Democracy; A Comperative Look at Two Models of Public Talk«, <http://www.scottlondon.com/reports/tele.html>
12. List, Christian (2001); »The discursive Dilemma and Public Reason«, <http://pesonal.lse.ac.uk/list/PDF-files/PublicReason.pdf>.
13. Morrison, Kelvin M. (2004); »Participation, Deliberation and Policy reform«, http://www.duke.edu/~mms16/deliberation_and_policy_reform.pdf.
14. Pettit, Philip (2001) ;»Deliberative Democracy and the Discursive Dilemma«, <http://socpol.anu.edu.au/pdf-files/W11.pdf>.

F. Diplomaska, magisterska in doktorska dela:

1. Brank, Katja (2005) »Delitev in omejitev oblasti. Razmerje med državnim zbormom in vlado z vidika horizontalne in vertikalne delitve oblasti, diplomsko delo, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani
2. Breclj, Janja (2001) »Digitalna država«, diplomsko delo, Fakulteta za družbene vede, Univerze v Ljubljani
3. Jelenc, Zvonka (2004) »Hannah Arendt: Začetek in svet«, diplomsko delo, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani
4. Pikalo, Jernej (2003) »Nacionalna država v dobi globalizacije« (četrto poglavje: »O teoriji države, še posebej liberalno demokratske«), doktorska disertacija, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

5. Šetinc Tekavec, Martina; (2000) »Mediacija kot metoda alternativnega reševanja sporov«, magistrsko delo, Pravna Fakulteta, Univerza v Ljubljani
6. Šušteršič, Sebastjan (2003) »Ideja ljudske suverenosti v klasičnih in sodobnih modelih demokracije«, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani
7. Velič, Maja (2003) »Institut referendumu in dosedanja praksa v republiki Sloveniji«, diplomsko delo, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

E. Mrežne strani državnih organov RS:

1. Državni zbor RS, <http://www.dz-rs.si/>
2. Ustavno sodišče RS, <http://www.us-rs.si/>
3. Vlada RS, <http://www.gov.si/vrs/>
4. Vrhovno sodišče RS, <http://www.uvi.si/slo/slovenija/naslovi-povezave/vrhovno-sodisce/>

G. Slovarji, piročniki in navodila:

1. Antič, Igor (1999) »Nemško slovenski slovar«, založila Mladinska knjiga, Maribor
2. Bradač, Fran (1980) »Latinsko- slovenski slovar«, založila DZS, Ljubljana
3. Bučar, Bojko, Šabič, Zlatko in Brglez Milan (2002) »Navodila za pisanje seminarske naloge in diplomskega dela«, založila FDV, Ljubljana
4. Bunc, Slavko (1974) »Slovar tujk«, založila Založba OBZORJA, Maribor
5. Debenjak, Doris, Božidar in Primož (1993) »Veliki nemško-slovenski slovar, Grosses Deutsch-Slowenisches Wörterbuch«, založil DZS, Ljubljana
6. Dokler, Anton (1915) »Grško slovenski slovar«, založil Knezoškofijski zavod Sv. Stanislava, Šentvid pri Ljubljani
7. Dolinar, Ksenja (1976) »Leksikon Cankarjeve založbe«, založila Cankarjeva založba, Ljubljana
8. Hornby, A. S. (1974) »The Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English«, založil Oxford University Press, Oxford
9. Javornik, Marija (1997) »Veliki splošni leksikon«, založila Mladinska knjiga, Ljubljana
10. Onions, C. B. (1966) »The Oxford Dictionary of English Epistemology«, založil Carledon Press, Oxford
11. Struk, Vlado (1995) »Leksikon politike«, založila Založba OBZORJA, Maribor

12. Slovenska akademija znanosti in umetnosti (1993) »Slovar slovenskega knjižnega jezika«, založil Znanstvenoraziskovalni center slovenske Akademije znanosti in umetnosti, založila DZS
13. Tavzes, Miloš (2002) »Veliki slovar tujk«, založila Cankarjeva založba, Ljubljana
14. Wiesthaler, Fran (1995) »Latinsko slovenski slovar«, založila Založba KRES, Ljubljana
15. Železnik, Tanja (2003) »Priročni latinsko slovenski slovar«, založila DZS, Ljubljana
16. _ (2003) »Collins Dictionary«, založil Collins LTD, Glasgow
17. _ (1993) »Random House Compact Unabridged Dictionary«, založil Random, New York

G. Primarni viri:

1. »Aarhuška konvencija«, Ministerska konferenca 'Okolje za Evropo', Arhus, 1998 (objavljena v publikaciji: Aarhuška konvencija v Sloveniji (1998) založil Regionalni center za okolje, Ljubljana),
2. »Ustava Republike Slovenije« (2004), založil Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana